

आम्ही

पार्लेकर

वार्षिक विशेषांक २०२०

Pradyumna/20

॥ श्री ग्याडेश्वर प्रसन्न ॥

साठे यांचे

❁ ❁ विजय स्टोअर्स ❁ ❁

सहजीवन, ४ श्रद्धानंद रोड, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई - ४०० ०५७. फोन : २६९४६६४९, २६९८८५२९

तिळगुळ घ्या गौड गौड बोला!

गुरुवार दिनांक १४ जानेवारी २०२१ रोजी मकरसंक्रांतीसाठी

पॉलीशतीळ, साधेतीळ, चिकीगुळ, खोबरे, पंढरपुरी डाळ, काजू, शेंगदाणे, वेलची, गुळपोळीसाठी उत्तम कोल्हापूरी गुळ, तिळ खसखस, तिळाचे लाडू, काटेरी हलवा, तिळवडी, तिळपापडी, गुळपोळी, गुळपोळीसाठी तयार गुळपुरण मिळेल.

हलव्याचे सुबक दागिने

सुनबाईसाठी हलव्याचे छान छान दागिने (बिंदी पासून कंबरपट्ट्या पर्यंत) लहान मुलांसाठी रंगीत व साधा वाडीसेट, जावयांसाठी हार-तुरा, घड्याळ, नारळ, मोबाइल, सजवलेला हत्ती मिळेल.

स्पेशल उंधियो

श्रीखंड, आम्रखंड, मलाईयुक्त चक्का

तीळ लाडू, तीळवडी, तीळ पापडी, गजक, मोतीचूर लाडू, बेसन लाडू, रवा लाडू, डिक लाडू, कणिक लाडू, मुग लाडू, कडक बुंदी लाडू, आंबावडी, श्रीखंड वडी, अनारसे

कच्चा चिवडा, तळलेला चिवडा, सफेद बटाटा चिवडा, लाल बटाटा चिवडा, लसूण शेव, साधी शेव, भाजणी चकली, बटर चकली

ओल्या नारळाची करंजी, बेक करंजी, पुरणपोळी, तेलपोळी, गुळपोळी, सुकामेवा

पापड, मिरगुंड, शेवया, कुरडई, पोहा, डांगर, मेलकुट, कडधान्य, भिजवलेली कडधान्य, सर्व प्रकारची चटणी, लोणचे, पीठे,

घरगुती मसाले, हळद, तिखट, इत्यादी पदार्थ मिळतील

आपल्या परदेशातील आप्तेष्टांना घरगुती, स्वादिष्ट फराळ व हलव्याचे दागिने कुरियरने पाठविण्याची सुवर्णसंधी

Green house®
RESTAURANT & BAR

KOLHAPURI PAHUNCHAR

Relish a thaali full of Traditional Kolhapuri Cuisine.

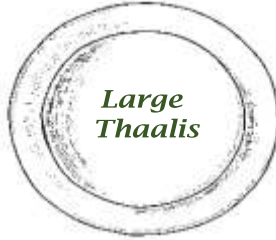
Made by
Kolhapuri Cuisine
Expert Chef

Loaded Full-Course
Thaalis

Pure Veg & Non Veg
Options available

Packed in Heat-n-eat
Microwavable Plates

Prepared with utmost
hygiene & care

Mutton @ Rs. 700
Chicken @ Rs. 600
Pure Veg @ Rs. 400
Sea Food @ APC

VISIT NOW!

☎ 022 26102593
022 26151104

12 pm-12 am

Premises sanitized
with German Liquid-tech

Rao Apts., Nehru Road, Vile Parle East - 400057

★ **SPECIAL OFFER** ★

Complimentary Wine Glass / Draught Beer With every Thaali

Dine with delightful discounts

**Carry this coupon to avail : 10% discount per table on the food bill
The more, the merrier. 15% off on group booking of minimum 15 people**

संपादक

ज्ञानेश चांदेकर

सहाय्यक संपादिका
भाग्यश्री महाजन

विशेष सहाय्य
प्रज्ञा काणे

सजावट व मांडणी
विश्वास महाशब्दे

मुखपृष्ठ
प्रज्ञा राजे

जाहिरात व्यवस्थापन
रोहित जाधव

निर्मिती
अनिता चांदेकर

कार्यालय

१, अल्फा, महात्मा गांधी रोड,
विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई - ५७.
दूरध्वनी : ०२२-२६१२२४७५
ई-मेल : editorial@parlekar.com
वेबसाईट: www.parlekar.com
www.facebook.com/AamhiParlekar
aamhiparlekarblog.wordpress.com

ही पत्रिका श्री. ज्ञानेश चांदेकर यांनी
संकेत प्रकाशनसाठी सी.सी. प्रिंटर्स,
३०, कामदार शॉपिंग सेंटर, मोंगीबाई
रोड, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई ४०० ०५७
येथे प्रकाशित केली.

अंकातील सर्व मतांशी संपादक सहमत
असतीलच असे नाही.

मुखपृष्ठाविषयी...

‘आम्ही पार्लेकर’ विशेषांकाच्या मुखपृष्ठावरील मनमोहक फुलांचे चित्र रेखाटणार्या चित्रकार आहेत प्रज्ञा राजे.

प्रज्ञा राजे यांनी पार्ले टिळक विद्यालय आणि म. ल. डहाणूकर महाविद्यालयातून आपले शिक्षण पूर्ण केले. आर्ट स्कूलमधून चित्रकला विषयाची डिग्री घेतली नसली तरीही चित्रकलेच्या विविध माध्यमांची ओळख करून घेत त्यांनी स्वतःची कला बहरत नेली आहे. ऑइल्स, वॉटर कलर, ऍक्रेलिक पेस्टल, पेन्सिल्स अशी चित्रकलेतील विविध माध्यमं त्यांनी लीलया हाताळली आहेत.

लहानपणापासून असलेली चित्रकलेची आवड त्यांना कौटुंबिक जबाबदाऱ्या पार पाडल्यावर खऱ्या अर्थाने जोपासता आली. लौकिक अर्थाने पूर्णवेळ चित्रकार म्हणून त्यांची कारकीर्द उशिरा सुरु झाली असली तरीही गेल्या १२ वर्षांच्या कालावधीत त्यांच्या चित्रांची अनेक प्रदर्शने झाली आहेत.

‘तथास्तु’ या संस्थेच्या त्या संस्थापक आहेत. या संस्थेतर्फे चित्रकलेची प्रदर्शने, वर्कशॉप्स यांचे आयोजन केले जाते. कलेविषयी जागरूकता आणून मुलांमधील कलागुण विकसित करायला मदत करणे हे त्यांच्या संस्थेचे मुख्य ध्येय आहे. तसंच चित्रकलेची आवड जोपायसाठी राहून गेलेल्या चित्रप्रेमींना त्यांच्या संस्थेमार्फत प्रोत्साहित केले जाते. त्यांच्या वर्कशॉप्समध्ये अगदी लहान मुलांपासून ते ७५ वर्षांच्या जेष्ठांपर्यंतचे कलाकार सहभागी होतात.

२०२० हे वर्ष अनिश्चितता आणि भयावह वास्तव घेऊन आले असले तरी या वर्षात कमी झालेल्या प्रदूषणामुळे निसर्ग अधिक बहरला. प्रज्ञा यांनी निसर्गाचे हे बदललेले सुखावह स्वरूप टिपले. निराशाजनक वातावरणाच्या गर्दीत निसर्गाच्या या सकारात्मक रूपाने त्यांना अधिकच भुरळ पाडली. फुलं, पानं यांचे लोभसवाणे रूप चित्रांच्या माध्यमातून साकारून स्वतःबरोबरच इतरांनाही ह्या आनंदात सहभागी करण्याच्या उद्देशाने ‘वाटिका’ या चित्रमालिकेची निर्मिती त्यांनी केली आहे.

मुखपृष्ठावर चितारलेल्या फुलांचे चित्र ह्याच चित्रमालिकेतील आहे. मुख्यत्वे ग्रीस देशात आढळणार्या ह्या फुलांचे नाव ‘हेलेबोर’ असे आहे.

त्यांच्या ‘वाटिका’ चित्रमालिकेतील इतर चित्रं पाहण्यासाठी पुढील लिंकवर क्लिक करावे.

<https://www.facebook.com/pradnya.raje.3/videos/3336437613055302/?>

संपादकीय...

'आम्ही पार्लेकर'चा ह्या वर्षीचा विशेषांक आपल्या हाती देताना मला विशेष आनंद होत आहे. हा अंक अनेक अर्थाने वेगळा आहे व त्या विषयीच आपल्याशी संवाद साधायचा आहे.

मार्च महिन्यापासून आपण सर्व एका भयंकर महामारीचा सामना करत आहोत. पहिले काही महिने तर आपण स्वतःला घरी कोंडून घेऊन जीव वाचवायचा आटोकाट प्रयत्न करत होतो. नंतर हळूहळू ह्या जीवनशैलीला आपण सरावलो आणि कोरोना विषाणूचा प्रादुर्भाव थोडा कमी झाल्याने निर्बंधही थोडे शिथिल झाले. अजूनही लस बाजारात आली नसल्यामुळे काळजी घेण्याचे आवाहन प्रशासनातर्फे वारंवार करण्यात येत आहे.

ह्या काळात आपल्या जीवनशैलीतच नव्हे तर विचारसरणीतसुद्धा आमूलाग्र बदल झाला आहे. अभ्यास करण्याची पद्धत, खाण्या-पिण्याच्या सवयी, मनोरंजनाच्या कल्पना, पर्यटनाची निवड, सर्वच पूर्णपणे बदलले आहे. साहजिकच ह्या सर्व गोष्टी आपल्यापर्यंत पोहोचवणारी औद्योगिक आस्थापने सुद्धा बदलाला सामोरी गेली आहेत. 'आम्ही पार्लेकर' सुद्धा ह्याला अपवाद कसे राहिल ? डिजिटल अंक आधीपासून होतेच पण कोरोनाकाळात छापील अंक बंद करावा लागल्यामुळे

डिजिटल अंक जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचवण्याचा प्रयत्न सुरु झाला. आज 'आम्ही पार्लेकर' चा डिजिटल अंक छापील अंकापेक्षा कित्येक पटीने जास्त लोकांपर्यंत पोचतो आहे. ह्याबरोबरच 'आम्ही पार्लेकर'ने युट्युब चॅनेल सुरु करून कोरोनाकाळात पार्लेकरांचे मनोरंजन व थोडेफार प्रबोधनही केले. 'फेसबुक लाईव्ह' च्या माध्यमातून वेळोवेळी महामारीची पार्ल्यातील सद्यस्थिती, मदतीचा हात देणार्या संस्थांची, व्यक्तींची माहिती लोकांपर्यंत पोचवली. पोलिसांनी, डॉक्टरांनी तसेच पालिका अधिकार्यांनी 'आम्ही पार्लेकर'च्या माध्यमातून जनतेला वेळोवेळी आवाहने केली. थोडक्यात, 'आम्ही पार्लेकर' नवीन वातावरणाला फक्त सरावलाच नाही तर ह्या कठीण प्रसंगात सजग व लोकाभिमुख माध्यमाची जबाबदारी त्याने पार पाडली. अर्थात पार्लेकरांच्या भरघोस प्रतिसादाशिवाय हे शक्यच नव्हते.

लसीकरणानंतर आपले जगणे पूर्णपणे सुरळीत व पूर्वसारखे होईल का ? मला नाही तसे वाटत. काही बदल हे अपरिवर्तनीय असतात. 'work from home' ही संकल्पना आता चांगलीच रुजली आहे. यापुढे ऑफिसेस परत गजबजण्याची शक्यता कमीच आहे. या काळात लागलेली आरोग्याची काळजी घेण्याची सवयसुद्धा तशीच राहिल अशी अपेक्षा आहे. एकंदरीतच जगण्यासाठी व आनंदी रहाण्यासाठी आपल्याला खूप कमी गोष्टी पुरतात ह्याची जाणीव कोरोनाच्या निमित्ताने अनेकांना झाली आहे. Digitalization हा आपल्या आयुष्यातील एक महत्वाचा व अविभाज्य घटक बनला आहे. यापुढे अनेक गोष्टी आपण डिजिटल माध्यमातून करणार आहोत, अगदी वाचनसुद्धा.

आता थोडे ह्या अंकाविषयी. हा विशेषांक फक्त डिजिटलच नव्हे तर तो 'मल्टिमिडीया' सुद्धा आहे. म्हणजे डिजिटल टेक्स्ट आणि फोटो बरोबर अनेक ठिकाणी ऑडिओ / विडिओ क्लिप्सच्या ऑक्टिव्ह लिंक्ससुद्धा उपलब्ध आहेत. त्यावर क्लिक केल्यास आपण त्या क्लिप्स लगेच पाहू शकतो. ह्यामुळे वाचक एखाद्या विषयाचा सर्वांगाने व संपूर्ण अनुभव घेऊ शकतो. डिजिटल अंकांमध्ये हा एक नवीन प्रयोग प्रथमच होत आहे व वाचक ह्याचे मनापासून स्वागत करतील अशी खात्री आहे. अर्थात अंकातील सदरेसुद्धा नेहमीप्रमाणे वाचनीय आहेत. गिरगाव चौपाटीचा इतिहास, स्मार्ट होम्स, मान्यवरांशी गप्पा, स्क्रीन टाईमचे परिणाम, अमेरिका भारत संबंध, ह्युमन जिनोम प्रकल्प, ह्या वर्षाचे न्युज मेकर्स, व्यंगचित्रे, अशा विविध विषयांनी नटलेला हा अंक वाचकांच्या पसंतीस उतरेल अशी आशा करतो.

समस्त पार्लेकरांना नवीन वर्षाच्या हार्दिक शुभेच्छा !

आपला,
ज्ञानेश चांदेकर

Atharv

Redefining Vile Parle

www.atharvrealty.com

अनुक्रम

मुक्तांगणची धुरा पेलताना - मुक्ता पुणतांबेकर
अरुंधती भेडसगावकर.....८

परांजपे - बांधकाम क्षेत्रातील विश्वासाची मोहोर
दीपक आचार्य.....१३

कोरोना आणि माध्यमे
अशोक पानवलकर.....१६

गिरगाव चौपाटी, मुंबईची शान !
मरीन ड्राईव्ह, बॉलीवूडची जान !
अरुण पुराणिक.....२१

स्क्रीन टाईम आणि आपण
मुक्ता चैतन्य.....२३

असावे घरकुल अपुले स्मार्ट
निमिष पाटगांवकर.....२६

टिटिकाकाच्या परिसरात
सतीश जोशी.....३०

रम्य आठवणी शाळेच्या
विद्या पेठे.....३४

‘अनवाणी’ चा अनुभव
अंजली जोशी.....३९

व्यंगचित्रे
श्रीनिवास प्रभुदेसाई ४२

जो बाईडन व नवी समीकरणे
दीपक करंजीकर.....४६

हुमन जिनोम प्रकल्पाची दोन दशकं २००१ ते २०२१
सद्गुरू कुळकर्णी आणि डॉ. अमेय कुळकर्णी.....५०

सफर नागझिन्याची
संजय देवस्थळी.....५३

न्यूज मेकर्स
श्रीकांत दातार.....५८
जनरल मनोज मुकुंद नरवणे.....५९
रणजीतसिंह डिसले.....६०
उज्ज्वल निरगुडकर.....६१
प्रज्ञा काणे

आपुले मरण पाहिले म्या डोळा - कथा
राजश्री बर्वे.....६३

सिल्बो गोनेरो - शिट्टीची भाषा
जयवंत दातार.....६४

मुक्तांगणची धुरा पेलताना मुक्ता पुणतांबेकर

मुक्ता पुणतांबेकर, गेले २६ वर्षे अविरतपणे व्यसनमुक्तीचे कार्य करणारी एक झपाटलेली व्यक्ती. आई मानसोपचार तज्ज्ञ डॉक्टर सुनंदा अवचट आणि वडील शोध पत्रकार डॉक्टर अनिल अवचट यांनी १९८६ साली पुण्यात मुक्तांगण व्यसनमुक्ती केंद्र सुरू केलं. डॉ.सुनंदा अवचट यांचं निधन झाल्यानंतर मुक्तांगण त्याच माणुसकीने आणि दर्जाने पुढे चाललं उलट त्याला आणखी घुमारे फुटले. याचं श्रेय मुक्तांगणच्या टीमला आणि आई सारखंच मुक्तांगणच्या कामात बुडून जाऊन काम करणारी, उपसंचालक या नात्याने मुक्तांगणची धुरा पेलणारी त्यांची कन्या मुक्ता हिला जातं. मुक्ता पुणतांबेकर यांनी क्लीनिकल सायकॉलॉजी या विषयात मास्टर्स केलं आहे आणि त्यांनी या विषयात चांसलर गोल्ड मेडल संपादन केलं आहे.

अरुंधती भेडसगावकर

आज आपण मुक्ता यांच्याकडून जाणून घेऊया त्यांच्या आणि अनुषंगाने मुक्तांगणच्या कामाचं स्वरूप.

पु ल देशपांडे यांच्या आर्थिक पाठिंब्याने उभं राहिलेलं आणि डॉ.आनंद नाडकर्णी यांच्या मार्गदर्शनाखाली चालू झालेलं मुक्तांगण अजूनही जोमाने चालू आहे एवढच नव्हे तर

नवनवीन व्यसनांवर उपचार करण्यासाठी सज्ज आहे याबद्दल काय सांगाल?

३४ वर्षांपूर्वी, येरवडा मनोरुग्णालयाच्या एका आवारात १५ बेड्सचं मुक्तांगण हे केंद्र माझ्या आईने सुरू केलं. आता एका वेळेस १५० रुग्ण इथे उपचार घेऊ शकतात आणि तरीदेखील वेटिंग लिस्ट असते. पुलंनी या केंद्राचे उद्घाटन करताना 'हे केंद्र बंद पडू दे' अशा शुभेच्छा दिल्या होत्या पण दुर्दैवाने अजून हे केंद्र चालूच आहे एवढच नाही तर आम्हाला मनोरुग्णालयाची जागा कमी पडायला लागली म्हणून आता आमची मोठी स्वतंत्र बिल्डिंग आहे. आता समाजात व्यसनांना प्रतिष्ठा यायला लागली आहे. गरीब-श्रीमंत, स्त्री-पुरुष, लहान-थोर सर्वांत हे व्यसन आढळून येत आहे. व्यसनांचे प्रकार वाढत आहेत. व्यसनांच्या वाढत्या प्रमाणाबरोबर आम्हालाही आमच्या कामाची व्याप्ती वाढवायला लागली.

तुम्ही मुक्तांगणमध्ये व्यसनी व्यक्तीव तो आजारी आहे असं समजून उपचार करता का?

हो. डायबिटीस, ब्लड प्रेशर अशा सारखाच व्यसन हा एक शारीरिक आजार आहे. इतकच नव्हे तर हा एक मानसिक आणि

कौटुंबिक सुद्धा आजार आहे. सुरुवातीला घरातल्या लोकांना व्यसनी व्यक्तीला आजारी समजणं कठीण जातं. कारण इतर आजाराप्रमाणे व्यसनी व्यक्ती वागत नाही. आरडाओरडा करते, पैसे मागते. व्यसनी व्यक्तीचं शरीर व्यसनाचा गुलाम होतं. सुरुवातीला कमी पिणं, मग त्याची वारंवारता वाढणं, मग हळू हळू, पिणं हे अनिवार्य होणं, अशा पायऱ्यांनी व्यसन वाढत जातं. याला आपण tolerance म्हणतो. न प्यायल्यास त्रास होतो. यालाच आपण withdrawal symptoms म्हणतो. Tolerance आणि withdrawal symptoms या दोन्हीमुळे जागतिक आरोग्य संघटना व्यसन हा एक शारीरिक आजार आहे असं मानते.

व्यसनी व्यक्तीला व्यसनाचा मानसिक त्रास होतो. त्याला मानसिक ओढ लागते. त्यामुळे हा आजार मानसिक देखील आहे. कुटुंबातील एक व्यक्ती आजारी असली की सर्व कुटुंब आजारी पडतं. त्यामुळे व्यसन हा एक कौटुंबिक आजारसुद्धा आहे.

व्यसनी व्यक्तीला धाक दाखवून, धमक्या देऊन त्याच्या व्यसनापासून परावृत्त करण्याचा प्रयत्न केला जातो. बुवाबाजी, अंगारे याद्वारेसुद्धा त्याचं व्यसन घालवण्याचा प्रयत्न होतो पण त्याचा काही उपयोग होत नाही. शेवटी त्याच्या आजाराचा जेव्हा स्वीकार केला जातो त्यावेळी ती व्यक्ती किंवा त्याचे कुटुंबीय मुक्तांगणमध्ये येतात आणि त्याच्यावर उपचारांना सुरुवात होते.

मुक्तांगण मध्ये आल्यावर रुग्णाचा दिनक्रम काय असतो?

मुक्तांगणमध्ये यायच्या आधी रुग्णाला त्याचा स्वतःचा दिनक्रमच उरलेला नसतो. आमच्याकडे आल्यावर मात्र रुग्ण दिवसभर व्यस्त असतो. इथे सकाळी लवकर उठायला लागतं. पावणे सात वाजता योगाभ्यास प्राणायामाने सुरुवात होते. साडेआठ वाजता नाश्ता असतो. सकाळी ९ ते १० पहिली गुप

थेरपी असते. सकाळी १० ते १२ या वेळात समुपदेशकाला भेटून आपापल्या समस्यांबद्दल बोलणे हे होतं. १२ वाजता दुसरी गुप थेरपी असते. एक वाजता जेवण, २ ते ३ आराम, ३ वाजता तिसरी गुप थेरपी असते. रोज साडेचार वाजता शारीरिक व्यायाम असतात. त्यानंतर संध्याकाळचा चहा असतो. साडेपाच नंतर रिकामा वेळ असतो. या वेळात शारीरिक हालचालींचे खेळ खेळता येतात किंवा सुसज्ज अशा जिममध्ये व्यायाम करता येतो.

साडेसात वाजता सर्वांनी एकत्र येऊन प्रार्थना म्हटली जाते. त्यानंतर पंधरा मिनिटं मौन पाळायचं असतं. या पंधरा मिनिटात, प्रत्येक रुग्णाने आजचा दिवस कसा गेला याचं चिंतन करणं अपेक्षित असतं. आठवड्यातून एकदा, मंगळवारी, कुटुंबीय भेटायला येतात आणि आणि फॅमिली कौन्सेलिंग होतं. गुप थेरपीचे वेगवेगळे प्रकार असतात. Art based थेरपी असते. यामध्ये संगीत किंवा सायको ड्रामा म्हणजे एक विषय निवडून त्यावर सादरीकरण इ. चा समावेश होतो. मेडिटेशन असतं. ग्रुप डिस्कशन असतं.

एकंदरीत नियमित व्यायाम, खाणं-पिणं यामुळे रुग्णाची तब्येत सुधारते आणि व्यस्त राहिल्यामुळे विचार भरकटत नाहीत. या सर्व उपचारांच्या दरम्यान रुग्णाला 'तू दारू पिऊ नकोस', 'व्यसन करू नकोस' असा नकारात्मक सल्ला दिला जात नाही. त्याला परत परत तीच गोष्ट सांगितली जात नाही. परंतु त्याला एक मार्ग दिला जातो जो पुस्तकी नाही. मुक्तांगणमध्ये येऊन बऱ्या झालेल्या व्यक्तींचे अनुभव इतर रुग्णांना मार्गदर्शक ठरू शकतात.

दिवसेंदिवस दारू पिणाऱ्या लोकांचं प्रमाण वाढतंय. व्यसनाचं सार्वत्रिकरण झालंय. याचं कारण काय? समाजव्यवस्थेत बदल होतोय का?

हो. आता दिवसेंदिवस व्यसनाला ग्लॅमर यायला लागलंय. माझ्या वडिलांचं ओतूर हे एक लहानसं गाव आहे. पूर्वी गावात व्यसन लपून छपून केलं जायचं. आता ते राजरोसपणे

व्हायला लागलं आहे. पार्टीमध्ये न पिणारे बावळट ठरतात. त्यांना पिण्याचा आग्रह केला जातो. अलीकडे सिनेमांमध्ये पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियासुद्धा दारू पिताना दाखवतात. आनंदाचे किंवा दुःखाचे प्रसंग असोत दारूचा आसरा घेतला जातो. तरुण पिढी याचंच अनुकरण करते. घरातदेखील मुलांचे आई-वडीलच त्यांच्यासमोर दारू पिताना दिसतात मग मुलांना त्यात काही गैर वाटेनासं होतं. थोडक्यात, दारू आणि इतर व्यसनांना मिळालेली प्रतिष्ठा मुला-मुलींना घातक सवयी लागण्यास कारणीभूत ठरते.

आता याच अनुषंगाने आणखी एक प्रश्न मनात येतो तो म्हणजे सोशल ड्रिंकिंग हा एक 'मज्जू हद्देस झाला असताना, घरी, बाहेर, त्यांचे रोल मॉडेलसुद्धा व्यसनाच्या मागे लागलेले दिसतात अशा वेळेस मुलांना दारू पिणे वाईट हे पटवायचं कसं?

जर पालकांना वाटत असेल की आपली मुलं या व्यसनापासून दूर राहावीत तर त्यांनी स्वतः मुलांचं चांगलं रोल मॉडेल व्हायला पाहिजे. म्हणजेच त्यांनी स्वतः व्यसनापासून दूर राहिलं पाहिजे. मुलांच्या व्यसनाला कारणीभूत त्यांचे आई-वडीलच ठरू शकतात. स्वतः चेन स्मोकर असूनही आपल्या तेरा वर्षांच्या मुलाला तू सिगरेट ओढू नकोस असा सल्ला देणारे वडील, रोज संध्याकाळी घरी एक दोन पेग दारू पिणारे व आणि 'टेन्शन आल्यावर औषध म्हणून मी हे घेतो' असं आपल्या दारू पिण्याचं समर्थन आपल्या मुलाजवळ करणारे वडील, मुलाला बाहेर उत्सुकता वाटून घ्यावीशी वाटू नये म्हणून ती घरातच पुरवणारे आई वडील - हे सर्व मुलांना व्यसनाच्या जवळ नेण्यास कारणीभूत ठरू शकतं. आपण बघतो की शंभरातले २५ पुढे अल्कोहोलिक बनतात. त्यामुळे मुलांना आत्तापासून घरी दारू दिल्यावर तो पुढे सोशल ड्रिंकर होईल का अल्कोहोलिक होईल हे आपण सांगू शकत नाही. पालकांनी व्यसनापासून दूर रहावं एवढच नाही तर पालक आणि मूल यांच्यामध्ये उत्तम संवाद असावा. सेक्स , ड्रग्स

याबद्दल पालकांनी संवादातून मुलांना योग्य वेळी योग्य माहिती पुरवली पाहिजे. संवादा अभावी मुलं बाहेरून चुकीची माहिती घेतात. उदाहरणार्थ, Weed चं अडिक्शन होत नाही अशी चुकीची माहिती त्यांना मिळते. Weed हे घातकच आहे. त्याने अडिक्शन होतच.

मुलांशी संवाद वाढवण्यासाठी घरात काही गोष्टी पालकांनी जाणीवपूर्वक केल्या पाहिजेत. रात्रीचं जेवण एकत्रितपणे करता येईल. काही छोटे उपक्रम मिळून करता येतील. रविवारी मॉल किंवा सिनेमा यांच्या ऐवजी एकत्र फिरायला जाता येईल, खेळ खेळता येतील, वाचन करता येईल. पालकांनी मुलांना अशा निखळ आनंद मिळणाऱ्या गोष्टींची ओळख करून द्यायला हवी. विशेष करून आजच्या डिजिटल युगात मुलांना क्रिएटिव्हिटीची ओळख करून दिल्याशिवाय त्यांना कळणार नाही. हे जाणीवपूर्वक झालं पाहिजे.

एवाद्या व्यसनी व्यक्तीच्या कुटुंबियांवर त्याच्या व्यसनाचा फार वाईट परिणाम होतो. ते खचून जातात. त्यांच्या मानसिक सबळीकरणासाठी तुम्ही काही आधार गट सुरु केले आहेत. त्याविषयी सांगाल का?

व्यसनी व्यक्तीच्या कुटुंबीयांनासुद्धा समुपदेशनाची गरज असते. स्त्रियांसाठी 'सहचरी' आधार गट आणि मुलांसाठी 'अंकुर' आधार गट आहेत. कुटुंबीयांनी व्यसनी व्यक्तीच्या व्यसनाचा लवकरात लवकर स्वीकार केला पाहिजे. त्याच्यावर ओरडून, किंवा एकमेकांवर दोषारोप करून प्रश्न सुटणार नाही. सहचरी गटात, या प्रश्नाला शांतपणे बायकांनी सामोरं कसं जायचं याचे मार्ग सुचवले जातात. मुलांच्या बाबतीत म्हणायचं झालं तर, घरातली भांडणं, अशांती, वडिलांचं व्यसन आणि त्यामुळे खच्चीकरण झालेल्या आईचं मुलांकडे झालेलं दुर्लक्ष, यामुळे मुलं आपला आत्मविश्वास गमावून बसतात. याचं एक उदाहरण सांगते. दरवर्षी १०० मीटर पळण्याच्या शर्यतीत पहिला येणारा मुलगा, 'यावर्षीच्या शर्यतीत पहिलं येणं सोड ,

मी १०० मीटर पळू सुद्धा शकणार नाही' असं म्हणायला लागला तेव्हा त्याच्या आईचे डोळे खाडकन उघडले. त्यानंतर ती सहचरी गटात जाईन झाली. तिने घरची भांडणं कमी केली. मुलांच्या अभ्यासाकडे ती लक्ष द्यायला लागली. तेव्हापासून मुलांची असुरक्षितता कमी झाली. त्यांचा अभ्यासही सुधारला. कालांतराने वडील उपचारासाठी केंद्रात आले. म्हणजे, घरात व्यसन असलं तरी आई खंबीर राहिली तर ती मुलांवरचे दुष्परिणाम टाळू शकते. या पार्श्वभूमीवर आम्ही अंकुर गट सुरु केला. बारा वर्षाखालील मुलांसाठी वेगळा गट आणि बारा वर्षावरील मुलांसाठी वेगळा गट आहे. कारण दोघांचे प्रॉब्लेम्स वेगळे असतात.

२००९ साली महिलांसाठी निशिगंध नावाचं वेगळं केंद्र तुम्ही सुरु केलं. असं का? महिलांचा या उपचारांना कसा प्रतिसाद आहे?

मी मुक्तांगणमध्ये काम करायला लागले तेव्हा म्हणजे १९९४ साली परदेशी विद्यार्थी आमच्याकडे आले की त्यांना नवल वाटायचं की तुमच्याकडे फक्त पुरुष ट्रीटमेंट घेताना दिसतात. बायका कशा दिसत नाहीत? आम्ही त्यांना सांगायचो की आमच्याकडे बायका दारू पीत नाहीत. कालांतराने ही परिस्थिती बदलली. आणि सर्व वयोगटातल्या बायकांसाठी वेगळं सेंटर सुरु करावं लागलं. हे १५ बेड्सचं सेंटर आहे. विवाहित-अविवाहित लहान-मोठ्या सर्व स्त्रिया सेंटरमध्ये येतात. पुरुषांपेक्षा स्त्रियांचा उपचारांना चांगला प्रतिसाद आहे. सुरुवातीला स्त्रीचे कुटुंबीय तिला उपचारांसाठी आणायला हेळसांड करतात परंतु एरफदा मुक्तांगणमध्ये ऍडमिशन घेतली की ती स्त्री

आम्ही पार्लेकर | १० | वार्षिक विशेषांक २०२०

लवकर सावरते.

बायका व्यसनाकडे स्टेटस म्हणून वळतात का? की आणखी दुसरं काही कारण असू शकतं?

हल्ली स्टेटस म्हणून, स्वेच्छेने किंवा नवऱ्याच्या आग्रहाखातर, पार्टीमध्ये बायका दारू पितात. काही वेळेस डिप्रेसन घालवायला दारू प्यायली जाते. आता तर आणखी एक मानसिक कारण म्हणजे – अलीकडे स्त्रीला आपलं दुःख मनमोकळेपणाने व्यक्त करण्यात कमीपणा वाटायला लागलाय, अशा वेळेस ती दारूच्या घोटाबरोबर दुःख गिळून टाकते. म्हणून आम्ही बायकांना सांगतो –दुःख झालं तर मन मोकळं करा, रडा, कुढत राहू नका. आपल्या मानसिक स्वास्थ्यासाठी मन मोकळं करणं खूप चांगलं आहे.

दारू व्यतिरिक्त इतर कोणती व्यसनं समाजात बळावत आहेत? ती तितकीच घातक आहेत का?

आपल्याकडे सर्वात जास्त तंबाखूचं म्हणजे निकोटीनचं व्यसन आढळतं. त्यात सर्वच येतं. सिगरेट, तंबाखू, गुटखा, बिडी इत्यादी गोष्टी येतात. आपल्याकडे याला छोटं व्यसन समजलं जातं. पण ते सगळ्यात घातक आहे. कारण त्यामुळे ब्लड प्रेशर, हृदय विकार, कॅन्सर यासारखे आजार उद्भवतात. त्यामुळे होणारा कॅन्सर बरा व्हायला सगळ्यात कठीण समजला जातो. त्यानंतर दारू हे व्यसन आणि त्यानंतर वेगळ्यावेगळ्या प्रकारचे ड्रग्स हे घातक असतात. विशेष करून weed म्हणजे गांजा किंवा marijuana. हे व्यसन युवकांमध्ये आढळतं. ते addictive नाहीये असं वाटून ते घेतलं जातं आणि आमच्याकडे येणाऱ्या मुलांवर त्याचे अनेक दुष्परिणाम झालेले दिसतात हल्ली नव्याने दिसतय ते वर्तनात्मक व्यसन. स्मार्टफोन, वेगवेगळी गॅजेट्स, इंटरनेट, शॉपिंग या सर्वांचं addiction वर्तनात्मक व्यसनाचाच प्रकार आहे.

हे मुलांमध्ये खूप दिसतं. अशा वेळेस फक्त कौन्सेलिंग पुरेसं नसतं. त्या मुलांना

अडमिट करून घ्यायला लागतं.

ही व्यसनं लागू नयेत म्हणून तुम्ही काही जागरूकीकरण करता का ?

मुक्तांगणमध्ये चार पातळ्यांवर काम केलं जातं. उपचार, पुनर्वसन म्हणजे, त्यांना कुटुंबात, समाजात परत जाण्यासाठी मदत, प्रशिक्षण म्हणजे, ज्यांनाव्यसनमुक्तीच्या क्षेत्रात काम करायचं आहे त्यांच्यासाठी किंवा ज्यांना शिक्षण कमी आहे, कोणतं स्किल नाहीये त्यांना स्वतःच्या पायावर उभं करण्यासाठी शिक्षण दिलं जातं, आणि चौथं जनजागरण म्हणजे, जनजागृती करणं, शाळा-कॉलेज यामध्ये वर्कशॉप घेणं, Awareness प्रोग्रॅम चालवणं इ.

गेल्या ३४ वर्षात मुक्तांगणमध्ये किती रुग्ण उपचार घेऊन गेले? आणि त्यांचा सक्सेस रेट काय आहे?

२५००० हून जास्त रुग्ण उपचार घेऊन गेले. पहिल्या अडमिशन मध्ये ३० टक्के लोक पुन्हा व्यसनाकडे वळत नाहीत. ३० टक्के लोकांमध्ये रिलॅप्स झालंय. याचं कारण ते बरं झाल्यानंतर पुन्हा संपर्क करत नाहीत. त्यांनी फॉलोअपसाठी मुक्तांगणला भेट देणं अपेक्षित असतं. तरी भारतात रिकव्हरी रेट चांगला आहे. कारण आपल्याकडे कुटुंबाचा पाठिंबा चांगला मिळतो. बाहेरच्या देशात रुग्ण बरे होण्याचं प्रमाण आपल्यापेक्षा कमी आहे.

लॉकडाऊनमध्ये घरी बसावं लागल्यामुळे इंटरनेटचं अडिक्शन वाढलंय. तुम्ही यावर कोणता उपाय सुचवाल?

लॉकडाऊनच्या काळात कुटुंबीय खुश होते कारण दारू सहज उपलब्ध नव्हती आणि रुग्णांना बाहेर जाता येत नव्हतं त्यामुळे ते घरातच थांबत होते. आता या लॉकडाऊनमध्ये घरी बसावं लागतंय याचा चांगला उपयोग करता येईल. चांगल्याप्रकारे बिझी रहाणं हे आपल्या हातात आहे. एखाद सर्टिफिकेशन घ्या. नोकरी मिळायला मदत होईल अशी चांगली स्किल्स शिकता येतील. लॉकडाऊनकडे 'नवनवीन

शिकण्याची सुवर्ण संधी' या दृष्टीने बघा.

तुमचं काम महाराष्ट्राच्या बाहेर गेलं आहे. पंजाबमध्ये हे अमली पदार्थ सेवन करण्याचं प्रमाण वाढलंय. तिथे मुक्तांगण व्यसनमुक्तीसाठी काय प्रयत्न करत आहे?

पंजाबमधील एका संस्थेला आम्ही गेली २ वर्षे व्यसनमुक्ती केंद्र उबारायला मदत केली. त्यांच्या कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे, त्यांच्यासाठी व्यसनमुक्तीच्या उपचारांचा एक कार्यक्रम आखून देणे असं काम केलं. त्यासाठी आमचे कार्यकर्ते तिथे वारंवार भेटी देत होते. तिथे सरकारची सेंटर्स कार्यक्षम नाहीयेत. तिथे बॉर्डर जवळ असल्याने ड्रग्स सहज उपलब्ध होतात आणि तिथे शुद्ध स्वरूपात मिळतात त्यामुळे ती जास्त असर करतात आणि त्यांचे withdrawal symptoms जास्त तीव्र असतात. हे खूप काळजीचं आहे.

वाढता उपभोगवाद, स्त्रियांमध्ये व्यसनाचं वाढतं प्रमाण, समाजव्यवस्थेत होत चाललेले बदल या सगळ्यामुळे तुम्हाला तुमच्या उपचार पद्धतीत काही बदल करावेसे वाटले का?

आईने मुक्तांगण सुरू केलं तेव्हा तिने कोणतंही व्यसनमुक्ती केंद्र बघितलं नव्हतं. महाराष्ट्रात त्यावेळी ते नव्हतंय. तिने ,उपचारासाठी जे रुग्ण येतील त्यांच्याकडूनच शिकून मुक्तांगणची उपचार पद्धती करायचं ठरवलं. तीच प्रक्रिया आम्ही अजूनही चालू ठेवली आहे. वेळोवेळी नवनवीन समस्या घेऊन येणाऱ्या रुग्णांशी चर्चा करून गरज पडल्यास आम्ही उपचार पद्धतीत बदल करतो. आमच्याकडच्या व्यसनांच्या यादीत 'इंटरनेट अडिक्शन' ची भर, हे या प्रक्रियेचं एक उदाहरण म्हणता येईल. माझे वडील म्हणतात की आपल्याला जेव्हा वाटतं की मला सगळं समजतं तेव्हाच आपल्या अधोगतीची सुरुवात झालेली असते. त्यामुळे विद्यार्थीदशा आम्ही सोडलेली नाही.

युवकांमध्ये वाढती व्यसनाधीनता, नवीन नवीन व्यसनांची भर अशा निराशाजनक

वातावरणात तुम्हाला आशेचा किरण दिसतो का?

मुक्तांगणमध्ये दर महिन्याच्या शेवटच्या शनिवारी माजी रुग्णांचा व्यसन मुक्तीचा वाढदिवस साजरा केला जातो. व्यसनमुक्त रुग्ण मित्रांचा मेडल देऊन सत्कार केला जातो. हा एक हृद्य कार्यक्रम असतो. मुक्तांगणमध्ये प्रवेश घेताना कुटुंबीयांच्या डोळ्यात दुःखाचे अश्रू असतात. रुग्ण व्यसनमुक्त झाल्यावर त्याचं रूपांतर आनंदाश्रूत झालेलं बघून आम्हालाही ऊर्जा मिळते. आपण जे काम करतोय त्याचा खरंच उपयोग होतोय हे बघून समाधान मिळतं. माझ्या आई-वडिलांचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन नेहमी सकारात्मक होता. 'जीवनात जे चांगलं आहे त्याच्याकडे बघा' असं ते नेहमीच सांगत आलेत. त्यामुळे आम्ही आमचा आशावाद मुळीच सोडलेला नाही. भरकटत गेलेल्यांना मार्ग दाखवायचं काम आम्ही करत राहणार.

मुक्तांगणच्या संकेत स्थळाला भेट देण्यासाठी क्लिक करा

www.muktangan.org

अरुंधती भेडसगावकर

शास्त्रीय संगीत आणि पर्यावरण अभ्यासक.
व्यक्तिचित्रण आणि पर्यावरण विषयक लेखनाची विशेष आवड.

॥ श्री ॥

गुलमोहोर ट्रॅव्हल्स

आयोजित

वर्ष २०२१ मधील विविधांगी, संकल्पनाबध्द नियोजित सहली

गुलमोहोर ट्रॅव्हल्स आयोजित वर्ष २०२१ मधील सहली			गुलमोहोर ट्रॅव्हल्स आयोजित वर्ष २०२१ मधील सहली			गुलमोहोर ट्रॅव्हल्स आयोजित वर्ष २०२१ मधील सहली		
दिनांक	ठिकाण	प्रत्येकी रुपये	दिनांक	ठिकाण	प्रत्येकी रुपये	दिनांक	ठिकाण	प्रत्येकी रुपये
२ ते ३ जाने.	हुर्डा पार्टी-मोराची चिंचोली,राजगुरुवाडा, देहू गाथा मंदीर, आरोह सुष्ठी - तळेगाव डमदरे	७,५००/-	९ ते ११ एप्रिल	आग्रमहोत्सव- (रेल्वेने) मालवण,तारकली, देवबाग, त्पुनामी आयलॅंड, वेगुर्ला, रेडी, अरवली वेतोबा	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	७ ते ८ ऑगस्ट	वर्षा सहल- लवासा, ताम्हीणी घाट	७,५००/-
९ ते १० जाने.	हुर्डा पार्टी- साईबन,अहमदनगर किल्ला, कावलरी टॅक म्युझियम, सलाबतखान व चांदबिबी कबर	७,५००/-	१६-१८ एप्रिल	काजूमहोत्सव- तांबडी सुर्ल, चोरलाघाट, नेचर नेस्ट, गोवा	१०,०००/- +विमानप्रवास	२८ ते २९ ऑ.	वर्षा सहल- इगतपुरी,भंडारदरा,रंघाफॉल, स्पिल वे, भावली धरण, विपश्यना केंद्र	७,५००/-
१६ ते १७ जाने.	कृषीपर्यटन- राळेगणसिध्दी, हिवरेबाजार, अहमदनगर.	७,५००/-	२३-२५ एप्रिल	आग्रमहोत्सव- (रेल्वेने) देवगड,कुणकेश्वर, विजयदुर्ग,आडीवरे महालक्ष्मी देवी, कशेळे- कनकादित्य	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	२९ ऑगस्ट	वर्षा सहल- इगतपुरी, भावली धरण	२,५००/-
२३ ते २४ जाने.	हुर्डा पार्टी- संकल्प गार्डन, आळंदी, देहू, प्रति शिडी, तुळापूर, त्रिपेणी संगम,	७,५००/-	१ ते २ मे	आग्रमहोत्सव-तांबडी अष्टमी,रोहा,मुरुड	७,५००/-	४ ते ५ सप्टेंबर	वर्षा सहल- भाटघर लेक, गुंजवणे	७,५००/-
२४ जाने.	हुर्डा पार्टी- संकल्प गार्डन, आळंदी	२,५००/-	७ ते ९ मे	आग्रमहोत्सव- (रेल्वेने) रत्नागिरी, गणपतीपुळे,प्राचीन कोकण,आरे वारे, थिबा पॅलेस,लोकमान्य टिळक स्मारक, पतीतपावन मंदीर	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	२५ ते २६ सप्टें	वेस्टर्न घाट- कास पठार, सज़नगड, ठोसेघर, चाळकेवाडी	७,५००/-
३० ते ३१ जाने.	ईको-अॅग्री टुरीझम- भिगवण,उजनी डॅम, बारामती	७,५००/-	१४ ते १६ मे	आग्रमहोत्सव- (रेल्वेने) गुहागर, हेदवी, वेळणेश्वर,व्याडेक्षर, दुर्गादेवी, परशुराम, डेवगण,अंजनवेल, बागणघळ	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	२ ते ३ ऑक्टो.	हिलस्टेशन- कोयना लेक, कुंभाली घाट, कोयना गार्डन	७,५००/- + रेल्वेभाडे
५ ते ७ फेब्रु.	जंगल सफारी- (विमानप्रवास) सातपुडा अभयारण्य, भिमबेटका, भोजपूर	१५,०००/- +विमानप्रवास	२१ ते २३ मे	आग्रमहोत्सव- दापोली, दामोळ,फेरीबोट, आंजलें,मुरुड, केशवराज,काजू फॅक्टरी, बुरोंडी परशुराम, चंडीकामाता,	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	१० ऑक्टोबर	देवदर्शन- कर्जत योगेश्वरी देवी, कडाव गणपती, पळसदरी स्वामी समर्थ मठ	२,५००/-
१२ ते १४ फेब्रु.	स्टॉबेरी महोत्सव- महाबळेश्वर,प्रतापगड, वाई गणपती, मेणवली कृष्णा घाट, मॅग्नो फॅक्टरी, कृष्णा घाट, मॅग्नो गार्डन, क्षेत्र महाबळेश्वर,वेण्णा लेक, रामवरदायिनी मंदीर, शिवकालीन पूल, थिलार	१०,०००/-	२९ ते ३० मे	आग्रमहोत्सव- श्रीवर्धन, दिवेआगर, हरीहरेक्षर	७,५००/-	२२-२४ ऑक्टो.	तीर्थक्षेत्र- कोल्हापूर महालक्ष्मी, खिद्रापूर, नरसोबाची वाडी, औदुंबर	१०,०००/-
१६ ते २१ फेब्रु.	हेरीटेज- हंपी,बदामी,बिजापूर,विरुपाक्ष मंदीर, विजय विठ्ठल मंदीर, कमलापूर म्युझियम, रॉयल एन्क्लोजर,क्रीन्स बाथ, लोटस महल, वॉचटॉवर, तळघरातील शिवमंदीर, हजार रामा मंदीर,सासवे कलू कडले, कलू गणेशा, उग्रनरसिंह,बलवलिंगा, अहीहोळे, दुर्गामंदीर, लडखन मंदीर, मोनोलिथिक बुल,भुतनाथ मंदीर,बनशंकरी शाकंबरी मंदीर, गोलघुमट,इब्राहीम रौझा, जामी मस्जिद, मुलुख मैदान तोफ.	२५,०००/- +विमानप्रवास	४ ते ६ जून	आग्रमहोत्सव- वलसाड,वापी,जंपोर बीच, दमण, बरुमल,धरमपूर, तिथ्थल बीच, स्वामीनारायण व साईबाबा मंदीर, परीया	१०,०००/-	११ ते १४ नोव्हें	हेरीटेज- अहमदाबाद, बडोदा, (विमानप्रवास) साबरमती आश्रम, रिव्हरफ्रंट, कांकरिया लेक,गांधीनगर, अक्षरधाम, अदालज स्टेट वेल, स्टॅच्यू ऑफ युनिटी,गरुडेक्षर, गायकवाड पॅलेस.	२०,०००/- +विमानप्रवास
२७ ते २८ फेब्रु.	हेरीटेज- नाशिक, स्वातंत्र्यवीर सावरकर स्मारक-भूपूर, मिनरल म्युझियम सिन्नर,देवळाली आर्टीलरी म्युझियम,ओझर	७,५००/-	१२ ते १३ जून	हेरीटेज-पुरंदर, एकमुखीदत्त, प्रतिबालाजी, केतकावळे	७,५००/-	१३ ते १४ नोव्हें	हेरीटेज- बरोडा, (विमानप्रवास), स्टॅच्यू ऑफ युनिटी,केवडीया, गरुडेक्षर, गायकवाड पॅलेस.	८,५००/- +विमानप्रवास
१२ ते १४ मार्च	जंगल सफारी- (विमानप्रवास) पंच, कान्हा अभयारण्य,रामटेक	१५,०००/- +विमानप्रवास	२६ ते २७ जून	वर्षा सहल- भिमाशंकर, माळशेज घाट	७,५००/-	२० ते २१ नोव्हें	हेरीटेज- रायवेश्वर, रोहीडा किल्ला	७,५००/-
२८ ते २९ मार्च	होळीनिमित्त- बोली पंचतन, दिवेआगर, रुपनारायण मंदीर, हरीहरेक्षर, वेळस बीच	७,५००/-	१२ ते १७ जुलै	रथोत्सव स्पेशल-ओरीसा, (विमानप्रवास) भुवनेश्वर, धावली,पिपली,खांडगिरी,कटक, जाजपूर,रत्नागिरी, उदयगिरी, कोणार्क, जगन्नाथपुरी,नंदनकानन, थिलका लेक, मंगलाजोडी, चौसट योगिनी मंदीर.	३५,०००/- +विमानप्रवास	२६ ते २८ नोव्हें	हिलस्टेशन- सापुतारा, रोप वे, बोटींग, सप्तशृंगी वणी देवी	१०,०००/-
			१८ जुलै	वर्षा सहल-चंद्रसाग,खोपोली,कवेले डॅम	२,५००/-	१ ते ५ डिसें.	हेरीटेज-इंदोर, उज्जैन,महेक्षर,महाकालेश्वर, ओंकारेश्वर, मांडू	२०,०००/- +विमानप्रवास
			२४ ते २५ जुलै	वर्षा सहल- शिवथरघळ, वरंध घाट, ताम्हीणी घाट	७,५००/-	९ ते १२ डिसें.	तीर्थक्षेत्र- पंढरपूर, तुळजापूर,अक्कलकोट, गाणगापूर, सिध्देश्वर, सोलापूर	१४,०००/-
			२५ जुलै	वर्षा सहल- ताम्हीणी घाट	२,५००/-	१८ ते १९ डिसें	ईकोटुरीझम- सिल्वासा, खानवेल, वासोना, सातमालीया, दुधनी डॅम.	७,५००/-
			३० जुलै-१ ऑ.	वर्षा सहल- (रेल्वेने) मालेश्वर, देवस्थ, आंबा घाट, पावनखिंड	१०,०००/- + रेल्वेभाडे	३१ डिसें.२०२१ ते २ जाने.२०२२	नवीन वर्षारंभ - दापोली, कोळथरे, गव्हे, वळणे, आरुद	१०,०००/- + रेल्वेभाडे

एसी ४/६ सीटर कार्स,
१७/२७ सीटर मिनी बसेस आणि २५/४५ सीटर
लक्झरी बसेस भाड्याने उपलब्ध.
तसेच स्वतंत्र पॅकेज टूर्स, हॉटेल बुकिंग.

अधिक माहिती आणि बुकिंगसाठी संपर्क:

सुबोध जोशी 9869002219 / W/A 9769008775

सचिन जोशी 9769069441 / W/A 9869376515 अनुराधा जोशी 9769059441

सुभाष जोशी 022 26147888 / 26151550

कार्यालय पत्ता: गुलमोहोर ट्रॅव्हल्स, २, गगनगिरी अपार्टमेंट, तळ मजला, पार्लेश्वर रोड, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई ४०००५७

ईमेल: gulmohortravels@gmail.com

वेबसाईट: www.gulmohortravels.com

परांजपे बांधकाम क्षेत्रातील विश्वासाची मोहोर

श्रीकांत आणि शशांक परांजपे, सख्खे भाऊ आणि परांजपे स्कीम्स ह्या बांधकाम व्यवसायातील अतिशय यशस्वी ब्रँडचे भागीदार, आणि मुख्य म्हणजे सध्या जरी पुण्यात वास्तव्यास असले तरी मूळचे अगदी पक्के पार्लेकर म्हणून आपण त्यांना ओळखतो. त्यांच्या ह्या उद्योगाची जन्मकथा आणि आजपर्यंतचा प्रवास आपण शशांक परांजपे ह्यांच्याच शब्दात वाचूया.

टीपक आचार्य

आमच्या वुड्टुं बाचा बांधकामाच्या व्यवसायाची सुरुवात, ही खरी तर आमच्या आजोबांनी, श्री. तात्यासाहेब परांजपे, ह्यांनी केली. कोंकणातून मुंबईला आलेल्या आणि गिरगावात राहत असलेल्या तात्यासाहेबांनी जेव्हा विलेपार्ल्यात पाऊल ठेवले तेव्हाच त्यांच्या दूरदृष्टीने त्यावेळच्या उजाड माळरानात, आजच्या मुंबईतले एक समृद्ध उपनगर पाहिले. पण प्रथम त्यांनी, विलेपार्ल्यात १८९५ साली चांदीचा कारखाना सुरु केला आणि मग त्या

व्यवसायाची जसजशी भरभराट होऊ लागली, त्यातून त्यांनी पार्ल्यामध्ये जमिनी घ्यायला सुरुवात केली. ह्या जमिनींवर, आपल्या कारखान्यातील कामगारांसाठी, किफायती दारात घरे, त्यांच्या मुलांसाठी शाळा आणि पंचक्रोशीतल्या लोकांसाठी मंदिरे बांधण्याचा, असा एक अतिशय व्यापक दृष्टिकोन होता. त्यांचा हाच उद्योगाचा वारसा, त्यांचा थोरला मुलगा आणि आमचे काका, श्री. बाबुराव परांजपे ह्यांनी अतिशय उत्तम रीतीने पुढे चालवला. मराठी मध्यमवर्गीय माणसाला अत्यंत किफायती दारात घरे मिळावीत ह्यासाठी त्यांनी अतिशय कष्ट घेतले आणि पार्ल्यात प्रथमच सहकारी गृहचरणा सुरु केल्या. हे उपनगर, सुसंकृत आणि सुशिक्षित लोकांचे माहेरघर बनावे, हेच त्यांचे ध्येय होते. आजही माझ्या काकांचे नाव पार्ल्यात अतीव आदराने घेतले जाते. आम्हा दोघांना, लहान असताना बाबुरावांच्या सहवास लाभला, हे आमचे भाग्य कारण त्यांच्या बरोबर वेगवेगळ्या साईट्स वर जाताना, त्यांची काम करण्याची पद्धत. त्यांचे ग्राहकांशी असलेले संबंध, त्यांची सचोटी ह्या सर्व गोष्टींची अतिशय जवळून ओळख झाली. शालान्त परीक्षेनंतर श्रीकांत पाठोपाठ मी ही वाणिज्य शाखेत प्रवेश घेतला. त्याने पुढे जाऊन चार्टर्ड अकॉंटन्टचा कोर्स पूर्ण केला. मी मात्र पदवी संपादन करून,

एँडेसिंहचा स्वतंत्र व्यवसाय चालू केला. ह्या व्यवसायाच्या ७ वर्षांच्या कालावधीत धंद्यातल्या खाखाखोचा तर कळल्याचं पण दुनियादारीचीही ओळख झाली. श्रीकांतही स्वतःची प्रॅक्टिस करत असल्याने, त्याचा लीगल आणि

टॅक्सेशनचा पाया भक्कम झाला. आणि मग १९८७ साली, आम्ही दोघांनी एकत्र व्यवसाय करायचा निर्णय घेतला आणि ज्या उद्योगाचे बाळकडू लहानपणापासूनच आम्हाला मिळाले होते, त्या बांधकाम व्यवसायाची निवड केली.

त्या सुमारास, पुण्यात जागांच्या किंमती मुंबईच्या तुलनेत कमी होत्या आणि बरेच मुंबईकर पुण्यात गुंतवणूक करत होते. त्याप्रमाणेच, पुण्यात पेठेत राहणारे सुद्धा कोथरूड आणि त्याजवळच्या भागात स्थलांतर करत होते आणि म्हणूनच आम्ही आमच्या व्यवसायाचा श्रीगणेशा पुण्यातच करायचे ठरवले. अशातऱ्हेने १९८७ साली आमच्या पहिल्या प्रकल्पाची मुहूर्तमेढ रोवली गेली. अर्थात, त्या आधी जवळपास ७-८ महिने आम्ही दोघेही योग्य जमिनीच्या शोधात फिरत होतो. सर्व गोष्टी रीतसर पार पाडून 'श्रीराम अपार्टमेंट' च्या कामाला सुरुवात झाली. काम सुरु झाले खरे पण एका मित्राने केलेले बुकिंग सोडल्यास आणि काही प्रतिसाद मिळत नव्हता. त्यातच आणखी एका प्रकल्पाची संधी आली आणि तिथेही कामाला सुरुवात झाली पण ग्राहक मिळेनात. त्या काळामध्ये, जाहिरातींचे एवढे महत्त्व नव्हते, पण आम्ही ह्या पर्यायाचा उपयोग करायचे ठरवले आणि आमच्या प्रकल्पाच्या जाहिराती झळकू लागल्या आणि पुढील एका महिन्यातच १०० फ्लॅट बुक झाले आणि व्यवसायाची गाडी मार्गी लागली. पुढल्या ३-४ महिन्यात अजून एका

प्रकल्पाची सुरुवात झाली.

सुरुवातीपासूनच आम्ही ग्राहकांचा विश्वास संपादन करणे आणि तो टिकवण्याचे मनोमन नक्की केले होते आणि त्यामुळेच व्यवहारात

पारदर्शकता आणि गुणवत्तेत तडजोड नाही हि दोन तत्वे आम्ही सुरुवातीपासूनच पाळली आणि अजूनही पाळत आहोत. आमच्यासाठी प्रत्येक ग्राहक महत्त्वाचा आहे आणि एक संतुष्ट ग्राहक आणखी दहा ग्राहक जोडून देतो ह्याचा आम्ही अनुभव घेतला आहे, घेत आहोत.

विविध हाऊसिंग प्रकल्प एका बाजूला चालू असतानाच आम्ही सतत ह्या व्यवसायातून आपल्याला समाजाला काय देता येईल त्याचा विचार करत होतो. आणि त्यातूनच आम्हाला जेष्ठ नागरिकांसाठी 'अथश्री' सारख्या उपक्रमाची कल्पना सुचली. परदेशात अशा तऱ्हेचे अनेक प्रकल्प अस्तित्वात आहेत, पण आपल्या इथे ही संकल्पना कितपत रुजेल अशी शंका होती. म्हणून जवळपास पहिल्या पन्नास ग्राहकांना आम्ही स्वतः ही संकल्पना समजावून सांगितली. आणि मग ह्या समाधानी ग्राहकांनीच आम्हाला पुढले ग्राहक मिळवून दिले आणि हा सिलसिला आजतागायत चालू आहे. आज पुण्यामध्ये, वेगवेगळ्या अथश्री प्रकल्पातून, जवळपास १५०० कुटुंबे आपले निवृत्तीनंतरचे जीवन समाधानाने जगात आहेत आणि अथश्रीची मागणी अजूनही होतच आहे.

आमच्या स्कीममधील फ्लॅट हे इतर बांधकाम व्यवसायिकांच्या तुलनेत महाग असतात असा एक आरोप आमच्यावर केला जातो. आमचे दर हे थोडे जास्त असतात हे जरी खरे असले तरी, त्याचे कारण गुणवत्तेत

अजिबात न केलेली तडजोड हे आहे. अत्यंत वाजवी नफा घेऊन आम्ही अत्यंत सुंदर आणि भक्कम घरे देण्याचा प्रयत्न करत असतो. ग्राहकांची कुठल्याही तऱ्हेची फसवणूक न करता, त्यांना किफायतशीर किंमतीत घरे देणाऱ्या, आमच्या काकांचा, बाबुरावांचा आदर्श आमच्यासमोर आहे. आजतागायत, आमचे जवळ जावळ पावणे दोनशे प्रकल्प पूर्ण झाले आहेत आणि ह्यातला प्रत्येक ग्राहक समाधानी आहे. जवळपास ३०-३२ वर्षांपूर्वीच्या प्रकल्पातील ग्राहकदेखील आमच्या संपर्कात आहेत. सर्व ग्राहकांशी संपर्क राहावा म्हणून आम्ही ह्या सगळ्या ग्राहकांना जोडणारे 'हॅपिनेस नेटवर्क' सुरु केले आहे आणि जवळपास ४० हजार लोकांचा हा परिवार एकमेकांशी आता जोडला गेला आहे, आणि ह्याचे आम्हाला खूप समाधान आहे.

व्यवसाय आणि अडचणी ह्यांचे अगदी जिवाभावाचे नाते असते. आम्हालाही ह्या प्रवासात अनेक छोट्या-मोठ्या अडचणींना तोंड द्यावेच लागले. पण आम्ही पूर्ण ताकिकेदीनीशी ह्या अडचणींचा सामना करून बाहेर आलो. उलट, अश्या अडचणींमुळे, कित्येकवेळा व्यवसायाची भरपूर वाढ होते, असाच आमचा अनुभव आहे. ह्या व्यवसायात तुम्हाला मंदीचा सामना करावा लागतो. पण अर्थचक्राची गती ही गोलाकार असते. मंदी ही काही कायमची नसते, आणि म्हणूनच. संयमाने, धीराने ह्या काळात जर सामोरे गेलात तर पुढे जेव्हा परिस्थिती बदलते तेव्हा तुम्ही त्याचा भरपूर फायदा उठवू शकता. कुठल्याही परिस्थितीत खचून न जाता जर तुम्ही संयम दाखवलात तर तुम्ही दुप्पट वेगाने उसळी मारून वर येऊ शकता, हे आम्ही अनुभवाने जाणले आहे. ह्याचे सर्वात उत्तम उदाहरण म्हणजे, आम्ही २००७-०८ साली सुरु केलेला हिंजवडी येथला 'ब्लू रिज' प्रकल्प. ह्या प्रकल्पात काही आंतरराष्ट्रीय गुंतवणूकदार देखील होते. प्रकल्प चांगलाच महत्त्वाकांक्षी होता. ह्या प्रकल्पातील काही भाग, म्हणजे साधारणतः ३० लाख चौरस फूट जागा एवढ्याच ठरले. आम्ही सुरुवातीला जरा साशंकच होतो कारण, ह्या आधी आम्ही पर्सिस्टंट ह्या सॉफ्टवेअर

कंपनीसाठी ३ लाख चौरस फूट जागेचे फक्त एक प्रोजेक्ट केले होते आणि ह्या क्षेत्रातील आमचा तोच एक अनुभव होता. त्याचमुळे, एवढ्या मोठ्या प्रकल्पाला हात घालायचा का नाही ह्याचा निर्णय होत नव्हता. पण गुंतवणूकदारांचा आग्रह कायम होता. विक्रीबद्दलही बऱ्यापैकी साशंकता होती. पण तरीही थोडेसे धाडस करून, पहिल्या टप्प्याला सुरुवात केली आणि बरोबर त्याच वेळी जागतिक मंदी आली. आमचे तोपर्यंत १२० कोटी रुपये प्रकल्पात गुंतले होते. १५ लाख चौरस फुटाचा पाया आणि वरचा सांगाडाही तयार झाला होता. पण अजून एका चौरस फुटासाठीदेखील साधी चौकशी पण झाली नव्हती. परिस्थिती गंभीर होती. पण ही मंदी काही काळात जाईल आणि नंतर व्यवस्थित विक्री होईल असा आम्हा दोघांना विश्वास होता. आम्ही त्या महत्वाच्या बोर्ड मीटिंगमध्ये, आपण आणखी पैसे घालून हा प्रकल्प पूर्ण करूया असे सुचवले. मंदी संपल्यानंतर ग्राहक नक्की येतील आणि पूर्ण प्रकल्प यशस्वी होईल, ह्या आमच्या म्हणण्यावर, सुदैवाने, सर्व गुंतवणूकदारांनी विश्वास दाखविला आणि हळूहळू आम्ही तो प्रकल्प पूर्ण स्थितीत आणला. २००९ साली मंदी संपली आणि सर्व प्रकल्प विकला गेला. प्रतिकूल परिस्थिती संयम ठेऊन जर आपण काम केले तर अनुकूल परिस्थितीत, त्या संयमाची मधुर फळे आपल्याला चाखायला मिळतात ह्याची परत एकदा प्रचिती आली.

एखादा उद्योग किंवा व्यवसाय आपण का करायचा ह्याची प्रत्येकाची वेगवेगळी करणे असू शकतात. पण कुठल्याही उद्योजकाच्या उद्योग चालू करण्याच्या संकल्पना मात्र पक्क्या असायला लागतात. कोणाला आपल्यावर कुणाचे बॉसिंग नको म्हणून स्वतंत्र व्यवसाय करायचा असतो. पण हा विचार फसवा आहे असे मला वाटते. कारण बँकर्स, गुंतवणूकदार आणि काही वेळा कर्मचारी हे सुद्धा उद्योजकाचे बॉसच असतात. काहींना खूप पैसा कमवायचा असतो म्हणून उद्योजक व्हायचे असते. उद्योग करण्यामागे, आमच्या दोघांचे उद्दिष्ट मात्र पूर्णपणे वेगळे होते. अनेक लोकांशी जोडले जाणे आणि

जमेल तितक्या लोकांच्या आयुष्यात आनंद निर्माण करणे, हे दोन मुख्य हेतू आमच्या डोळ्यांसमोर होते. नोकरीमध्ये निश्चितच काही मर्यादा येतात पण व्यवसाय तुम्हाला अनेकांशी जोडू शकतो.

आज भारताबाहेर देखील आमचे प्रकल्प झाले आहेत. ह्यांत, तेथील कंपनी जर आपल्या देशात येऊन उद्योग करू शकतात तर आपण तिथे जाऊन का उद्योग करू शकत नाही हा विचार तर होताच पण, त्याचबरोबर अश्या धाडसी पावलांमुळे आपल्या उद्योग क्षमतेची सुद्धा नव्याने परीक्षा होते असा आमचा अनुभव आहे. आज आमच्या दोघांची चारही मुले ह्या व्यवसायात उतरली आहेत. व्यवसायाची गणिते शिकत आहेत. जडणघडणीच्या काळात आम्हाला मिळालेला संस्कारांचा वारसा आम्ही आमच्या उद्योगात जपत आहोत, पुढे नेत आहोत. तोच वारसा आता आमची मुले पुढे चालवतील अशी आमची खात्री आहे. आमच्या आजोबांनी, काकांनी, पाल्यांसारखे एक सुसंस्कृत गाव वसवले, ज्या गावाशी आमची नाळ अजूनही जोडलेली आहे. आम्हीही परांजपे स्कीम्सच्या माध्यमातून भारतातील आणि भारताबाहेर देखील अनेक शहरातून अशाच सुसंस्कृत वसाहती वसवण्याचा आमच्यापरीने प्रयत्न केला आहे, करत आहोत. ग्राहकांचा विश्वास आमच्या प्रयत्नांना आणि आमच्या ब्रॅण्डला बळकटी देत आहे. आमच्या प्रामाणिक प्रयत्नांचा आणि ग्राहकांच्या विश्वासाचा हा प्रवास असाच पिढ्यानपिढ्या चालत राहो, हीच प्रभू चरणी प्रार्थना.

शशांक परांजपे ह्यांच्याकडून ही यशोगाथा उलगडत असताना, एक गोष्ट अत्यंत प्रकर्षाने लक्षात येते आणि ती म्हणजे, कोट्यावधी रुपयांची उलाढाल असलेल्या ह्या व्यवसायात, ह्या दोन भावांचे असलेले निकोप व्यवहारिक संबंध. आपल्या देशात, जिथे, यशस्वी भागीदारी आणि दोन सक्खे भाऊ, हे विरुद्धार्थी शब्द मानले जातात, आणि अगदी अंबानी सारख्या अनेक मोठमोठ्या उद्योगसमूहांमधील गृहकलह आपल्या समोर असताना, दोन मराठी बंधूंचे असे निकोप संबंध हा कलियुगातील चमत्कार म्हटलं तर

वावगे ठरणार नाही. व्यावसायिक जबाबदाऱ्यांचे पहिल्यापासूनच स्वच्छ विभाजन आणि जाणीवपूर्वक दुसऱ्याच्या कामात न केलेली ढवळाढवळ हे ही ह्या निकोपतेला पुष्टी देतात. एकमेकांना पूरक असे काम करत राहून यशाचा कळस कसा गाठायचा ह्याचे हे उत्तम उदाहरण आहे. शशांक ह्या संपूर्ण यशाचे श्रेय आजही, आपल्या वडील बंधूला, म्हणजेच श्रीकांतजींना देतात.

व्यावसायिक संबंधांबरोबरच, त्यांचे कौटुंबिक संबंध देखील अत्यंत प्रेमाचे आहेत. किंबहुना त्या घट्ट कौटुंबिक संबंधांच्या पायावरच व्यावसायिक संबंधांचा डोलारा उभा आहे, असे म्हटले तर चुकीचे ठरणार आंही. सामायिक कुटुंबात दोघांचेही लहानपण गेल्यामुळे त्या सौहार्दाचा वारसा त्यांना मिळालेलाच आहे. घरात कधी वादविवाद, कलह ह्या गोष्टी बघितल्याचं नसल्यामुळे, आजही तीच संस्कृती जपत ते पुढे चालले आहेत.

यशस्वी उद्योजकाकडे लागणारे, सचोटी, कठोर परिश्रमाची तयारी, संयम, मधुर वाणी ह्या गोष्टी तर ह्या बंधुद्वयांकडे आहेतच पण त्याचबरोबर उद्यमशीलतेचा वारसाही त्यांना लाभला असल्यामुळे, ते कायमच अग्रस्थानी राहतील ह्यात आम्हा पार्लेकरांच्या मनात अजिबात शंका नाही.

दीपक आचार्य

चार्टर्ड अकाउंटंट,
महेंद्रा कंपनीतून जनरल मॅनेजर
अकाउंट्स आणि टॅक्सेशन
या पदावरून स्वेच्छा निवृत्त
संपर्क ९३३०२५२२७

कोरोना आणि माध्यमे

अशोक पावलकर

कोरोनानंतरची प्रसारमाध्यमे या विषयावर बोलताना आधी कोरोनापूर्वीची प्रसारमाध्यमे कशी होती याचा विचार करावा लागेल. छापील वर्तमानपत्रे, विविध वेबसाइट्स आणि टीव्ही चॅनल्स व्यवस्थित चालू होती. 'व्यवस्थित' याचा अर्थ त्यांचा 'धंदा' चांगला होता. वर्तमानपत्रे आणि टीव्ही चॅनल्स यांच्याकडे जाहिरातींचा ओघ खूप जास्त प्रमाणात होता. या तुलनेत वेबसाईटवर कमी असला तरी पुरेसा होता. जाहिरातींचा ओघ जास्त असणे याचा अर्थ देशातील उद्योगविश्व सुरळीत चालणे, अर्थव्यवस्था रुळावर असणे आणि त्यायोगे उद्योगांच्या हातात पैसा खेळणे व त्यांच्या उद्योगविस्तारासाठी त्यांनी जाहिराती करणे असा घ्यायला हवा. हे सगळे सुरळीत चालू होते. वर्तमानपत्रांनी अधिक स्थानिक बातम्या देण्यासाठी वेगवेगळ्या भागातील पुरवण्या सुरू केल्या होत्या. उदाहरणार्थ मुंबईपुरते बोलायचे तर ठाणे, नवी मुंबई, वसई विरार अशा भागांसाठी स्वतंत्र पुरवण्या, त्यासाठी स्वतंत्र पत्रकार याची तरतूद करून भरपूर पैसा त्यात खर्च केला होता. मुंबईकरांचा त्यातही मराठी लोकांची संख्या इथे जास्त असल्याने हे करणे आवश्यकही होते. हेच वाचक अन्य भाषिक वर्तमानपत्रेही वाचत

असल्याने इतर वर्तमानपत्रांनाही हेच करावे लागेल. टीव्ही चॅनलनीही अधिकाधिक बातम्या देण्याच्या स्पर्धेत उतरून चांगल्या बातम्या देण्याचा प्रयत्न जरूर केला होता. वेबसाईटच्या कामाची पद्धत वेगळी असल्यामुळे त्यांच्याकडे जागतिक स्तरावरच्या बातम्या या आधीपासून येत होत्या आणि स्थानिक, देश पातळीवरील आणि जागतिक अशा तीनही प्रकारच्या बातम्या देणारा प्रकार वेबसाईटचा असल्याने त्यांना तसा बातम्यांचा तुटवडा नव्हता.

कोरोनाने त्याची तीव्रता लक्षात येण्याच्या आतच हे सगळे क्षणार्धात बदलले. कोरोनाचा खूप मोठा परिणाम हा उद्योगविश्वावर झाला. अनेक उद्योग तात्पुरते ठप्प झाले. कारखाने बंद झाले, कार्यालये बंद झाली आणि लोकांना वर्क फ्रॉम होमचा पर्याय नाइलाजास्तव दिला गेला. परंतु अनेक कंपन्यांची उत्पादने, त्यांचे कारखाने बंद झाल्याने आणि या उत्पादनांची मागणीही पूर्णपणे आटल्याने त्यांचा धंदा बंद झाल्यागत झाला. धंदा चालू नाही तर वर्तमानपत्रांमध्ये जाहिराती देऊन काय करणार, त्यामुळे वर्तमानपत्र - टीव्ही चॅनल्स यांच्या जाहिरातींचा ओघ क्षणार्धात आटला. आज काहीही म्हटले तरी या तीनही माध्यमांचे जगणे

या जाहिरातींच्या जोरावर असते आणि या जाहिराती जितक्या कमी जास्त तितक्या प्रमाणात ही माध्यमे कमी अधिक प्रमाणात सशक्त होतात ही वस्तुस्थिती आहे. जाहिरातींचा ओघ आटल्याने अधिक खर्च कोणत्याही माध्यमाला करणे शक्य नव्हते अनेक वर्तमानपत्रांमध्ये कमी-अधिक प्रमाणात पगारकपात करण्यात आली. अनेक पत्रकारांच्या नोकऱ्या गेल्या, आणि दुसरीकडे सध्या कोणत्याही नोकरीची शक्यताच नसल्यामुळे ह्या लोकांना घरी बसण्याशिवाय दुसरा पर्याय नव्हता. कोरोनाचा फटका समाजातील सर्व स्तरातील लोकांना बसला. अगदी गरीब मजुरापासून ते मोठ्या उद्योगधंद्यांपर्यंत. अर्थात काही अपवाद वगळून. कोरोनाच्या भीतीमुळे सर्व पत्रकार घरून काम करत होते आणि एरवीसारखे हॉस्पिटलमध्ये जाऊन किंवा प्रत्यक्ष रस्त्यावर उतरून कोरोनाचे वार्ताकन करणे हे शक्य नव्हते. 'on द स्पॉट' रिपोर्टिंग कोरोनानंतरच्या पहिल्या काही महिन्यांत बंद झाले. आता ते परत सुरु झाले आहे. त्यामुळे वर्तमानपत्रे आणि टी व्ही माध्यमे यांना बऱ्याच प्रमाणात मर्यादा आल्या आल्या, तरीही जेवढे जमेल तेवढे वार्ताकन ही माध्यमे करत होती. या काळात वेबसाईटना अधिक जोर आला आणि वर्तमानपत्रांकडून असंख्य लोक वेबसाईटकडे वळले. वर्तमानपत्रे छापली जात नसल्याने बातम्या मिळवण्याचा दुसरा सोर्स त्यांना नव्हता. गेली काही वर्षे वर्तमानपत्रांचा खप कमी होणार आणि सगळे लोक ऑनलाईन कडे वळणार असे म्हटले जात होते, तशी प्रक्रिया हळूहळू सुरुही झाली होती. कोरोनाने या प्रक्रियेला खूपच विंग आणला. पहिले एकदोन महिने कोणतीही वर्तमानपत्रे निघत नव्हती, कारण त्याचे वितरण होत नव्हते, वितरण होत नसल्यास वर्तमानपत्रे अथवा साप्ताहिके, मासिके काढून काहीच उपयोग नाही. म्हणजे एक तर जाहिरातीअभावी पैसा नाही आणि वितरण होत नसल्यामुळे विक्रीतून येणारा पैसाही बंद अशा दुहेरी कात्रीत हा व्यवसाय सापडला होता. या काळात अनेक वर्तमानपत्रांनी व

साप्ताहिकांनी पीडीएफ फाईल देणे सुरु केले. रोजच्या अंकाच्या पानांच्या निम्म्या संख्येने किंवा थोड्या जास्त संख्येने पाने तयार करायची आणि तो अंक लोकांसमोर पीडीएफ स्वरूपात आणायचा, जेणेकरून आपल्या वर्तमानपत्राचा वाचक हा कायम आपल्याशी निगडित राहिल हा त्यामागील हेतू होता. हे पीडीएफ प्रकरण वाचकांना एवढे आवडले की वर्तमानपत्रांची छपाई सुरु झाल्यानंतरही आणि अगदी अलीकडेपर्यंत वाचक पीडीएफ द्या अशीच मागणी जास्त करत होते. वर्तमानपत्रांमुळे कोरोना पसरतो असा गैरसमज अजूनही असल्यामुळे अद्यापही अनेक ठिकाणी घरी वर्तमानपत्रे सुरु केलेली नाहीत. अनेक कार्यालये अजूनही पूर्ण क्षमतेने सुरु झाली नसल्याने तेथील वर्तमानपत्रे सुरु झालेली नाहीत. त्याचप्रमाणे शहराबाहेर जाणारा अंक पूर्ण क्षमतेने जात नाही. त्यामुळे कोरोनापूर्वी एखाद्या वर्तमानपत्राचा असलेला खप आणि आता डिसेंबर सुरु होत असतानाचा खप याच्यात किमान ३० ते ४० टक्केचा फरक आहे असे मला वाटते. म्हणजेच वर्तमानपत्रांसाठी सर्व गाडा रुळावर येण्यासाठी अजून काही महिने थांबावे लागेल. हे मोठ्या वृत्तपत्रसमूहांना जमू शकेल परंतु छोटी वर्तमानपत्रे (मग ते शहर असो अथवा लहान गाव) तग धरून राहतील हे कठीण आहे. आपण ज्याच्याबरोबर वर्षानुवर्ष काम करतो त्या व्यक्तीला आपण पगार देऊ शकत नाही ही बोच कितीही दुःखद असली तरी येणारा पैसा बंद झाल्यावर आपोआप जाणारा पैसाही बंद होतो अशातला हा प्रकार आहे.

टीव्ही चॅनल्सनासुद्धा हा फटका चांगल्यापैकी बसला परंतु वर्तमानपत्रांपेक्षा ते अधिक चांगल्या अवस्थेत आहेत असे मला वाटते आणि टीव्ही या सर्व घरांमध्ये पहिला जात असल्यामुळे आता गेल्या महिन्याभरात टीव्ही चॅनल्सवरच्या जाहिरातींची संख्याही चांगल्यापैकी वाढलेली आहे. वर्तमानपत्राच्या जगापेक्षा टीव्हीचे जग हे लवकर जाग्यावर येईल असे वाटायला लागले आहे. वेबसाईटनाही या

काळात फटका बसला परंतु तो सर्वात कमी असे मला वाटते. ज्यांच्या नोकऱ्या गेल्या त्यांनाही ऑनलाईन प्लॅटफॉर्मवर येण्यावाचून गत्यंतर नव्हते. काही पत्रकारांनी स्वतःच्या वेबसाईट सुरु केल्या आणि तिथे बातम्यांचे वेगळे विश्व उभे केले. वेबसाईटची गर्दी होऊनही त्या पैशाच्या बाबतीत सक्षम होतील अशी चिन्हे दिसत नाहीत. त्यामुळे वेबसाईट सुरु करणे हे तुलनेने खूप सोपे असले तरी विविध भागातून बातम्या एकत्र करणे, त्यासाठी पैसा खर्च करणे, त्या पत्रकारांना पगार देणे हे सगळे सध्यातरी वेबसाईटच्या आवाक्याबाहेरचे आहे. हे झाले नवीन वेबसाईटबद्दल. वर्तमानपत्र आणि टीव्ही चॅनल्स यांच्या वेबसाईट्स आहेत त्याही सुरुवातीला काही काळ अडचणीत असल्या तरी आता बातम्या आणि जाहिराती यांचा ओघ वाढत असल्यामुळे त्यांनाही लवकरच बरे दिवस येतील असे मानायला हरकत नाही.

हा सगळा फटका केवळ भारतातच बसला असे नाही. जगभरातली वर्तमानपत्रे आणि टिव्ही चॅनल्स यांना फटका खूपच जोरदारपणे बसला. अमेरिकेत आणि ब्रिटनमध्ये काही वर्तमानपत्रांनी पहिल्या पानावर वाचकांना देणगी देण्याचे आवाहन केले आणि तुमच्या देणगीवरच आमचा पेपर चालू आहे, अन्यथा आम्ही करत असलेली पत्रकारिता बंद करावी लागेल असे अशी सूचना छापायला सुरुवात केली. त्यांना किती प्रतिसाद मिळाला व लोकांनी किती देणग्या दिल्या हे सांगणे कठीण आहे, परंतु ही वेळ आज वर्तमानपत्रांवर आली आणि ती कोरोनाने आणली.

वर्तमानपत्राला जाहिराती का महत्त्वाच्या असतात याचे दुसरे कारण म्हणजे वर्तमानपत्र छापण्यासाठी आणि वितरित करण्यासाठी जो खर्च येतो त्याच्या कितीतरी कमी किमतीत ते वर्तमानपत्र विकले जाते. काही वर्तमानपत्रांच्या किमती पाच रुपये असल्या तरी त्यांची 'प्रोडक्शन कॉस्ट' ही १६ ते १७ रुपये असते. या किमतीला जर पेपर विकायला ठेवले तरी

एकही वाचक पेपर विकत घेणार नाही. त्यामुळे पाच रुपये आणि १६-१७ रुपये यातला फरक जाहिरातीच्या पैशातून वसूल करायचा वर्तमानपत्रांचा प्रयत्न असतो किंबहुना त्यांना तसे करावेच लागते. असंख्य जाहिराती बघून संतप्त झालेल्या वाचकांचे अनेक फोन मी 'महाराष्ट्र टाइम्स' मध्ये असताना घेतलेले आहेत. त्यांची नाराजी मी समजू शकतो. कारण त्यांच्या दृष्टीने ते वर्तमानपत्र घेतात ते बातम्या वाचण्यासाठी, जाहिराती बघण्यासाठी नाही. तरीही वर्तमानपत्रांचे एकूण खर्च, एकूण मिळकत ह्या सगळ्याचा विचार करता या जाहिराती अत्यावश्यक आहेत एवढे मात्र खरे.

कोरोना काळात नोकऱ्या गेलेल्या अनेक पत्रकारांनी ऑनलाईनकडे धाव घेतली आणि

माध्यमांमध्येही झाले आणि आलेली कोणतीही जाहिरात सोडायची नाही हा दृष्टिकोण अधिकच बळावला.

कोरोनानंतर आठ महिने गेल्यानंतर प्रसिद्धी माध्यमांवरचे आर्थिक ताण आता अधिक स्पष्ट होत आहेत. त्याच्यामुळे सध्या चालू असलेल्या पुरवण्या बंद करणे, पत्रकारांची कपात करणे अथवा त्यांचे पगार खूप मोठ्या प्रमाणात कमी करणे हे प्रकार सुरु झाले आहेत. या पार्श्वभूमीवर डिसेंबरच्या पहिल्या आठवड्यात 'मुंबई मिरर' या टाइम्स'च्या सह दैनिकाचे रूपांतर साप्ताहिक वर्तमानपत्रात करण्याचा निर्णय किंवा अन्य मिरर दैनिके बंद करण्याचा निर्णय याकडे बघायला हवे. अजूनही काही वेळेला मोठ्या वर्तमानपत्रांच्या पुरवण्या या मुख्य वर्तमानपत्रात

अर्थव्यवस्था कोलमडली की त्याचा फटका अर्थ व्यवस्थेबरोबरच प्रसिद्धीमाध्यमांनाही बसतो. . प्रसिद्धीमाध्यमांनी हा फटका नेमका किती बसला याचे आकडे उपलब्ध नसले तरी ऑक्टोबरमध्ये केपीएमजीने केलेल्या पाहणीनुसार 'मीडिया अँड एंटरटेनमेंट' या क्षेत्राचे उत्पन्न या आर्थिक वर्षात किमान २० टक्क्यांनी कमी होईल, असा अंदाज वर्तविण्यात आला आहे. मागच्या आर्थिक वर्षात या क्षेत्राचे उत्पन्न तब्बल १.७५ लाख कोटी रुपये होते, ते यंदा १.४० लाख कोटींवर येईल. हा फटका कोणाला बसेल ? चित्रपट क्षेत्र (-६७%), अनिमेशन , व्हीएफएक्स, पोस्ट प्रोडक्शन, डिजिटल आणि ओटीटी. (+१७%) and गेमिंग (+१०%). ज्यांना फटका बसेल ती क्षेत्रे अजून जाग्यावर आली नाहीत. त्यामुळे हा फटका आणखी खूप मोठा असू शकतो. आता अनलॉक काळात उद्योगधंदे हळूहळू सुरु होत असले तरी त्यांची उत्पादने विकत घेण्यासाठी सामान्य माणसाकडे पैसा नाही. कोरोना काळ

स्वतःची वेबसाईट अथवा दुसऱ्याच्या वेबसाईटबरोबर काम करणे सुरु केले. परंतु या नोकऱ्या अत्यंत मर्यादित स्वरूपात आहेत, अजूनही सगळ्या वेबसाईट सुस्थितीत नसल्यामुळे अधिक नोकऱ्या देऊन अधिक पत्रकारांना सामावून घेण्याची क्षमता त्यांच्यात नाही. जे उद्योगविश्वात झाले तेच प्रसिद्धी

सामावलेल्या असतात किंवा ती पाने मुख्य अंकाला जोडलेली असतात. पण स्वतंत्रपणे पुरवणी निघू शकत नाही. कारण अजून हव्या त्या प्रमाणात जाहिराती सुरु झालेल्या नाहीत आणि त्या लवकर सुरु होतील अशी चिन्हेही दिसत नाहीत. प्रसिद्धीमाध्यमांचे जगणे हे बऱ्याच अंशी देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून असते.

डिजिटल आणि ओटीटी. (+१७%) and गेमिंग (+१०%). ज्यांना फटका बसेल ती क्षेत्रे अजून जाग्यावर आली नाहीत. त्यामुळे हा फटका आणखी खूप मोठा असू शकतो. आता अनलॉक काळात उद्योगधंदे हळूहळू सुरु होत असले तरी त्यांची उत्पादने विकत घेण्यासाठी सामान्य माणसाकडे पैसा नाही. कोरोना काळ

किती दिवस असेल, आपली आर्थिक स्थिती कधी सुधारेल हे त्याला माहित नाही. त्यामुळे त्याने खर्च करायला सुरुवात केलेली नाही. ते योग्यही आहे, पण त्यामुळे प्रसिद्धीमाध्यमे, उद्योग विचित्र अवस्थेत सापडली आहेत.

या सगळ्याचा विचार करता भविष्यकाळात आपले अस्तित्व कशा पद्धतीने टिकवायचे याचा विचार वर्तमानपत्रे, मासिके, साप्ताहिके काढणाऱ्या मालकांना करावा लागेल. याचे कारण केवळ छापील आवृत्तीवर अवलंबून राहणे शक्य नाही. छापील आवृत्ती बरोबरच ऑनलाईन अस्तित्व अधिकाधिक वाढवणे, यासाठी नेटवर्क तयार करणे, त्यासाठी पत्रकार तयार करणे (छापील आवृत्तीच्या पत्रकारांनाच मल्टि टास्किंग करावे लागेल. म्हणजेच त्यांना छापील आवृत्तीबरोबरच ऑनलाईन विश्वही सांभाळावे लागेल. दोन्हीकडे संपूर्णपणे वेगळे पत्रकार नेमाने शक्य नाही) आणि मुख्यतः वेबसाईटसुद्धा आर्थिक दृष्ट्या कशा सक्षम होतील, त्यासाठी काय काय युक्त्या लढवाव्या लागतील याची जाणीव या मालकांना करून घ्यावी लागेल आणि त्या पद्धतीने छापील आणि ऑनलाईन अशा दोन्हीचा संगम करावा लागेल. हा लेख ज्या आम्ही पार्लेकरमध्ये येत आहे त्यांनीही गेले काही महिने ऑनलाईन पर्याय स्वीकारला आहे. आपण कितीही ऑनलाईन -ऑनलाईन म्हटले तरी हातात वर्तमानपत्र अथवा मासिके घेऊन वाचण्याचा जो आनंद असतो तो वेगळा असतो, हे जरी मान्य केले तरीही आता यापुढे आपल्याला ऑनलाईन वाचण्याची सवय करून घ्यावी लागेल हे खरे आहे. सगळ्यांना ऑनलाईन राहून हे वाचणे शक्य नसल्यामुळे आपोआप या मजकुराचा वाचक कमी होत जाणार आणि मग हा वाचक टीव्ही माध्यमांकडून बातम्या घेण्यासाठी टीव्ही माध्यमाकडे बघणार अथवा मोबाईल वरच्या विविध ॲप्समधून येणारी अत्यंत कमी शब्दातील बातमी वाचून स्वतःचे समाधान करून घेणार. फारच थोडी माणसे वर्तमानपत्रांच्या वेबसाईटवर जाऊन लेख, अग्रलेख किंवा रविवारच्या पुरवण्या किंवा इतर पुरवण्या यातील

प्रदीर्घ लेख वाचण्याचा प्रयत्न करतील असे वाटते. असे होणे हे दुर्दैवी आहे. म्हणूनच वर्तमानपत्रे, साप्ताहिके, मासिके लवकरात लवकर आधीसारखी आर्थिक दृष्ट्या सक्षम व्हावी हीच इच्छा आहे जसजसा कोरोनाचा प्रभाव कमी होत चालला आहे, लस आपल्या दृष्टीक्षेपात आहे, तसतसे उद्योग विश्वही सावरत आहे आणि हे सावरलेले उद्योगविश्व पुन्हा जाहिराती करील आणि त्याद्वारे प्रसिद्धीमाध्यमांना एक नवजीवन देण्याचा प्रयत्न करील अशी आशा बाळगतो. मात्र हे व्हायला पुढचा मार्च तरी उजाडेल असे मला वाटते.

भारतात मोबाईलचा वापर जसा वाढत गेला तसा बातम्या किंवा कन्टेन्ट मिळवण्यासाठी ते प्रभावी साधन ठरले, त्यामुळे छापील साहित्य काढणाऱ्या मालकांना मोबाईलवरही आपली उपस्थिती कशी राहिल याचा विचार करावा लागेल. वेबसाईटला आतापर्यंत विविध ठिकाणाहून कन्टेन्ट घेता येत होता. परंतु आता हा कन्टेन्ट आम्ही फुकट देणार नाही असे गुगल / फेसबुकसारख्या सेवांना अनेक वर्तमानपत्रांच्या मालकांनी बजावले आहे. आमच्या बातम्या शेअर करायच्या असतील तर आम्हाला पैसे द्या, कारण त्या बातम्या मिळवण्यासाठी आम्ही खर्च केलेला असतो आणि तुम्ही त्या बातम्या फुकट वापरणे हे योग्य नाही असे बजावले आहे. गुगलकडे पैसे मोजल्याशिवाय बातम्या वाचता येणार नाहीत अशी विचित्र परिस्थिती निर्माण होऊ शकते. या सगळ्यातून नेमके काय होणार, कोणाचे भले होणार हे सांगणे कठीण आहे. कारण प्रत्येक वेळा पैसे मोजून आजचा वाचक ऑनलाईनवर कन्टेन्ट वाचेल हे शक्य नाही. ते सर्वांना जमणार नाही. त्यामुळे आतापर्यंत वर्तमानपत्रांचा जो मजकूर गुगल किंवा फेसबुकसारख्या ठिकाणी फुकटात वाचता येत होता तो वाचणे ही आता कठीण जाणार आहे. कोरोनाच्या काळात आर्थिक उत्पन्नाचा एक स्रोत म्हणून वर्तमानपत्रांच्या मालकांनी ही नवीन कल्पना काढली असली तरी ती त्यांना पुढे कुठे घेऊन जाणार आहे हे सांगणे

कठीण आहे. अशासाठी की आता वाचक हा कंटेंट फुकटात मिळतो म्हणून वाचतो, प्रत्येकाला हा कंटेंट पैसे देऊन वाचणे शक्य होणार नाही. मग आपल्या बातम्या पोचवण्यासाठी वर्तमानपत्र अथवा मासिकाच्या संपादकांना किंवा मालकांना वेगळा मार्ग काढावा लागेल. तो काय असेल हे सांगणे आता शक्य नाही असे सध्याचे चित्र दिसत आहे. ते तीनही माध्यमांमध्ये आपला विस्तार जितका कमी करता येईल आणि आटोपशीर करता येईल तेवढा करायचा, वाचकांना किमान मजकूर द्यायचा आणि परिस्थिती सुधारल्यानंतर हळूहळू परत पुढची पावले टाकायची असा एकंदरीत रोख दिसतो आहे. त्याबद्दल मी त्यांना दोष देणार नाही. कारण त्यांचे हात आखलेले आहेत. मात्र यापुढे वाचकाला बातम्या अथवा उत्तम कन्टेन्ट मिळवण्यासाठी वेगवेगळ्या माध्यमांची सवय करून घ्यावी लागेल हे मात्र निश्चित आहे. तूर्त लवकरात लवकर प्रसिद्धीमाध्यमांची स्थिती कोरोनापूर्व काळासारखी व्हावी, एवढीच इच्छा आपण व्यक्त करू शकतो.

www.ashokpanvalkar.com

अशोक पानवलकर

चार दशकांची पत्रकारितेची कारकीर्द
३७ वर्षांच्या महाराष्ट्र टाईम्स मधल्या
कारकीर्दीतून कार्यकारी संपादक म्हणून
सेवानिवृत्त
तरंग, जगाच्या पाठीवर आणि नेट भेट या
सदरांचे लेखन
समाज माध्यमांच्या अभ्यासात विशेष रस

पर्यटकांना कोरोना पासून सुरक्षित
ट्रेव्हलकारिता काटेकोर खबरदारी.
भासनाच्या गाइडलाईन व सूचनांचे पालन करून
हॉटेल, रेस्टॉरंटची निवड व सहलीचे आयोजन.
सोशल डिस्टेंसिंग, सॅनिटायझेशन, असेलच.....
पर्यटकांचे समाधान हेच आमचे प्रयोजन.

८ महिन्याचा लॉक डाऊन भोगून आलाय कंटाळा ... वैताग... फ्रस्ट्रेशन
आता हवा चेंज ... नवीन उत्साह...

संकल्प ची ग्रुप / कस्टमाइज्ड टूर देईल

एक सुखद अनुभव ..
एक नवीन ऊर्जा ..चैतन्य...
गॅरंटीड सॅटिसफॅक्शन.

आता पर्यट आपण दाखवलेला विश्वास आणि प्रेम
आम्हाला देणे मोटिवेशन.
धन्यवाद ... अशीच तुमची साथ सोबत असू या.

ग्रुप किंवा कस्टमाइज्ड टूर

SANKALP
TOURS & TRAVELS
An Unique Experience

6 - GROUND FLOOR,
EASTERN COURT,
PARLESHWAR ROAD,
NEAR ADITI RESTAURANT,
VILEPARLE EAST

Email : sankalptours1212@gmail.com
Web : www.sankalptoursandtravels.com

8433662699

Sunil Tarkar
7738121381

Rajashri
7738760331

सहलींचे REVIEWS
/ VIDEO CLIPS

Travelwithsankalp

SANKALP TOURS & TRAVELS

वर जरूर पहा

SAJIREE

नवरी
सजली

नवरी सजली

सुरु होत आहे १० डिसेंबर पासून

लक्ष्मी व इतर समारंभासाठी लागणाऱ्या
विशेष साड्या, वधु वस्त्र,
भिक्षावळीची साडी मुंजी साठी,
जोटी भरणाऱ्यासाठी, करवलीसाठी,
जात्या, मावशी, काकी, सर्वांसाठी

सण समारंभ सुशोभित करण्यास लागणाऱ्या वस्तु मिळण्याचे एकमेव ठिकाण

Contact : 9136405267/9867088877

गिरगाव चौपाटी - मुंबईची शान ! मरीन ड्राईव - बॉलीवूडची जान !

गिरगाव चौपाटी ही मुंबईची शान आहे, मुंबईचा श्वास आहे.

सायंकाळ पासून नटलेली सजलेली, आबालवृद्धांपासून प्रेमी जीवांना भेटीची ओलावणारी, रात्री शृंगारिक भासणारी ही चौपाटी पहाटे मात्र सात्विक योगिनीसारखी भासते. जुन्या चौपाटीच्या भेळीसारख्या चविष्ट, मलई वुल्फीसारख्या गोड आणि मघई पानासारख्या भूतकाळात विरघळवून टाकणाऱ्या गिरगाव चौपाटीच्या कितीतरी आठवणी मनात साठवलेल्या आहेत.

अरुण पुराणिक

लकडी बन्दर १८६० चा फोटो

१. दीड दोनशे वर्षांपूर्वी गिरगाव चौपाटी 'लकडी बंदर' म्हणून ओळखली जात होती. इथे सरपण (जळाऊ लाकूड), कौले, चिरयाचे दगड (चीरा बाजार), ताजे मासे व चुना (चुनाम व किल्लन लेन) आदी मालाचा चढउतार करण्यात

येत असे. चौपाटी म्हणजे चौ पाती, चार प्रवाह, इथून चार सांडपाण्याची उघडी गटारे समुद्रात सोडण्यात आली होती.

चौपाटी १९००

२. चौपाटी ही मुळची कोळ्यांची होती. गिरगावमध्ये मुगा (मुगभाट), मांगेला (मांगल वाडी), बोरभाट, कोलभाट असे अनेक कोळीवाडे होते. बंदर बंद झाले, माश्यांच्या खतावर बंदी आली तेव्हा हे कोळी चौपाटी सोडून साष्टी व ठाणे येथे स्थलांतरित झाले. कालांतराने त्यातील फक्त कोळीवाडी राहिली. उगडी गटारे बंदिस्त करण्यात आली. येथील दुर्गंधी आणि घाण कमी झाली.

१९ व्या शतकाच्या अखेरीस सँडहर्स्ट रोड, ह्यूजेस रोड व केनेडी सी फेस म्हणजे मरीन ड्राईव्हची निर्मिती झाली व चौपाटीचे महत्त्व वाढले. १९२० मध्ये लोकमान्य टिळक यांच्या

देहावर इथे अंत्यसंस्कार झाले.

ठाकुरद्वारचे दोन खांब

पूर्वी सणासुदीला अनेक भाविक स्त्री पुरुष समुद्र स्नान करण्यासाठी इते येत. ठाकुरद्वार येथे दोन दगडी खांब उभे करून खाली उतरण्यासाठी दोन्ही बाजूनी पायऱ्या करण्यात आल्या. भरतीच्या पाण्यामध्ये कुणी बुडू नये म्हणून पायऱ्यांवर लोखंडी ग्रील बसवले. वृद्ध स्त्रीपुरुष व लहान मुले या पायऱ्यांवर बसून समुद्र स्नानाचा आनंद घेत.

आर्ट डेको हेरिटेज बिल्डिंग

१९२० नंतरच्या काळात या समुद्र किनाऱ्यावर आर्ट डेको पद्धतीच्या सारख्याच उंचीच्या पण विविध डिझाइनच्या सुरेख वास्तू उभ्या राहिल्या. सुलोचना उर्फ रुबी मायर, सुरेख्या, नर्गिस, कपूर कुटुंबिय, महिपाल, एआर कारदार, जयकिशन, शकीला, मुमताज, असे अनेक फ़िल्मी सितारे इथे राहण्यास आले. त्यांना पाहण्यासाठी चौपाटीवर गर्दी उरू लागली. सिनेमावाल्यांची तर ही अत्यंत आवडती चौपाटी. अनेक जुन्या नव्या चित्रपटातून “ये है बॉम्बे मेरी जान” असे वर्णन केलेल्या चौपाटीचे दर्शन घडू लागले. या रोडवर गळ्यात पाटी

अडकवून गरमागरम चणे शेंगदाणे, चना जोरगरम विकणारे भय्ये फिरू लागले. पुढील काळात इथे सरकारी छापखाना, योगविद्येचे शास्त्रशुद्ध शिक्षण देणारे कैवल्यधाम, मफतलाल बाथ, तारापोरवाला मत्स्यालय, स्त्रीयांचे वसतीगृह उभे राहिले. १९६० मध्ये लहान मुलांना खेळण्या-बागडण्यासाठी जवाहरलाल बालभवन आले. चौपाटीच्या वाळूत भेलपुरी, पानीपुरी कुल्फी व पानाचे स्टॉल उभे राहिले.

मरीन ड्राईव्ह

बैकबे ते बँड स्टँड हा तीन मैल लांबीचा मरीन ड्राईव्ह उर्फ नेताजी सुभाष मार्ग हा मुंबईमधील सर्वात प्रेक्षणीय व राजेशाही मार्ग. एरना बाजूला विस्तीर्ण समुद्र किनारा तर दुसऱ्या बाजूला आर्ट डेको पद्धतीच्या प्रेक्षणीय इमारती व विविध जिमखाने. रात्री स्ट्रीट लाईटच्या सोनेरी प्रकाशात हा रस्ता राणीच्या हिऱ्याच्या रत्नहाराप्रमाणे चमचम करत असे.

मधल्या पुलावर व आजूबाजूच्या भव्य इमारतींवर नियोन साईनच्या निळ्या सोनेरी चंदेरी जाहिराती झळकत रात्री व्हिक्टोरियात बसून इथे फेरफटका मारताना आपण कुणी रईसजादा असल्याचा भास होत असे. प्रजासत्ताक दिनाची नेत्रदीपक रोषणाई, नववर्षाचा पहाटेचा जल्लोष, कोजागिरीला चंद्राच्या शीतल प्रकाशात न्हाऊन निघणारी चौपाटी, विन्टेज कार रैली, नौदल हवाई दलाची चित्तथरारक प्रात्यक्षिके पहायला अवघा

जनसागर इथे उरळत असे.

मुच्छड़ पान

या चौपाटीने गेली अनेक वर्षे मुंबईतील तमाम राजे महाराजे म्हणविणार्या गणेशमूर्तींना आपल्या पोटात घेतले आहे. इथे कडक चंपीवाले, बावडीचे पाणी पाजणारा शनिमहाराज, पळसाच्या पानावर भेलपुरी बनवणारे, पलंगतोड पान खिलवणारे जौनपुरी भय्ये, गंडेरी, कुल्फी विकणारे होते, घरकाम करणाऱ्या बालू रामा गड्यांची यूनियन इथेच स्थापन झाली. हुतूतूचा खेळ हा चौपाटीने प्रथम लोकप्रिय केला, पुढे तो कबड्डी झाला. राजकीय पुढाऱ्यांचे तर हे अत्यंत आवडते व्यासपीठ.

संयुक्त महाराष्ट्राची हाक इथूनच प्रथम दिली गेली. क्रूरकर्मा अजमल कसाबला तुकाराम ऑंबळे यांनी आपल्या प्राणांचे बलिदान देऊन याच चौपाटीवर जिवंत पकडला. अशा या चौपाटीच्या मधुर आणि रंजक आठवणी !!!

अरुण पुराणिक

३० वर्षांपासून मुक्त पत्रकारीता प्रमुख वर्तमानपत्रांमधून सुमारे १५०० लेख प्रसिध्द. मुंबईचा इतिहास आणि हिंदी चित्रपटसृष्टी हे विशेष जिवाळ्याचे विषय सारेगम, अनसंगहिरोज, हरवलेली मुंबई, हमारी याद आयेगी, मुंबई टॉकीज अशी पुस्तके प्रसिद्ध संपर्क ९३२२२९६५३

स्क्रीन टाईम आणि आपण

‘स्क्रीन टाईम’ हा आपल्या सगळ्यांसाठी काळजीचा विषय आहे. मुलांचा स्क्रीन टाईम जास्त आहेच, पण पालकांचाही खूप जास्त आहे. त्यामुळे आपल्यासमोर असणारी समस्या बरीच गुंतागुंतीची आहे. त्यात कोरोना महामारीनंतर आपण सगळेच घरात अडकलो आहोत. बाहेर पडता येत नाही, सोशलायझिंग करता येत नाही, याचा परिणाम आपला स्क्रीन टाईम वाढण्यावर नक्कीच झाला आहे. मुलांच्या बाबतीत सांगायचं तर शाळा ऑनलाईन, क्लासेस ऑनलाईन, एंटरटेनमेंट ऑनलाईन, टाईमपास ऑनलाईन अगदी वाढदिवसही ऑनलाईन अशी परिस्थिती आहे. आणि पालकांच्या बाबतीत ऑफिस ऑनलाईन तर आहेच, पण मनोरंजनही ऑनलाईन आहे. धऊऊ अॅडिक्शन ही एक नवी समस्या मोठ्यांच्या संदर्भात दिसायला लागली आहे. अशात स्क्रीन डिपेन्डन्सी डिसऑर्डरपासून आपण मोठ्यांनी तर वाचायचं आहेच, पण आपल्या मुलांना, विद्यार्थ्यांना वाचवायचं असेल, तर स्क्रीन टाईम मॅनेजमेंट शिवाय पर्याय नाही.

मुक्ता चैतव्य

आपण कशासाठी स्क्रीनसमोर आहोत, आपला हेतू, आपण किती वेळ देतो

आहोत, का मोबाईल किंवा इतर गॅजेट्स वापरतो आहोत, स्क्रीन व्यतिरिक्त आपण कुठल्या गोष्टी करतो, जसं की व्यायाम करणं, छंद जोपासणं, व्हर्चुअल जगाच्या पलीकडे आपल्या स्नेही, मित्रमैत्रिणींना भेटणं, आणि या स्क्रीन टाईमचे आपल्यावर होणाऱ्या प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष परिणामांची तीव्रता यावरून आपला स्क्रीन टाईम आपण चांगल्या पद्धतीने वापरतो आहोत की वाईट पद्धतीने हे ठरतं.

लहान मुलांच्या संदर्भात जेव्हा आपण स्क्रीन डिपेन्डन्सी डिसऑर्डरबद्दल बोलतो, तेव्हा त्याला शक्यतो स्क्रीन अॅडिक्शन असा शब्द वापरणं टाळावं, असं माझं वैयक्तिक मत आहे. व्यसन या शब्दाभोवती खूप समज-गैरसमज आहेत. ते लक्षात घेता स्क्रीन डिपेन्डन्सी हा शब्द अधिक समर्पक असू शकतो, असं वाटतं. मुलांशी बोलताना आणि त्यांच्याविषयी बोलताना आपण कोणते शब्द वापरतो, याला खूप महत्त्व आहे, हे लक्षात घेतलं पाहिजे.

अनेक पालकांना इंटरनेटच्या वापरासंदर्भात प्रश्न असतात. गॅजेट्स वापरून नका असं मुलांना म्हणता येत नाही. पूर्वी आपण

म्हणायचो की ठेव फोन आणि बस अभ्यासाला, नव्या संदर्भात आपल्याला तसंही मुलांना म्हणता येत नाही. सगळा अभ्यास, मनोरंजन, गप्पा सगळंच ऑनलाईन सुरू आहे. त्याचप्रमाणे, इंटरनेटचं आणि विविध ॲप्सचं फास्टफूडसारखं आहे. समोर सगळं सहज उपलब्ध असताना ते खायचं नाही असं म्हटलं तर खाण्याची इच्छा अधिक प्रबळ होते. त्यामुळे इंटरनेट, सोशल मिडिया आणि त्यांच्याशी संलग्न माध्यमं वापरूच नका असं आता यापुढच्या काळात म्हणता येणार नाही. तसं म्हणणं योग्यही ठरणार नाही. मुद्दा आहे तो या साधनांच्या वापराबद्दल आपल्या मुलांना सजग करण्याचा. या माध्यमांच्या चांगल्या बाजू दाखवून, या सगळ्यांचे दुष्परिणाम कसे कमी करता येतील याबाबत त्यांना जागृत करण्याचा.

आभासी जगाने आपलं आयुष्य व्यापून टाकलेलं आहे. अशावेळी या आभासी जगाच्या भुलभुलैयात हरवून जाण्यापेक्षा सजगपणे केलेली भटकंती या जगाकडे बघण्याचा सकस दृष्टिकोन विकसित करणं आणि मुलांनाही देणं ही आताची सगळ्यात मोठी गरज आहे. आपण आता तंत्रज्ञान वापरायला शिकलो आहोत, माध्यमाचा वापर योग्य पद्धतीने करायला आपल्याला अजून शिकायचं आहे. इंटरनेटवर गेल्यावर गुगलमध्ये सर्च कसं करायचं, ॲप्स कशी डाउनलोड करायची, नवीननवीन ऑनलाईन गेम्स कसे खेळायचे, गुगल प्ले कसं वापरायचं या सगळ्याची मूलभूत माहिती, फेक न्यूज काय असते, त्यापासून वाचायचं कसं, इंटरनेटची दुनिया ग्राहक म्हणून आपल्याला कशी सतत वापरून घेत असते, धोके कुठे असतात, फसवणूक का आणि कशी होऊ शकते तसेच, निराशेची, रागाची भावना अप्रत्यक्षपणे आभासी जगात का वाढते, पोर्नोग्राफी आणि गेमिंगच्या दुनियेची गुंतागुंत हे सगळं समजू घेणं अतिशय गरजेचं आहे आणि याचसाठी स्क्रीन

टाईम हे पुस्तक मी लिहिलं.

ते सेल्फ पब्लिशिंग करायचं ठरवलं. प्रिंटबरोबर ईबुकही करून बघावं असा विचार केला. स्वतःच पुस्तक पब्लिश करण्यामागे अनेक कारणं आहेत. एकतर वाचकांशी थेट संवाद, दुसरं प्रकाशनाच्या संपूर्ण इको सिस्टीमचा त्यानिमित्ताने परिचय होतो, ज्यातून अनेक गोष्टी शिकता येतात आणि तिसरी आणि महत्वाची गोष्ट म्हणजे मराठीत प्रकाशन विश्वात सगळ्यात शोषित कुणी असेल तर तो लेखक असतो. ज्याच्या बळावर हा व्यवसाय चालतो तो आर्थिकदृष्ट्या अतिशय उपेक्षित आहे. अशावेळी आपण केलेलं काम आपणच पोचवून बघावं असाही विचार त्यामागे होताच.

जोवर लेखनाकडे साहित्य साधनेच्या पलीकडे बघितलं जाणार नाही तोवर पूर्णवेळ लेखन करणं मराठीत परवडू शकत नाही ही वस्तुस्थिती आहे. लेखनावर लेखकाचं पोट

आजच्या काळात चालू शकत नाही, कारण एकूणच व्यावसायिक दृष्टीची कमतरता हा एक खूप मोठा घटक आहे. मागे लोकमत दीपोत्सवसाठी प्रसिध्द लेखक अमिश त्रिपाठीची मुलाखत घेतली होती, तो म्हणाला होता, मराठी लेखक, प्रकाशकांना मार्केटिंगचा नॉशिया आहे. मार्केटिंगला कमी लेखण्याची वृत्ती आहे. एखादे पुस्तक जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोचावे यासाठी प्रयत्न करण्याची, तसं वातावरण तयार करण्याची दृष्टी नाही. हजार/दोन हजार प्रती विकल्या गेल्या की त्यातच ग्रेट वाटून घेण्याकडे कल असतो. लाखभर प्रती विकल्या गेल्या पाहिजेत अशी टारगेट ठेवून काम का होत नाही? माझा अनुभव सांगतो की पुस्तकाचं जोरकस मार्केटिंग याबाबत प्रकाशक आणि लेखक दोघेही काहीतरी विचित्र कोंडीत अडकलेले आहेत. मार्केटिंग करणाऱ्या लेखकांना बाजारू म्हणून हिणवण्याची वृत्ती आहे. मार्केटिंगची मजल

प्रकाशन सोहळा, पुस्तक परीक्षण आणि आता सोशल मीडियावर एखादा व्हिडीओ आणि ओळखीच्या लोकांनी पोस्ट केलेल्या पाच दहा पोस्ट्स इतकीच आहे. खेडोपाडी पुस्तकं पोचवण्याच्या व्यवस्था आजही तकलादू आहेत. साहित्य संमेलनावर आपण कोट्यवधी खर्च करतो पण पुस्तक महाराष्ट्र भर पोचवण्याच्या भक्कम आणि कल्पक व्यवस्था उभ्या करण्याकडे कुणाला लक्ष देण्याची गरज वाटत नाही यातच सगळं आलं. लेखकाची उपजत प्रतिभा यापलीकडे 'क्राफ्ट' म्हणून टेक्निक्स विकसित करण्याबाबत लेखकही आळशी आहेत. मला सुचलं तर मी लिहीन आणि लेखनासाठी मी नियमितपणे काही वेळ देईन, क्राफ्टचा अभ्यास करीन, शिकून घेईन, स्वतःच्या परिघापलीकडे जाऊन वेगळं लिहून बघीन त्यासाठी अभ्यास करेन हाही प्रकार खूप कमी आहे. आहे त्या ऐवजावर किती उड्या मारता येणार? त्यात भर घालायला नको का? पण प्रॉब्लेम असा आहे की लेखनात पैसा नाही, त्यामुळे पूर्णवेळ लेखक होता येत नाही, पोटापाण्याची सोय करून मग लेखन त्यामुळे वर म्हटलेल्या गोष्टी करायच्या तर जो वेळ आणि निवांतपणा हवा तो कुठून येणार? सगळं विचित्र गुंतलेलं आहे.

त्याउपर लोक वाचत नाहीत हल्ली या जुन्या आणि कनव्हीनिएन्ट नरेशन वर माझा खरंच विश्वास नाहीये. लोकांचे वाचन प्रेफर्न्स कालच्यासारखे राहिलेले नाहीत. ते बदलले आहेत.

दुसरी महत्त्वाची गोष्ट सोशल मीडियामुळे हे वाचनाचे प्रेफर्न्स सतत बदलतात असंही मला वाटतं. त्यामुळे वाचक वेगवेगळ्या जॉनर्समध्ये हॉपिंग करतात. त्यामुळे काल जे चाललं ते आज चालेल अस नाही. ट्रेंड्स झपाट्याने बदलतात, त्याकडे लक्ष ठेवण्याची यंत्रणा नाही. वाचकांचे सातत्याने बदलते कल हे एक मोठं चॅलेंज आहे,

पण ते इतर फिल्ड्समध्येही असतं. जसं की फॅशन, फूड, टेक्नॉलॉजी. तिथे ट्रेंडबरोबर राहण्यासाठी आणि ट्रेंड तयार करण्यासाठी म्हणून स्वतंत्र विचार केला जातो. या कशाचा ही मराठीत विचार केला जातो असं मला वाटतं नाही.

या सगळ्या विचारातूनच स्वतः पुस्तक प्रकाशित केलं, तेही 'प्रिंट ऑन डिमांड' या पद्धतीत. जिथे एकदम प्रति छापून ठेवण्याची गरज नसते, डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे अगदी ५ / १० प्रतींपासून सुरुवात करता येऊ शकते. याचा फायदा म्हणजे लेखक जेव्हा प्रकाशक होतो त्याचे पैसे गुंतून पडत नाहीत. दुसरं जस हल्ली लोक वाचत नाहीत हे एक मिथक आहे, त्याचप्रमाणे कोणई-बुक वाचत हेही एक मिथक आहे. ई-बुक वाचणाऱ्यांचं प्रमाण झपाट्याने वाढतंय. अशावेळी हे माध्यम आणि त्यातल्या शक्यताही तपासून बघायलाच हव्यात आणि त्यासाठी करून बघायला हवं. जोवर या माध्यमांवर मराठी पुस्तक येणार नाहीत या माध्यमांची ताकद आणि मर्यादा समजणार नाहीत. किंडल अनलिमिटेडसारखं माध्यम लेखकाला वाचल्या गेलेल्या प्रत्येक पानाचेही पैसे देतं. समजा एखाद्या वाचकाने किंडल अनलिमिटेडमध्ये पुस्तक डारूनलोड करून पुस्तकाची ५० पानेच वाचली तरीही त्या ५० पानांचे पैसे लेखकाला मिळतात. म्हणजे दर पानाप्रमाणे पैसे मिळण्याची शक्यताही डिजिटलवर आहे.

आजही महाराष्ट्र भर पुस्तकांच्या दुकानांचे जाळे नाही, अशावेळी डिजिटल माध्यमातून पुस्तकं उपलब्ध असतील तर लेखक, वाचक आणि प्रकाशक सगळ्यांच्याच ते फायद्याचे आहे.

खरंतर हा विषयाचा आवाका खूप मोठा आहे, पण तूर्तास थांबते.

muktaachaitanya@gmail.com

पुस्तकाचे नाव- स्क्रीन टाईम

पुस्तक मराठी आणि इंग्लिश दोन्ही भाषेत उपलब्ध!

मराठी प्रिंटसाठी क्लिक करा

https://www.amazon.in/dp/8194605113?ref=myi_title_dp

मराठी ईबुकसाठी क्लिक करा

https://www.amazon.in/dp/B08KW8XHBX/ref=cm_sw_r_wa_apa_OANKfbYYC5SDE

इंग्रजी ईबुकसाठी क्लिक करा

https://www.amazon.in/dp/B08LSKX6HK/ref=cm_sw_r_wa_awdo_t1_EtPLFbYXS9XSD

मुक्ता चैतन्य

मुक्त पत्रकार, ब्लॉगर आणि सोशल मिडिया विश्लेषक

'स्ट्रगलर्स' १३ ते २३ ' पुस्तके प्रसिध्द, ब्लॉग रोझ इंडियाच्या सहसंस्थापक ' जस्ट राईट सिनेमा ' वेब साईटच्या संपादक विविध वृत्तपत्र, मासिके यांमध्ये विपुल लेखन. संपर्क ९८२३३८८८२८

असावे घरकुल आपुले स्मार्ट

या वर्षाच्या शेवटच्या टप्प्यात आपण आता पोहोचलो आहोत. तसं बघायला गेले तर, या वर्षात लक्षात ठेवण्यापेक्षा विसरण्यासारख्याच जास्त गोष्टी आहेत पण जसं जसं वर्ष सरत आले तसतश्या काहीशा सकारात्मक बातम्या यायला लागल्या. दिवाळीच्या सुमाराला बातमी आली की दसरा, दिवाळीच्या मुहूर्तावर चक्क गेल्या वर्षीपेक्षा जास्त नवीन घरांची नोंदणी झाली.

स्वतःचे घर घेणे हे प्रत्येकाच्या आयुष्यातले एक मोठे स्वप्न असते. पी. सावळाराम यांनी लिहून ठेवलंय तसं 'असावे घरटे आपुले छान, पुढे असावा बागबगीचा, वेल मंडपी जाईजुईचा, आम्रतरुवर मधुमासाचा फुलवा मोहोर पानोपान' ही घराची आदर्श व्याख्या झाली पण आपल्या मुंबईकरांच्या किंवा शहरवासीयांच्या नशिबात इतके कुठे आले? आपल्या दृष्टीने घराची आदर्श व्याख्या म्हणजे 'घर असावे घरासारखे, नकोत नुसत्या भिंती, इथे असावा प्रेम जिव्हाळा, नकोच नुसती नाती' इथेच थांबते पण यातही प्रेम, जिव्हाळा वगैरे सर्व आमचेच झाले, बिल्डरने काय सुखसोयी दिल्यात यावर जास्त लक्ष दिले जाते. अगदी आत्ता आत्तापर्यंत या स्टॅडर्ड सोयीसुविधा असायच्या पण आता त्यात एक नवे

परिमाण आले आहे ते म्हणजे स्मार्ट होमचे.

स्मार्ट होम हे आता आपल्याला हळूहळू जाहिरातीतून वाचायला मिळत आहे तरी स्मार्ट होम म्हणजे नक्की काय हे आपण पाहू. स्मार्ट होम म्हणजे एवाद्या घरातील उपकरणे आणि इतर सोयी सुविधा ही इंटरनेटच्या माध्यमातून नियंत्रणात ठेऊन यावर घरापासून दूर राहूनही मोबाईल किंवा दुसऱ्या एखाद्या नेटवर्कशी जोडल्या गेलेल्या उपकरणातून नियंत्रण ठेवता येते. या स्मार्ट होमची संकल्पना कधी जन्माला आली याचे मूळ शोधले तर ते स्मार्ट सिटी किंवा त्याहून पुढे गेले तर स्मार्ट मॅन्युफॅक्चरिंगच्या संकल्पनेत दडलेले आहे.

स्मार्ट मॅन्युफॅक्चरिंगचा उगम व्हायला निमित्त होते ते म्हणजे औद्योगिक क्षेत्रातील चौथे संक्रमण म्हणजेच इंडस्ट्री ४.० ही संकल्पना. औद्योगिक क्रांतीची सुरुवात इंडस्ट्री १.० पासून झाली ज्यात पाणी आणि वाफ वापरून उत्पादनाच्या यांत्रिकीकरणावर भर होता. त्याच्या पुढची पायरी म्हणजे इंडस्ट्री २.० ज्यात विजेचा वापर करून घाऊक उत्पादनावर भर दिला गेला. जसजसे जग डिजिटल माध्यमांकडे वळायला लागले तसतसे या औद्योगिक

निमिष वा. पाटगांवकर

क्रांतीमध्येही फरक पडत जेव्हा इंडस्ट्री ३.० प्रणाली आली त्यात ऍनालॉग टू डिजिटल उपकरणे आणि सिग्नलस त्याचप्रमाणे इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर उत्पादन वाढवण्यावर दिला. यानंतर जी औद्योगिक क्रांतीची लाट आली तीच ही इंडस्ट्री ४.० संकल्पना. यामध्ये विविध उद्योग, स्वयंचलन म्हणजे इंग्रजीत ज्याला आपण

जन्म यातूनच झाला. हेच तंत्रज्ञान वापरून आज स्मार्ट घरांची निर्मिती होत आहे. घर हे औद्योगिक उत्पादनाचे स्थान नाही तरी या सुविधा घरातल्या माणसासाठी सुविधा म्हणून नक्कीच काम करतील आणि विजेसारख्या आजकालच्या महागड्या गोष्टीची बचतही यातून सहज साध्य होऊ शकते. एखादे घर स्मार्ट करायचे म्हणजे नक्की काय करायचे विचाराल

असेल तर दरवाजाच्या बाहेरचा दिवा चालू करतील. येणाऱ्या पाहुण्यांचा चेहरा तुम्ही घरात बसून आपल्या मोबाईल किंवा टॅबच्या माध्यमातून बघू शकाल आणि दरवाज्याला असलेले डिजिटल लॉक दरवाज्याजवळ न जाता उघडू शकाल. इतकेच काय तुम्ही घरापासून दूर असलात तरी कुणाला घरात प्रवेश तुम्ही देऊ शकाल. या माणसाच्या चेहऱ्याचा डेटा आधी

ऑटोमेशन म्हणतो, डिजिटल उपकरणे आणि इंटरनेट ऑफ थिंग्स म्हणजे विविध उपकरणे, सेन्सर्स यांची इंटरनेटद्वारे केलेली सांधणी या सर्वांचा समावेश आहे.

या कल्पनांचा मूळ उद्देश आहे तो म्हणजे विविध मार्गांनी उपलब्ध असलेल्या डेटाचा वापर करून उत्पादनाची कार्यक्षमता वाढवणे, त्यात सुसूत्रता आणणे आणि पर्यायाने उत्पादन खर्चावर नियंत्रण मिळवणे. स्मार्ट फॅक्टरींचा

तर खरं सांगायचे म्हणजे ते तुमच्या कल्पनाशक्तीच्या भरारीवर आणि त्या कल्पनांना जोड देणारी सेन्सर्स, सॉफ्टवेअर सारख्या गोष्टींच्या उपलब्धतेवर अवलंबून आहे.

स्मार्ट होम कुठच्या थराला जाऊ शकेल याचे एक गंमत म्हणून आपण उदाहरण बघूया. घराच्या दारात वुण्णी पाहुणा आला तर सेन्सर्स आजूबाजूचा प्रकाश बघून, दरवाजाच्या बेलसोबत असलेल्या कॅमेऱ्यासाठी आवश्यक

साठवला असेल तर तुम्हाला त्याची इत्यंभूत माहिती मिळेल. हे झाले पाहुण्याविषयी. जर एखाद्या प्रचंड उकाड्याच्या दिवशी बाहेरून घरी आल्यावर तुम्ही एअरकंडिशनच्या वाऱ्यात बसूनआराम करायचे ठरवलेत तर तुम्ही बाहेर असतानाच घरी पोहोचायच्या आधी दहा पंधरा मिनिटे तुमच्या मोबाईलवरून घरचा एसी चालू करून ठेऊ शकता जेणेकरून घराचा दरवाजा उघडतानाच थंड हवेची झुळूक तुमच्या

स्वागताला असेल. आणि हो घराचे दार उघडायला किल्लीची आवश्यकता नाही कारण डिजिटल लॉक तुमच्या कोड केलेल्या नंबरने किंवा फिंगरप्रिंटने उघडेल. घरी आल्यावर दिवे चालू करायला तुम्हाला बटणे दाबायची नसतील किंवा अगदी मोबाईल ऍपही वापरायचे नसेल तर घरी अलेक्सासारखे उपकरण ठेवा ज्याला फक्त आदेश द्यायचा की घरातले दिवे चालू होतील. याचप्रमाणे कुणाचा वावर नसलेल्या खोल्यातील दिवे पंखे सेन्सर्समार्फत आपोआप बंद होऊन विजेची बचत होईल ते वेगळेच. कुणाला हा सगळा तंत्रज्ञानाचा पोरखेळ वाटेल पण तसे नसून तुमच्या अगदी उपकरणे वापरायच्या पद्धतीपासून ते सुरक्षेसाठी आवश्यक सर्व डेटा संकलन करून तुम्हाला त्याचे पृथक्करणही करून मिळेल. यामुळे तुम्हाला अनेक गोष्टींचा उलगडा होईल ज्यायोगे तुम्ही खर्च कमी करू शकाल. हे झाले फक्त एक उदाहरण पण जसं वर म्हटलं आहे तसं तुमच्या कल्पनांना तुम्ही अनेक सेन्सर्स, कॅमेरा, डेटा, सॉफ्टवेअर, इंटरनेट यांच्या माध्यमाने प्रत्यक्षात आणू शकता. या मागच्या तंत्रज्ञानाचा विचार केला तर जे घर स्मार्ट करायचे आहे तिथला विविध स्वरूपाचा डेटा सेन्सर्समार्फत गोळा करायचा. दूरसंचार प्रणालीच्या ३जी, ४जी किंवा येऊ घातलेल्या ५जी माध्यमातून किंवा वायफायतर्फे हा डेटा एका डेटा हब म्हणजे डेटा संकलन करायला पाठवायचा. तिथून अनेक वेब सर्व्हीसेस किंवा अप्लिकेशन प्रोग्रामिंग इंटरफेसमार्फत क्लाऊड टेक्नॉलॉजीमार्फत अनेक रिमोट कंट्रोल किंवा मॉनिटरिंग अप्लिकेशन करता पाठवायचा. हे तंत्रज्ञानाशी संबंधित नसलेल्या माणसाला जरा किचकट वाटेल पण आजकाल अनेक प्लग अँड प्ले म्हणजेच निव्वळ उपकरणांची जोडणी करून हे सहज साधता येते.

तंत्रज्ञानाचा मुख्य फायदा हा मानवाच्या कल्याणासाठी असला पाहिजे. या न्यायाने

इंडस्ट्री ४.० चा जेव्हा जर्मनीत २०११ साली प्रथम प्रयोग केला गेला तेव्हापासून गेल्या १० वर्षांत झालेल्या मोबाईल, डेटा, क्लाऊड तंत्रज्ञान यात झालेल्या प्रगतीच्या आलेखाने वेगवेगळे फायदेच जाणवत गेले. स्वयंचलनाने उत्पादनक्षमता वाढली, रिअल टाईम डेटा उपलब्ध झाल्याने मागणी पुरवठा साखळी लवचिक झाली व पर्यायाने मागणीच्या प्रमाणात योग्य तितकाच माल साठवल्याने खर्चात बचत झाली, कारखान्यामध्ये कामगारांच्या सुरक्षेकडे योग्य लक्ष देणे शक्य झाले आणि असे अनेक फायदे झाले. अर्थात हे सर्व करणे सोपे नव्हते आणि इतके फायदे असून आजही सर्वत्र याचा अबलंब झालेला नाही. यामागेही अनेक कारणे आहेत. मुख्य कारण म्हणजे एखादी गोष्ट वर्षानुवर्षे एर्रा पद्धतीने करायची सवय मोडून नव्या पद्धती अंगिकारयला असणारा स्वाभाविक विरोध. ज्या प्रक्रिया बदलायच्या आहेत त्यांचे नव्या रूपाने बदल एवाद्या छोट्या प्रोजेक्टमध्ये राबवून त्याची उपयुक्तता बघून योग्य ते बदल करून मोठ्या किंवा सर्व कारखान्याच्या क्षेत्रात राबवायचे असतात पण कधीकधी नव्या प्रक्रिया अशा तपासणीशिवाय अमलात आणल्या तर हा प्रयोग परिणामकारक ठरत नाही. थोडक्यात काय तर आधी योजना, छोट्या प्रमाणात त्याची पडताळणी आणि मग मोठ्या प्रमाणात त्या योजना वाढवल्या तर यशाची खात्री असते.

स्मार्ट होम असो व स्मार्ट फॅक्टरी असो हे इंडस्ट्री ४.० अमलात आणायला अनेक सेन्सर्स, कॅमेरे आणि अनेक हार्डवेअर, सॉफ्टवेअर असल्याने खर्चिक काम आहे. तेव्हा तुम्हाला हे अमलात आणायला प्रथम अभ्यास करावा लागतो तो म्हणजे या खर्चाचा परतावा आपल्याला कशा स्वरूपात मिळणार आहे. कधी हा परतावा खर्च कपातीत असेल, कधी सोयीसुविधेत असेल तर कधी सुरक्षेत असेल. तेव्हा हा परतावा एकाच तराजूत मोजता येत

नाही.

यंदाच्या दिवाळीत नुसतीच घरांची विक्री वाढल्याची बातमी वाचली. आज सर्वच क्षेत्रात वाढलेला तंत्रज्ञानाचा प्रसार बघता काही वर्षांनी आपण अशाच एर्रा दिवाळीत स्मार्ट होम्सची विक्री झालेली बघायची अपेक्षा ठेवायला हरकत नाही.

स्मार्ट होम म्हणजे नक्की काय हे पाहायला हाव्हिडीओ तुम्ही बघू शकता

<https://www.youtube.com/watch?v=JGa8FeDVm7U>

निमिष वा. पाटगांवकर

माहिती तंत्रज्ञान तज्ञ
आयबीएम कंपनीत टेलिकॉम,
मिडिया आणि इंटरटेन्मेंट क्षेत्रात
सल्लागार
संपर्क: ९८७०४ ६९९९३
ई-मेल - npatgaonkar@yahoo.com

मुंबई जवळ कोंकण (फक्त ८० किलोमीटरवर)

एका व्यवसायाने वकील व कायद्याच्या शिक्षकाने एक शून्यातून साकार केलेले निसर्गरम्य विश्रांती स्थळ तेथे काय नाही सर्वच काही आहे. जवळ जवळ १५० प्रकारची फूल आणि फळ झाडे (१०० नारळ / १०० आंबे) फिश टँक स्विमिंग पूल, मुलांसाठी खेळण्याचे वेगवेगळे खेळ, उत्कृष्ट नाश्ता आणि जेवण (शाकाहारी आणि मांसाहारी) विश्रांतीसाठी आणि राहण्याची सोय पाच एकरवर पसरलेले ५० ते ६० हजार लोकांनी भेट दिलेले पिकनिक स्थळ जरूर भेट द्या.

पिकनिक ठरवताय ?

मग हेविभुशे फार्मला नक्की भेट द्या !
हेविभुशे फार्म - मस्त ! स्वस्त !! भारदस्त !!!

- राहण्यासाठी सर्व सुखसोयीनी युक्त सुंदर फार्म हाऊस/हॉल
- पाल्यापासून ८० किलोमीटर, पुण्यापासून १०० किलोमीटर
- पेण - खोपोली रस्त्यावर, ३ कि.मी. आंबेगांव (रायगड).

नयनरम्य परिसर -

- १५०पेक्षा अधिक प्रकारची फुलझाडे व फळझाडे
- पोहण्यासाठी तलाव
- वेगवेगळ्या हिरवळीने आच्छादलेली पटांगणे.
- उत्कृष्ट मराठमोल जेवण

निसर्गरम्य सहल -

- शाळा, कॉलेजच्या मुलांच्या, ऑफिस रटाफ आणि कर्मचाऱ्यांच्या सहली
- एकापेकी ५० ते १०० मुलांची, व्यक्तींची सोय
- पावसाळी सहल

समाधान - विरंगुळा

- हनुमान-गणेश मंदिर, घससगुंडी, ड्रोपाळ, चक्रासहीत
- बॅडमिंटन, क्रिकेट, कॅरम, बुध्दीबळ इत्यादी.
- इनडोअर व आऊटडोअर खेळांची सोय

पिकनीक स्पॉट

हेविभुशे फार्म

(स्वाजगी मालकांच्या परवानगीने)

पुणे संपर्क : B-९ फेस २, अथश्री अपार्टमेंट, बाणेर - पाषाण लिंक रोड, पुणे-२९

एच. आर. कबरे: मो. : ९८२०२३९३५६.

फार्म संपर्क : दूधवडे : मो. : ९२२५७६४९२८, ९४२३८९२७३९.

Website: www.hvbs.co.in

गेल्या
२० वर्षात
५०,०००च्या
वर लोकांनी
भेट दिलेले...

'आम्ही पार्लेकर'च्या
वाचकांसाठी
ख्यास रावलेत

शाकाहारी
फक्त ₹ ३५०/-

मांसाहारी
फक्त ₹ ४००/-

वरील चार्जेस
ब्रेकफास्ट, सायं. चहा व
फार्मच्या उपभोगा सहित.

During your holiday most suitable picnic spot to keep away corona away from crowds being secluded

टिडिकाकाच्या परिसरात

प्राचीन संस्कृती असा विषय बोलण्यात निघाला की पटकन आपल्या डोळ्यापुढे ठराविक ३-४ नावं येतात - अर्थातच भारत आणि मग इजिप्त, मेसोपोटेमिया (बाबिलॉन, सुमेर इ.) आणि कदाचित चीन. प्राचीनतेसंबंधित दंतकथा, भाबड्या समजुती आणि whatsapp विद्यालयात मुद्दाम पसरवलेल्या भाकडकथा बाजूला ठेवून, फक्त पुरातत्वशास्त्राने मान्यता दिलेले पुरावेच पाहिले तरी ह्या ३-४ देशांमध्ये किमान गेली ६-७ हजार वर्षे तरी प्रगत मानवी समाज नांदले असं नक्कीच म्हणता येईल.

सतिश जोशी

पण पृथ्वीच्या दुसऱ्या टोकाला, दक्षिण अमेरिकेची पॅसिफिक महासागराची किनारपट्टी आणि अँडिज पर्वतराजीतील पठारे येथेसुद्धा ५-६ हजार वर्षांपूर्वी प्रगतीशील संस्कृती उदयाला आली आणि आपल्या कलेच्या व तंत्रज्ञानाच्या नेत्रदीपक खुणा मागे ठेवून गेली, ह्याची मला तिथे प्रत्यक्ष जाईपर्यंत अजिबात कल्पना नव्हती. उदाहरणार्थ पेरु देशातील नॉर्टे चिको समाज. ५ हजार वर्षांपूर्वी, आपल्या सिंधु संस्कृतीच्याच (हराप्पा) आगेमागे उदयाला आला आणि सिंधु संस्कृतीतील लोथल किंवा धोलावीरा सारख्याच प्रगत नगरांचे अवशेष मागे

ठेवून गेला. मात्र ह्या नॉर्टे चिको, चाविन, परावॉस अश्या इथल्या अनेक प्राचीन संस्कृतींपैकी कोणीही, अगदी १६व्या शतकापर्यंत टिकलेल्या इंका संस्कृतीनेसुद्धा, स्वतःबद्दल एक शब्दही लिहून ठेवलेला मिळालेला नाही. त्यामुळे त्यांनी मागे ठेवलेल्या अवशेषांवरून किंवा पिढ्यान् पिढ्या प्रचलित असलेल्या दंतकथांवरून अथवा १६ व्या शतकात युरोपियन लोकांनी इथल्या संस्कृतीची लुटालुट आणि नासधूस करताना जे काही लिहून ठेवलं आहे त्यावरून - हे समाज, त्यांची रहाणी, राजकीय / सामाजिक संस्था, धार्मिक विचार

ह्यांचा अंदाज बांधावा लागतो.

अर्थात मी कोणी इतिहास दिग्गदा पुरातत्वशास्त्राचा विद्यार्थी नाही. पाठीला पिशवी बांधून वाट नेईल तिटावाड्डे, ह्या पुरातत्वशास्त्राच्या रुक्ष वाळवंटात अचानक सापडणाऱ्या चित्तवेधक

कथांच्या शोधात फिरणारा एक भटक्या आहे.

दक्षिण अमेरिकेत जाण्याची ओढ अशाच एका दंतकथेतून निर्माण झाली. ह्या दंतकथेची सुरुवात होते टिटिकाका सरोवरापासून.

बोलिव्हिया आणि पेरू देशांच्या सीमेवर समुद्रसपाटीपासून १२००० फूटांवरील हे सरोवर दक्षिण अमेरिकेतल्या दोन सर्वात महत्त्वाच्या साम्राज्यांच्या अध्यात्मिक विचारधारांचा उगम आहे.

पहिलं साम्राज्य म्हणजे टिवानावू. टिटिकाकाच्या दक्षिण किनाऱ्याजवळचे हे वैभवशाली नगर आजच्या चिले देशापासून पेरू देशाच्या उत्तर टोकापर्यंतच्या प्रदेशावर ख्रिस्तोत्तर दहाव्या दशकापर्यंत सत्ता गाजवत होतं आणि दुसरं साम्राज्य म्हणजे सुमारे १३ व्या शतकापासून ते १६ व्या शतकात स्पॅनिश लोकांकडून पाडाव होईपर्यंत, ह्याच भागात पसरलेलं इंका साम्राज्य. दोन्ही समाजांचा सर्वात महत्त्वाचा देव होता विराकोचा (किंवा कोनटिकी) ज्याने हे सर्व जग निर्माण केलं – सूर्य, चंद्र, पृथ्वी, तारे, मानव, प्राणी, वनस्पती सर्व काही. आणि हे सर्व झालं टिटिकाका सरोवराच्या परिसरात. टिटिकाकाचा परिसर हा इतका नयनरम्य आहे की अशा सुंदर जागी सर्व विश्वाची निर्मिती करावी असा मोह देवाला पडला असला तर काही नवल नाही (पहा पहिले दोन फोटो)!

ही सर्व निर्मिती झाल्यानंतर संस्कृती आणि सभ्यता सर्व मानवी समाजाला शिकविण्याकरिता, विराकोचा टिटिकाका

सरोवरातून बाहेर पडून उत्तरेला आपला संदेश पसरवत आजच्या पेरू देशात फिरला आणि शेवटी पश्चिमेला पॅसिफिक महासागरापलीकडे निघून गेला. अशी काहीशी ही मूळ कथा आहे. विराकोचाच्या ह्या प्रवासाच्या पाऊलखुणा ठिकठिकाणी आजही दाखविल्या जातात (त्यातील रात्री ह्या जागेची माहिती पुढे येईलच). ह्या कथेचा आधार घेऊन, इंका राजघराण्याचा मूळ पुरुष मनाको कापाकसुद्धा विराकोचा देवानेच टिटिकाका सरोवरातल्या एका बेटावर जन्माला घातला आणि त्याला इंका साम्राज्य स्थापन करण्याचा आदेश दिला अशी समजूत इथे प्रचलित करण्यात आली. 'आपला राजा म्हणजे देवाचाच अवतार' अशा दंतकथा जगात सगळीकडे सत्ता मजबूत करण्यासाठी वापरल्या गेल्या आहेत. त्यातलाच हा प्रकार.

पण इंका साम्राज्य नंतर आलं. त्या आधी इथे बहरलं टिवानावू. आज इथे उरलेल्या अवशेषांच्या भव्यतेवरून त्यांच्या वैभवाची आणि

त्यांच्या अभियान्त्रिक प्रगतीची थोडीशी कल्पना आपल्याला करता येते. संपूर्ण शहर उंच दगडी तटांनी वेढलेलं होतं. ह्या तटांचे प्रचंड दगड एकमेकात अडकून घट्ट बसण्यासाठी वापरलेले सांधे आजच्या सिव्हील इंजिनिअरनी सुद्धा बघण्यासारखे आहेत. आज २ हजार वर्षांनंतरही हे सांधे इतके घट्ट आहेत की त्यात सुई सुद्धा सरकवता येत नाही. (पहा, फोटो क्र. ३ तटबंदी, ४ सांध्याचा दगड, ५ सूर्यद्वार, ६ कोनटिकीची मूर्ती). २००० वर्षांपूर्वी, इथे कोरलेल्या दगडांची बनवलेली सार्वजनिक ध्वनिक्षेपण यंत्रणा वापरात होती. बहुधा ही यंत्रणा तिथे होणाऱ्या महत्त्वाच्या धार्मिक समारंभाचे समालोचन सर्व नागरिकांना

ऐकू यावे म्हणून वापरली जात असावी. टिवानाकूची संपूर्ण कथा इथे सांगणं कठीण आहे पण दोन अतिशय रोचक रहस्यांचा उल्लेख

करायचा मोह मला आवरत नाही. एक म्हणजे इतलं पाचामामाचं देऊळ. एका दंतकथेनुसार पाचामामा ही विराकोचा (कोनटिकी)ची मुलगी आणि ह्या पृथ्वीवर आणि जमिनीखाली जे जे काही आहे, त्याची देवता. ७व्या फोटोतील ह्या देवळाची भिंत पहा. ह्या भिंतीमध्ये शेकडो मानवी डोकी (दगडात कोरलेली) बसवलेली तुम्हाला दिसतील. ह्यातील प्रत्येक डोकं वेगळं आहे. कित्येक चेहेरे असे आहेत की ते इथल्या स्थानिक लोकांचे असूच शकत नाहीत. डोळ्यांची ठेवण, नाकाचा आकार, केस किंवा पगडी अश्या गोष्टी पाहिल्या तर काही आफ्रिकेतल्या लोकांसारखी आहेत (त्यांसाठी वापरलेला दगडही काळा आहे), काही आशिया खंडातील किंवा अतीपूर्वेकडील वाटतात (पहा फोटो क्र. ८). टिवानाकूतील शिल्पकारांनी असे चेहेरे २००० वर्षांपूर्वी पाहिले तरी असतील कुठे ? की हा केवळ कल्पनाविलास आहे ? का टिवानाकूचे व्यापारी/राजकीय संबंध इतक्या दूर

दूरच्या देशांपर्यंत पोचले होते ? आज तरी याचं उत्तर कोणीच देऊ शकत नाही. थॉर हेयरदाल नावाच्या मानववंशशास्त्रज्ञाने आपल्या 'रा एक्सपीडीशन' ह्या पुस्तकात अशी उपपत्ती मांडली आहे की दक्षिण अमेरिका ते आफ्रिका अशा अँटलांटिक महासागरापार सफरी

वेतापासून बनवलेल्या नावा वापरून त्याकाळी लोकं करीत असत. हे सिद्ध करण्यासाठी त्याने स्वतः टिटिकाका सरोवरात वापरल्या जाणाऱ्या, पारंपारिक नावेसाखी नाव वापरून आफ्रिका ते दक्षिण अमेरिका असा प्रवास करून दाखवला (पहा फोटो क्र. ९ - रीड बोट). अर्थात ही उपपत्ति वादग्रस्तच आहे. कारण नुसता असा प्रवास करणे हा काही सबळ पुरावा होत नाही.

अशा ह्या प्रगत समाजाचा पाचशे वर्ष राज्य करून इ.स. ११०० च्या सुमारास तडकाफडकी अंत कसा झाला, हे दुसरं गूढ आजपर्यंत कोणी उलगडलेलं नाही. एका स्थानिक दंतकथेनुसार, टिटिकाका परिसरात झालेल्या भूकंपामुळे सरोवरात एक प्रचंड त्सुनामी निर्माण झाली आणि किनार्यावरील टिवानाकू शहराचा संपूर्ण नाश ह्या त्सुनामीमुळे झाला. कदाचित पर्यावरणातील बदलांमुळे ह्या परिसरातील शेती नष्ट झाली असेल आणि इथले नागरिक पोटासाठी परागंदा झाले असतील. कदाचित त्यांचा युद्धात पराभव झाला असेल आणि जीव वाचविण्यासाठी इथले लोक दाहीदिशा झाले असतील. जे काही असेल ते, पण आपल्या भरभराटीच्या काळात टिवानाकूमध्ये वीस ते तीस हजार लोकं राहत होते. इतके सगळे जण

गेले तरी कुठे ? एरना आख्यायिकेनुसार टिवानाकूचे राज्यकर्ते आपल्या उरल्यासुरल्या सैन्यासह उत्तरेला पेरू देशात आले आणि त्यांच्याच वंशजांनी इंका साम्राज्य स्थापन केलं.

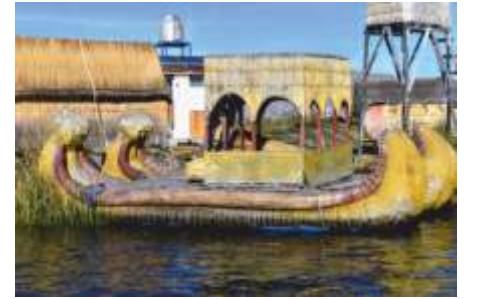

तर इतर काही आख्यायिकांनुसार हे निर्वासित दक्षिणेला चिले देशात गेले आणि चिले मधला मापुचे समाज हे त्यांचे वंशज आहेत.

वर उल्लेखलेल्या थॉर हेयरदालची ह्याही बाबतीत एक वादग्रस्त उपपत्ती आहे. आधी सांगितलेल्या विराकोचाच्या टिटिकाका ते पेरू आणि पुढे पश्चिमेला पॅसिफिक सागरापार प्रवासाच्या दंतकथेचा आधार घेऊन हेयरदालने अशी उपपत्ती मांडली की विराकोचाची ही कथा पूर्णपणे काल्पनिक नाही. टिवानाकूहून आपला जीव घेऊन आपल्या अनुयायांसमवेत पळालेला त्यांचा मुख्य नेता म्हणजेच दंतकथेतला विराकोचा आणि तो ह्या कथेप्रमाणेच आपल्या टोळीसह बाल्सा लाकडांच्या तराफ्यांवर बसून पॅसिफिक सागर पार करून पॉलिनेशियन बेटांवर पोचला. आजचे ताहिती, तुआमोटू, मारक्वीसस, हवाई अशा बेटांवरचे मूळ रहिवासी हे ह्या टिवानाकूहून पळालेल्या लोकांचे वंशज. आणि आपल्या ह्या उपपत्तिच्या समर्थनार्थ हेयरदाल २००० वर्षांपूर्वी ज्याप्रकारे तराफे बांधले जात तशा तराफ्यावर बसून पेरूतील कथ्याव बंदरापासून पॉलिनेशिया पर्यंत प्रवास करून गेला. ह्या प्रवासचं चित्तथरारक वर्णन त्याच्या 'कोनटीकी' ह्या पुस्तकात वाचायला मिळेल. पुरातत्वशास्त्राच्या मुख्य प्रवाहात ह्या

उपपत्तिला कधीच मान्यता मिळाली नाही. मात्र आपल्या थडग्यात चिरविश्रांती घेणाऱ्या हेयरदाललाही आनंदाच्या उकळ्या फुटतील अशी एक घटना नुकतीच घडली. DNA matching ह्या तंत्राचा उपयोग करून नुकताच असा शोध लागला की पॉलिनेशियन बेटांवरील काही लोक आणि दक्षिण अमेरिकेतली मूळ रहिवासी ह्यांचा एकमेकाशी संपर्क होता. अर्थात म्हणून हेयरदालचं विधान काही निर्विवाद खरं ठरत नाही. पण ते पूर्णपणे अशास्त्रीय नाही एवढ तरा तरी म्हणता येईल. (असो. मी ह्या लेखाची सुरुवात केली तेंव्हा माझा बेट असा होतं की टिवानाकू आणि इंका ह्या दोन्ही संस्कृतींबद्दल थोडक्यात लिहावं. पण टिवानाकूच्या

भग्नावशेषांतल्या विलक्षण गोष्टींमध्ये मी थोडा वाहावतच गेलो. तेंव्हा इंका साम्राज्याला भेट आता पुढच्या लेखात !)

अधिक माहितीसाठी क्लिक करा

<https://www.youtube.com/watch?v=g0kf82I6ffc&feature=youtu.be>

<https://www.youtube.com/watch?v=wXGyI71Aw8&feature=youtu.be>

<https://www.youtube.com/watch?v=FTGCSaC82gU>

सतीश जोशी

हॅपिनेसफॅक्टरी ह्या फायनान्शियल टेक्नॉलॉजी स्टार्ट-अप मध्ये कार्यरत. मागील ३५ वर्षांत TIFR, पटणी कॉम्प्युटर, iGate संस्थांमध्ये कॉम्प्युटिंग टेक्नॉलॉजी रिसर्च, डेव्हलपमेंट आणि इनोव्हेशन क्षेत्रात काम. २०१४ साली स्वेच्छा निवृत्त.

GOLDEN GATE PROGRAMME

107 B, 1st Floor, Hemu Arcade, Vile Parle (W), Mumbai 400056
www.goldengatetoiit.co.in

ATTENTION

STD-X STUCENTS (ICSE, CBSE, IGCSE, SSC) 2 YEAR GROUP TUITION PROGRAMME FOR

JEE MAIN AND JEE ADVANCED

Covering

JEE Main, JEE Advanced, BITSAT, MHT CET

- Chemistry :** Dr. U.R. Kapadi
Ph.D., IIT (Bombay)
Prof. Tarun Ahirwar
B.Tech. (IIT ISM Dhanbad)
- Physics :** Prof. Manoj Karmarkar
M.Tech., IIT (Bombay)
Prof. Indraneel Naik
M.Tech. (NIT)
- Mathematics :** Prof. Vinayak Antarkar
B.Tech., IIT (Bombay)

JEE MAIN AND MHT CET

Covering

XI, XII (HSC), MHT CET, JEE MAIN

- Chemistry :** Dr. U.R. Kapadi
Ph.D., IIT (Bombay)
Prof. Pritam Panchal
M.Sc., IIT (Bombay)
- Physics :** Prof. Devendra Verma
M.Sc. Physics
Prof. Saurabh Phansalkar
M.Sc. Physics
- Mathematics :** Prof. Vinayak Antarkar
B.Tech., IIT (Bombay)
Prof. C.C. Thite
B.Tech., IIT (Delhi)

Seminars / Entrance Tests / Counselling Sessions. CONTACT US : Prashant Sir : 7039679129 / 9004607404

ZEE मराठी

**दर शक्रवारी दुपारी ३.३० वाजता
झी मराठी वर**

गुरुजी श्री व्यंकटेश शास्त्री
गाणगापुरकर ज्योतिष पंडित व वास्तुपरिक्षक
कार्यालय: मुंबई, नवी मुंबई, पुणे
मो.नं 9920675799

रम्य आठवणी शाळेच्या

“तुझे जेव्हां जेव्हां सहज मजला दर्शन घडे’
स्मृतींचे पूर्वीच्या फलक पुढती राहती खडे”

शाळा दिसली की या ओळी ओठावर येतातच. मी शाळेजवळच रहात असल्यामुळे मला शाळा रोजच दिसते, पण जुन्या मैत्रिणी भेटल्या, शिक्षक भेटले की गतस्मृतींना उजाळा मिळतो.

मला शाळेबद्दल जरा जास्तच आत्मीयता आहे, कारण मॅट्रिकपर्यंत (११वी) याच शाळेत होते. नंतरही १९७० पासून जवळ-जवळ ३० वर्षे मी याच शाळेत शिक्षिकेची नोकरी केली.

मी या शाळेत एक विद्यार्थिनी म्हणून ५वीत प्रवेश घेतला. प्रथम दर्शनीच मला शाळा आवडली. चार पायऱ्या चढल्या की समोर लोकमान्य टिळकांचा अर्ध पुतळा दिसायचा. त्याच्या दोन्ही बाजूला जिने वर जाण्याचे. एक मुलांसाठी, एक मुलींसाठी. जिना चढला की समोर देवी सरस्वतीचे भव्य तैलचित्र की आपले हात लगेच जोडले जातात. उजव्या बाजूला शिक्षक कक्ष, मग २ शिक्षिका कक्ष.

नंतर भूगोल दालन. डावीकडे कचेरी. मग पर्यवेक्षिकांची खोली, उपमुख्याध्यापिकांची खोली आणि शेवटी मुख्याध्यापकांची खोली. दुसऱ्या तिसऱ्या मजल्यावर वर्ग भरत. वर्ग अगदी

प्रशस्त मोठे, दोन दरवाजे, दोन खिडक्या असलेले हवेशीर होते. समोर भिंतीवर मोठा फळा होता.

बाकावर दोघांना बसायला जागा. आमच्यावेळी बाकावर मधोमध खोलगट जागा असे. त्यात आम्ही शाईची दौत ठेवत असू. कारण आम्ही लिहायला टाक वापरत होतो. काही वर्षांनी पेन वापरायला परवानगी मिळाली. मुलींचा युनिफॉर्म पांढरा परकर पोलका किंवा फिवकट निळी साडी आणि पांढरा ब्लाऊज. मुलांचा युनिफॉर्म निळी अर्धी पॅट आणि पांढरा शर्ट असा होता.

मुली केसांच्या दोन वेण्या घालायच्या आणि वर बांधायच्या. रिबिनीचा रंग लालच असायचा. कपाळावर कुंकू नसलं तर रोडेबाई ओरडायच्या. शाळेची वेळ होती ११ ते ५. बरोबर १० वाजून ५० मि. घंटा व्हायची. मग एक रेकॉर्ड लागायची. कधी ‘घनश्याम सुंदरा’, कधी ‘उठी उठी गोपाळा’, कधी ‘मराठी असे आमुची मायबोली’, तर कधी ‘फयोजी मैंने राम रतन धन पायो’ या गाण्यांनी आम्हाला सूर-तालाची प्राथमिक ओळख करून दिली. वर्षभरात अशी कितीतरी गाणी आपोआप पाठ व्हायची. मुलं रेकॉर्ड संपायच्या आत वर्गात जायची. शिक्षक

विद्या पेटे

वर्गात आलेले असायचे. मग माईक समोर उभं राहून जयवंत कुळकर्णी, हरदत्त खंडेपारकर, 'ओम् सहनाववतु' सहकाराची शिकवण देणारी प्रार्थना म्हणायचे. त्यानंतर मी, कुंदा जोशी, नीला केतकर 'या कुन्देन्दुतुषार हार धवला' ही

त्यांच्या नजरेत दरारा होता. प्रथम दर्शनी ते अबोल, अलिप्त वाटत. आम्हाला त्यांचं व्यक्तिमत्व खोल डोहासारखं वाटे.

पेंढारकर सरांचे काका जी.आय.पी. रेव्हेत उच्च पदावर होते. M.A.B.T. झालेल्या

सरांना सहज उच्च अधिकाराची नोकरी लागली असती, पण सरांनी स्वखुशीने शिक्षकाचा व्यवसाय निवडला होता. या व्यवसायाला लागणारी अविचल निष्ठा आणि पात्रता त्यांच्याकडे होती. ह्यांनी शाळेच्या कामाला अगदी वाहून घेतलं होतं. सकाळी सात ते संध्याकाळी सात वाजेपर्यंत ते शाळेत असत. पेंढारकर सरांचे मुख्य कार्य म्हणजे त्यांनी शाळेचा पाया

भक्कम केला. पाया घालण्याचं काम मोठं कठीण असतं. भविष्याचा विचार करून ते अंगी करावं लागतं. त्या पायावरच शाळेच्या कीर्तीची इमारत उभी राहते. त्यांच्या सर्वच कार्यक्रमांची आखणी शिस्तबद्ध असे. प्रार्थना, अभ्यासक्रम, अध्यापन पद्धती, ग्रंथालय, परीक्षा पद्धती सांस्कृतिक कार्यक्रम या सर्व कार्यक्रमांवर त्यांची जातीने देखरेख असायची. ७वी आणि ९वी च्या वर्गांसाठी वैद्यकीय तपासणीचा उपक्रम ही त्यांचीच कल्पना. तपासणी झाल्यावर ते विद्यार्थ्यांना आरोग्यवर्धक सूचना आणि उपायही सांगितले जात हे विशेष.

पेंढारकर सर मराठी आणि संस्कृत उत्तम शिकवायचे. संपूर्ण तास संस्कृत मधून बोलणारे ते एकमेव शिक्षक असावेत. संधी आणि समस्या इतके अलगद सोडवायचे की संस्कृत हा अगदी सोपा विषय आहे असे वाटे.

त्यांचं शालेय व्यवस्थापन नेहमीच उत्तम असायचे. त्यामुळे शाळा तपासायला अधिकारी येणार म्हटल्यावर शाळेला वेगळी तयारी करावी लागत असे. एकदा तपासनिस अधिकारी शाळा बघून खूष झाले आणि चालक मंडळाला म्हणाले, 'अहो, हे पेंढारकर खूप उच्च

दर्जाची व्यक्ती आहे. त्यांची बुद्धी, कार्यक्षमता तुम्ही शाळेसारख्या कामात का वाया घालवता?' हे उद्गार ऐकून चालक वर्गाला समाधान वाटते. असेच एकदा शाळा तपासायला आलेल्या अधिकार्यांनी शाळेचे उत्कृष्ट व्यवस्थापन बघून शिक्षक पुरस्काराच्या माहितीचे फॉर्मस सरांपुढे ठेवले. तेव्हा सर थोड्याच वर्षात निवृत्त होणार होते. निवृत्त होताना हा सन्मान त्यांना मिळाला असता तर चांगले झाले असते. परंतु सरांनी म्हटलं, 'पार्लेवासीय आणि माझे विद्यार्थी व शिक्षक यांनी मला भरपूर दिले आहे. मी त्यावर समाधानी आहे.' असं उत्तर देऊन सरांनी सरकारी पुरस्कार नाकारला. आजच्या मानसन्मानासाठी हपापलेल्या जगात असं उदाहरण दुर्मिळचं आहे. आम्हाला शिकवणारा शिक्षक वर्ग प्रामाणिक, सुशिक्षित, सरळमार्गी होता. ज्ञानदान हे श्रेष्ठ कर्तव्य मानणारा होता. ह्या शिक्षकांनी आम्हाला घडवलं.

विविध विषयांचं ज्ञान दिलं. चांगलं काय, वाईट काय, काय द्यायचं, काय टाकायचं याच भान दिलं. विषय शिकवतांना नकळत घडलेल्या अशा कितीतरी संस्कारांनी आमचं मन समृद्ध झालं.

स्वच्छ, शुद्ध मराठी भाषा बोलणारे, कविता, धडा रंगवून शिकवणारे हर्डिकर सर, कविता करणारे गांगल सर, हिंदी भाषेची थोरवी सांगणारे, हिंदी बोला असा आग्रह धरणारे गंधे सर, सबनिस सर यांना आम्ही विसरू शकत नाही.

इतिहास तोंडपाठ असलेल्या कोल्हटकर बाईंचे शिकवणे पाहून प्रश्न पडायचा की इतके राजे, राजपुत्र, त्यांची मुलं यांची नावे बाईंच्या लक्षात कशी राहतात हे आम्हाला न उलगडलेलं कोड होतं. वादळासारखे वर्गात झपाझप चालत येणारे,

वर्गभर फिरणारे आणि पृथ्वी गोल आहे असं सांगताना स्वतःच्या टकलाभोवती हात फिरवणारे भागवत सर आठवतात. जटिल आणि कुटिल गणित सहजपणे शिकवणारे उदगीरकर

देवी सरस्वतीची प्रार्थना म्हणत असूं. ह्या प्रार्थनेची चाल मा. पु.लं. देशपांडे यांची होती. आम्ही इतके भाग्यवान की स्वतः पु.ल. यांनी पेटी वाजवून आम्हाला ही चाल शिकवली होती.

प्रार्थनेनंतर मुख्याध्यापक पेंढारकर सर धीर गंभीर आवाजात 'आजच्या सूचना' देत. त्यात अगदी नेमकेपणा असे. त्यानंतर कधी मनाचे श्लोक, गीतेच्या एखादा अध्याय, गीताई म्हटली जाई. या साऱ्यातून कळत नकळत कितीतरी संस्कार आमच्या मनावर झाले.

प्रार्थना म्हणणारी मुले ११वीत गेली की नववीतील मुलं त्यांच्यामागे उबी राहून तन्मयतेने प्रार्थना म्हणत. तेव्हां मॅट्रिक म्हणजे ११वी. त्यामुळे ही मुलं ११वीत प्रार्थनेला येत नसत. म्हणून हे पूर्वानियोजन पेंढारकर सरांनी केलं होतं.

आमचे मुख्याध्यापक या मा.सी. पेंढारकर सर होते. पोषाख साधा स्वच्छ पांढरे धोतर वर अंगरखा त्यावर गळाबंद कॉलरचा कोट, डोक्यावर काळी टोपी, भारदस्त व्यक्तिमत्व. पेंढारकर सर कोणावर ओडरलेत, रागवलेत असं आम्ही कधीच पाहिलं नव्हतं. पण

सर शास्त्रासारखा विषय हलका-फुलका करुन शिकवणारे मु.ल. वैद्य सर, ऐढेकर सर, भा.न. जोशी सर यांच्या आठवणी येतात. मुलांबरोबर क्रिकेट खेळताना हमखास सिक्सर मारणारे, उंच, धिप्पाड, तारकुंडे सर. इंग्रजीतून बोला असा आग्रह धरणारे बा.बा.कुलकर्णी आणि साने सर. असे कितीतरी शिक्षक आज आठवत आहेत. त्यांनी ज्ञान देता-देता आमचं अनुभव विश्व सुंदर केलं. जुईच्या फुलासारख्या नाजूक वुडाळकर बाई गोड आवाजात कविता शिकवायच्या आणि मग गोड आवाजात गाऊन दाखवायच्या. तिनईकर बाई आमच्या लाडक्या. विषय मराठी आणि संस्कृत. दोन्ही सुंदर शिकवायच्या. पण वार्षिकोत्सवात गाणी, नाच बसवायच्या, नाटुकली बसवायच्या. 'राजकन्या चिंगलीन' हे नाटक त्यांनी सादर केलं होतं.

'तार्या मामा रे' हे गोव्याचं गाणं त्यांनी हावभावा सकट बसवलं होतं हे सारं सारं आठवतं.

मला आठवीत पाटणकर बाई होत्या. एकदा 'पाऊस' ही माझी कविता मी त्यांना दाखवली. त्यांनी माझं खूप कौतुक केलं, म्हणाल्या, 'अशीच कविता लिहित रहा' निवृत्तीनंतर मी खरंच कविता लिहू लागले. माझ्या साठीनंतर मी माझा 'चांदण' नावाचा कविता संग्रह प्रसिद्ध केला. तेव्हा मला पाटणकर बाईंची खूप आठवण झाली. या काव्य संग्रहाला महाराष्ट्र राज्याचा उत्कृष्ट काव्यसंग्रह म्हणून पुरस्कार मिळाला. ६-८ महिने पु.लं. देशपांडे यांच्या पत्नी सुनिता देशपांडे सुद्धा आम्हाला मराठी शिकवायला होत्या. आम्हां विद्यार्थ्यांवर / विद्यार्थिनींवर ज्यांचा वचक होता अशा दोन बाई होत्या. सुळेबाई आणि देशमुखबाई. एकदा वर्गात आमची धमाल चालली होती. वर्गात पकडा-पकडी खेळत होतो. तेव्हां आमचा वर्ग इमारतीत होता. तिथे लाकडी जिने होते. शिक्षक यायला लागले की जिना करकरायचा आणि आम्हाला शिक्षक येत असल्याची सूचना मिळायची. पण सुळेबाई त्या दिवशी अगदी हलक्या पावलाने आल्या आणि वर्गाच्या दारात उभ्या राहिल्या.

तेव्हां आम्ही भानावर आलो. साूया वर्गाला तासभर उभं राहण्याची व गृहपाठ दोनदा लिहिण्याची शिक्षा मिळाली.

देशमुख बाई पण कडक. कधीही मऊ आवाजात बोलायच्या नाहीत. पण या दोघी बाईंची वेगळी रूपं मी बघितली त्या रिटायर झाल्यावर. पाल्यात पश्चिमेला सुळेबाई रहात. त्यांना भेटायला आम्ही दोघं गेलो. अगदी हसतमुखाने स्वागत केलं. घरच्यांची ओळख करुन दिली. शाळेविषयी खूप गप्पा मारल्या. आम्ही तुम्हाला खूप घाबरायचो असं म्हटल्यावर हसायला लागल्या. देशमुख बाई रिटायर झाल्यावर त्यांच्या घरी गेलो तर त्यांनी पण मोकळेपणाने गप्पा मारल्या. मग मी त्यांना म्हटलं, 'बाई एकदा तुम्ही शाळेत एकाच कानात कुडी घालून आल्या होतात. पण आम्ही तर सांगितलं नाहीच पण एकाही शिक्षिकेने हे तुम्हाला सांगितलं नाही.' हे एकून बाई खूप हसल्या आणि म्हणाल्या, 'खरंच सगळीजणं मला एवढी घाबरत होती का?'

कधी-कधी अभ्यासाचा खूप कंटाळा यायचा. मग ऑफ तास मिळण्यासारखा आनंद नाही. त्यात गोष्टी सांगणार्या बाई आल्या तर 'दुधात सारख'. व्यायामाचा तास ही असा दिलासा देणारा होता. वर्गातून बाहेर क्रीडांगणावर खुल्या हवेत जायला सर्वांनाच आवडत असे. प्रथम व्यायामाचे प्रकार होत असत. मग खोखो, हुतुतू, लंगडी, धावणे इ. घेतले जाई. साधे लेझिम, धाटी, लेझीम हे ही आम्हाला आवडायचे. 'हाणू का रे पाठीत' हे वाक्य म्हणणारे, बा.गो. पाटणकर हे व्यायाम शिक्षक शोभायचे. घारे, गोरे, उंच, दणकट शरीरयष्टी असलेले सर म्हणजे आदर्श व्यायाम शिक्षक होते. त्यांच्यामुळेच आम्ही हिंद ट्रॉफीचे सामने जिंकले आणि शाळेला ट्रॉफी मिळवून दिल्या. पुष्पा मराठे आणि सुधा घाटे सुंदर खो-खो खेळायच्या. संपूर्ण वेळ त्या खेळायच्या.

पुष्पाचे केस खूप लांब, गुडघ्यापर्यंत होते. मग ती वेण्या कमरेला बांधायची आणि खेळायची. त्यांचा डौलदार खेळ आम्ही टक लावून बघत बसायचो.

विद्यार्थ्यां मधल्या विविध गुणांचं संवर्धन करण्याचं काम केलं ते शाळेतल्या विविध उपक्रमांनी. या स्पर्धांनी आमच्यात जिद्द निर्माण केली. महत्वाकांक्षा निर्माण केली. आमच्यातल्या कलागुणांना वाव मिळाला. गावडे सर आणि आंबेकर सर चित्रकला विषय शिकवायचे. त्यांच्या हाताखाली तयार झालेल्या आणि पुढे चित्रकलेचे उच्च शिक्षण घेतलेल्या सोनवडेकर या विद्यार्थ्यांने भारताच्या दक्षिण टोकाला विवेकानंद रॉक मेमोरियल म्हणून जे स्थान आहे तेथील स्वामी विवेकानंदांची मूर्ती घडवली आहे. आज काही जण सेना दलात महत्वाची कामगिरी करत आहेत. काही संशोधन करत आहे. काही नाटक/अभिनय क्षेत्रात आहेत. यामागे निश्चितच शिक्षकांचे प्रयत्न आणि शाळेने दिलेली प्रेरणा आहे.

आमच्या शाळेत टिळक पुण्यतिथीला वक्तृत्व स्पर्धा, निबंध स्पर्धा घेतली जाई. त्यासाठी पुस्तकांची यादी लावली जाई. म्हणजे मुलांनी वरवर माहिती न लिहिता ती पुस्तके वाचून लिहावी. यामागे विद्यार्थ्यांचे पुस्तक वाचन

वाढवणे हा हेतू असे. लोकमान्य टिळकांच्या जन्मशताब्दी निमित्ताने तिनईकर बाईंनी आणि हरदत्त खांडेपारकर यांनी दोन सांगितिका लिहिल्या होत्या. पेट्टी वाजवायला प्रसिद्ध दत्ता

योगदंडे आणि तबला वाजवायला नंतर प्रसिद्ध झालेले स. दिग्दर्शक लक्ष्मीकांत यांचा भाऊ होता. आयत्या वेळेस त्याच्या वैयक्तिक कार्यक्रमांमुळे तो येऊ शकला नाही. मग मुकुंद पेठे यांनी तबला वाजवला. ही संगीतिका टिळक मंदिरात सादर केली. पण एवढी गर्दी झाली की दुसऱ्या दिवशी सुद्धा सादर करावी लागली.

शाळेत वर्धा विद्यापीठाच्या हिंदीच्या परीक्षा घेतल्या जात. महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या संस्कृत विषयाच्या परीक्षा घेतल्या जात. यामुळे विद्यार्थी बाहेरच्या जगाशी परिचित झाले. शाळे बाहेरच्या स्पर्धांचा अनुभव त्यांना मिळाला.

आमच्या आवडीचे आणखी दोन उत्सव शाळेत मोठ्या दिमाखात साजरे केले जात. वार्षिकोत्सव आणि क्रीडामहोत्सव.

वार्षिकोत्सव म्हणजे आनंद पर्वणी. विद्यार्थ्यांमधल्या नृत्य, नाट्य, गायन, अभिनय इ. कलांना वाव देणारा हा उत्सव. मी आणि कुंदा जोशी दोघीजणी गाणी म्हणणाऱ्या. आमचा मुक्काम दिवसभर स्टेजवर असे. तेव्हा रेकॉर्ड डान्स नव्हते. त्यामुळे आम्हालाच सगळी गाणी म्हणावी लागायची. त्यावेळी जयवंत कुळकर्णी चांगला गायचा. तो आणि मी मिळून ड्युअट म्हणायचो.

पडदा उघडला की मयूरासनावर बसलेली सरस्वती दिसायची. आमच्या वेळी गुडघ्यापर्यंत लांब केस असलेली, सुंदर दिसणारी आचरेकर सरस्वती झालेली आठवते. आमच्या वर्गातल्या शरयू जोशीने कपाळावर पेटलेले निरांजन ठेवून केलेले हाता-पायांचे विविध आकृतीबंध अजून आठवतात. निरांजन पडणार नाही ना या भयाने आम्ही ते श्वास रोखून बघत होतो. ती जेव्हा पेटल्या निरांजना सकट शेवटी उभी राहिली तेव्हा आम्ही श्वास सोडला.

दुसऱ्या दिवशी असायचा पाहुण्यांच्या हस्ते बक्षिस समारंभ. हर्डीकर सर नांवाची यादी वाचायचे. एकेकजण पाहुण्यांकडून बक्षीस घेऊन यायचा. हे काम कित्येक वर्षे हर्डीकर सर करायचे. मी या दिवशी खूष असायची. कारण मला खूप बक्षिसं

मिळायची. मग घरी शेजारी-पाजारी माझं कौतुक व्हायचं.

दुसरा मोठा उत्सव म्हणजे क्रीडामहोत्सव. गेल्या वर्षीचा स्पर्धकोत्तम विद्यार्थी. हातात क्रीडाज्योत घेऊन आणि विद्यार्थिनी हातात क्रीडाध्वज घेऊन शाळेच्या पटांगणाला फेरी मारत. आम्ही टाळ्यांचा गजर करत असू. मग दोन दिवस अखंड पेटणारी क्रीडाज्योत पेटवली जाई.

या दिवसात सारे क्रीडांगण उभ्या, आडव्या, गोलाकार पांढऱ्या पट्ट्यांनी सजलेले असायचे. धावणे, बटाटे गोळा करणे, चमचा-लिंगू शर्यत, तीन पायांची शर्यत अशा या स्पर्धेत नेहमी सदा आग्रे पहिला यायचा. यशस्वी विद्यार्थ्यांना सन्मान पीठावर उभे केले जाई. स्वतः पेंढारकर सर त्यांना डोक्यावर मुकुट घालत तेव्हा बँड वाजत असे. सगळं बघताना छान वाटायचं.

या सर्व उपक्रमांचा कळसाध्याय म्हणजे सहभोजन. आमच्या वेळी वार्षिक परीक्षा झाल्यावर सहभोजन असायचे. मला वाटतं असं सहभोजन करणारी आमची एकमेव शाळा असावी. खाली चौकात स्वैपाक बनायचा. वरती तिसऱ्या मजल्यावर मुलांच्या पंगती बसायच्या. झालेले पदार्थ पुलीच्या सहाय्याने वर पाठवायचे. तेथे वाढपी गट तयार असे. तो हे पदार्थ उतरवून घेई. शिक्षिका भांडी भरून देत. वाढपी गट वर्गा वर्गातून पदार्थ वाढवायला जाई. आमच्या तिनईकर बाईंनी यासाठी एक गाणं लिहिलं होतं. चालही दिली होती. आम्ही ४-५ जणीं पंगत बसली की हे गाणं माईक वरून म्हणत असू.

मजेदार मसाले भात,

मारा हात उभा आडवा

अन् तसा अनुभवा

जिलबीचा गोडवा

घ्या खट्टा, मिठ्ठा मठ्ठा

चालू द्या मस्करी थट्टा

अन् मजेत करूं या सगळा चहा मठ्ठा ..

या सर्व आठवणी लिहिताना मनात येतं की काहीतरी जादू घडावी आणि शालेय जीवनातला एक तरी दिवस पुन्हा अनुभवायला मिळावा.

विद्या पेठे

३० वर्षे पार्ले टिळक विद्यालयात शिक्षिका आणि पर्यवेक्षिका पदावरून निवृत्त आकाशवाणीवरील विविध कार्यक्रमांत निवेदन, लेखन, गायन आणि सादरीकरण 'चांदण' या कविता संग्रहाला राज्य सरकारचा पुरस्कार सावरकर आणि संत साहित्यावर नाटक लेखन आणि सादरीकरण

HOW CAN HYPNOSIS HELP YOU?

ACHIEVING YOUR GOALS

ACTIVATING SUBCONSCIOUS RESOURCES

SOLVING YOUR PROBLEMS

HOW CAN HYPNOSIS? HELP YOU TO RISE

Hypnosis will guide you through the steps:

I won't do it

I can't do it

I want to do it

How do I do it?

I'll try to do it

I can do it

I will do it

I did it!

GOAL

Where are you NOW?

IMPORTANCE OF MENTAL DETOXIFICATION

After performing mental detoxification, an individual feels much relaxed, experiences a high level of energy, gains patience to let go of things, get an increase in concentration on important aspects, increases work efficiency, more positive thoughts, calm nature, reconnection with blissful life and gains a better version of one's true self.

MAAN MANTHAAN

To book an appointment contact: 9152017170

Benefits of Hypnotherapy

COMMITMENT TO CHANGE: We are committed to your personal growth and change in every session.

EXPERIENCE: Practicing Hypnotherapy, Psychotherapy, and NLP. Issues are diagnosed and addressed in fewer sessions.

HARMONIOUS CHANGES: Effective, Ecological and Harmonious changes to those Deep-rooted issues at your subconscious level.

DIFFICULT ISSUES RESOLVED TACTFULLY: Painful emotions and memories dealt with sensitivity and care using NLP techniques and hypnotherapy.

BE HEALTHY NATURALLY: NO drugs, NO pills, NO medicines and you will still experience a change. Be healthy – physically, emotionally and mentally.

ISSUES RESOLVED WITH HYPNOSIS: If hypnosis needs to be used due consent is taken.

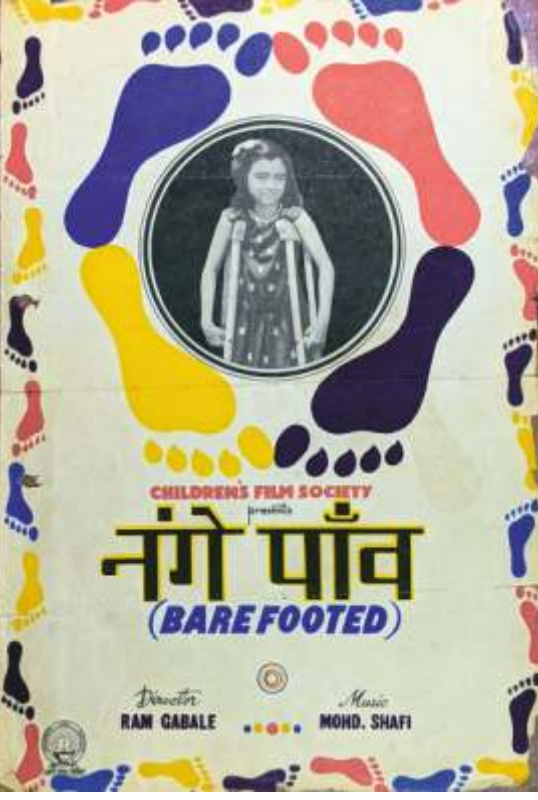
संमोहन हे अनेक बाबींमध्ये उपयोगी ठरते. मानसिक आजार (चिंता, विकृती, ताणतणाव, उन्माद) मनोशारीरिक आजार (रक्तदाब, मधुमेह) व्यक्तिमत्व विकास (आत्मविश्वासाचा अभाव, न्यूनगंड) या सर्व आजारांबरोबर व्यसने किंवा वाईट सवयी सोडवणे, निद्रानाश यांवरही संमोहन उपचार पद्धती खूप उपयोगी आहे. सगळ्यात महत्वाचे म्हणजे या उपचार पद्धतीत कोणत्याही प्रकारची औषध दिली/वापरली जात नाहीत. विद्यार्थी, महिला, नोकरदार, खेळाडू, पोलीस, उद्योगपती सर्वांनाच त्यांच्या विशिष्ट समस्यांवर संमोहनातून मदत मिळते. या ट्रीटमेंटचे परिणाम दीर्घकाळ टिकतात. तुमचे रुटीनही आनंदी होते. जीवन सुखी, समाधानी होते. आत्मनिर्भरता येते.

तुमच्या अंतर्मनाचे सामर्थ्य जाणून घेण्याकरता, वाढवण्याकरता 'मनमंथन' ला नक्की भेट द्या!

संमोहन तज्ञ
उमेश साने
9152017170

अनवाणी : एक अनुभव

पार्ले टिळक विद्यालयात चौथीत असताना, वार्षिक उत्सवात 'तुझा तू वाढावी राजा' ह्या नाटकातला छोटासा नाट्यप्रवेश सादर केला काय, पुढील वर्षभर माझ्या आयुष्यात अद्भुत म्हणाव्या अशा काही घटना घडत गेल्या. ह्या वार्षिक उत्सवाला बाल-चित्र समितीचे अधिकारी आले होते. चार आठ दिवसात ते आमच्या घरी येऊन थडकले आणि त्यांनी माझ्या आई वडिलांना तुमची मुलगी चित्रपटात काम करेल का? अशी विचारणा केली.

अंजली जोशी

ते साल होते, १९७०. पन्नास वर्षापूर्वी, पार्ले गावातल्या मराठमोळ्या मध्यमवर्गीय घरात चित्रपटाशी संबंधित व्यक्ती घरी येणे हीच थोडी धक्कादायक गोष्ट होती आणि घरी प्रतिक्रिया त्याला साजेशीच झाली. घडलेल्या सर्वच घटना मला क्रमानुसार नीट आठवत नाहीत पण काही गोष्टी नीटआठवतात. एक म्हणजे, आमच्या घरी माझे आई वडील, मीरा मावशी लाड, साखळकर बाई (दोघी महिला संघाच्या शिक्षिका व आईच्या मैत्रिणी), आमच्या समोरचे दळवी काका, (जे अन्वर हुसेन व मीना कुमारीचे सेक्रेटरी होते), बाल-चित्रवाणीचे दोन अधिकारी, अशी सर्वांची मोठी गंभीर मिटिंग झाली. 'आमच्या टीमचे' मत

अनुकूल व्हायला २-३ कारणं होती. पहिलं कारण म्हणजे कथा. व्यंकटेश माडगूळकरांच्या 'अनवाणी' नावाच्या लघुकथेवर हा चित्रपट आधारित होता. दुसरं म्हणजे चित्रपटाचे दिग्दर्शक राम गबाले होते आणि तिसरं म्हणजे शूटिंग सुट्टीत होणार होते. होकाराची गाडी काही प्रमाणांत पुढे सरकली पण तरीही थोडा विरोध होताच, जो मिटवायला राम गबाले काका एक दिवस घरी आले. खूप वेळ ते माझ्या आई वडिलांशी त्यांचे घर, कुटुंब याविषयी बोलले. मग आम्हाला चक्क त्यांच्या घरी घेऊन गेले त्यांच्या पत्नीची भेट घडवून आणायला. आणि हे सगळे कशासाठी तर आम्हाला पटवायला की बाल-चित्रवाणीची दुनिया सर्वसामान्य लोकांच्या दुनियेसारखीच असते. आजच्या ग्लॅमर व प्रसिद्धीने झाकोळलेल्या दुनियेत माझ्या आई वडिलांचे हे वागणे विचित्र वाटू शकेल. असो. एवढ्या सगळ्या नाट्यमय घटनेनंतर घेगुहा दहूप दू त्हा. (हे जरा नाट्य वाढवायला बरं का, माझ्या वडिलांनी एका कॉन्ट्रॅक्टरवर सही केली.)

त्यानंतर काही मोजक्या लोकांना व शाळेतल्या शिक्षकांना कळले की राम गबाले यांच्या चित्रपटात मी काम करणार आहे. घरात

ह्या विषयावर विशेष चर्चा वगैरे होत होती असं आठवत नाही उलट जास्त वेळा अभ्यास करा असा ओरडाच मिळाला असेल. एकूण कौतुक जरी असले, तरी कौतुकाचा अतिरेक झाल्याचे नक्कीच आठवत नाही.

ह्या चित्रपटाची कथा काहीशी अशी होती%. नीता ही एका पायाने अपंग मुलगी असते. तिचे वडील सैन्यात असतात व त्यांची पत्रं घेऊन एक वृद्ध पोस्टमन नेहमी त्यांच्याकडे येत असतो. त्याला नीताविषयी कणव वाटते. नीताच्या लक्षात येते की पोस्टमन काकांकडे चपला नाहीत. मग ती मोठ्या चतुराईने त्यांच्या पायाचे माप त्यांना कळू न देता मिळवते आणि आपल्या खाऊच्या पैशातून चपला घेऊन त्यांना भेट देते. अशी साधी पण चटका लावून जाणारी ही कथा होती. मी त्या अपंग कुबड्या घेऊन चालणाऱ्या नीताचे काम केले. आईची भूमिका प्रसिद्ध अभिनेत्री चित्रा नवाथे यांनी केली होती आणि पोस्टमन होते जुने जाणते नट, वसंत घोरपडे.

शूटिंग सुरु व्हायच्या अगोदर एक दिवस, कोऱ्या करकरीत कुबड्या घरी आल्या. माझ्या दृष्टीने एक नवा खेळ आला पण मला आठवते आहे, आईने त्या कधीच घरात ठेवल्या नाहीत आणि ती मला तिच्या समोर चालायची प्रॅक्टिस करू द्यायची नाही. त्या शिवाय माझ्यासाठी गमतीच्या गोष्टी म्हणजे मला नवीन फ्रॉक्स आणि भोंडल्याच्या प्रसंगासाठी परकर पोलका मिळाला. (फक्त शूटिंग पुरता बरं का!)

भोंडल्याच्या गाण्यांच्या शूटिंगसाठी शाळेतल्या आणि पार्क रोडला राहण्याऱ्या माझ्या

मैत्रिणींना शूटिंगमध्ये भाग घ्यायला गबाले काकांनी आणायला सांगितल्यावर तर फारच धमाल आली. दोन तीन दिवस आम्ही भोंडल्याच्या गाण्यांवर नाच करत होतो. एकूण चित्रपटाच्या शूटिंगमध्ये मजेचा आणि मला आवडलेला भाग एवढाच होता. मला नटण्याची फार हौस होती (आहे). पण तो जाड थराचा मेकअप, ते तळपते दिवे, रिफ्लेक्टर्स, ह्या सर्व गोष्टींमध्ये मला काही गंमत आली नाही. त्यातल्या त्यात जुहूच्या रसरराज हॉटेल मधले टूटीफ्रूटी आईस्क्रीम, चित्रा नवाथेकडून होणारे लाड, गबाले काकांचे 'काय बाळा सुरु करूया का शूटिंग' हे शब्द, हे त्या दिवसातले highlights होते. काका इतके अप्रतिम दिग्दर्शक होते की शूटिंग खूप सोपे होते.

मागे वळून पाहताना आता राहून राहून मला खेद होतो तो एका गोष्टीचा की इतक्या मोठ्या दिग्दर्शक व कलाकारांबरोबर काम करण्याचे भाग्य मला लाभले, ह्याची खरी महती मला तेव्हा कळली नाही. मला आठवते आहे, की शूटिंगच्या दरम्यान 'गुळाचा गणपती', 'नाच रे मोरा' चे चित्रीकरण, पु. ल. देशपांडे अशा सगळ्या गप्पा मला ऐकू यायच्या पण त्याचे महत्त्व आणि त्या सर्व लोकांची थोरवी कळण्यासाठी मी खूप लहान होते. आज 'अनवाणी' बघताना (YouTube वर तो उपलब्ध आहे) राम गबाले केवढ्या ताकदीचे दिग्दर्शक होते हे काही प्रमाणात तरी मला समजले. तेव्हा जर ते कळले असते तर अधिक चांगले झाले असते असं आता वाटतं.

चित्रपटाचे शूटिंग संपले व श्री साऊंड स्टुडिओमध्ये डबिंग सुरु झाले. सिनेमाची गंमत अशी होती की, तो मराठीत 'अनवाणी' आणि हिंदीत 'नंगे पाव' नावाने एकाच वेळी चित्रित केला. त्यामुळे मी संवाद मराठी व हिंदीत एर्रा मागून एकदा म्हणायचे. डबिंग खूप चटकन केल्यामुळे मला खूप जणांकडून शाबासकी मिळाली. शूटिंग प्रकरण उन्हाळी सुट्टीत आणि डबिंग १९७१ च्या पावसाळ्यात संपले. शाळेत

सहस्रबुद्धे सर आणि आपटे बाईंनी खूप कौतुक केले. त्या काळात शाळेच्या माईकवरून सूचनांच्या वेळी माझ्या चित्रपटाविषयी सरांनी सांगणे ही केवढी मोठी गोष्ट होती हे माजी विद्यार्थ्यांना सांगायला नकोच.

पुढे शाळेमार्फत 'अनवाणी'चा खेळ शाळेतल्या विद्यार्थ्यांसाठी व्यंकटेश सिनेमागृहात लावला होता. मुली नीताचे दुःख बघून रडल्या आणि भोंडल्याच्या प्रसंगी एकमेकांना पडद्यावर बघून टाळ्या वाजवू लागल्या. शाळेतल्या शिक्षिका व मुलींकडून कौतुक ऐकून मी काही दिवस हवेत होते, (खाली आणायला आई वडील सज्ज होते). पुढे जाऊन आणखीन एक आनंदाची गोष्ट घडली. ३ऑक्टोबर १९७२ साली दूरदर्शनच्या दुसऱ्या दिवशी 'नंगे पाव' दूरदर्शनवर दाखवला गेला.

एकूणच तो ८-१० महिन्यांचा काळ वेगळी अनुभूती देऊन गेला हे खरे. पण चित्रीकरण हा प्रकार काही मला फार रुचला नाही. पुढे १-२ चित्रपटांसाठी विचारणा आल्यावर मी सपशेल नकार दिला आणि कृतज्ञापूर्वक सांगू इच्छिते की माझ्या आई वडिलांनी मला कायम पाठिंबा दिला किंवा निर्णय बदलण्यासाठी जबरदस्ती केली नाही. एक वेगळा अनुभव एवढ्याच दृष्टीकोनातून त्यांनी पाहिले व मलाही पाहायला शिकवले.

[युट्युबर अनवाणी चित्रपट भाग १ साठी क्लिक करा](https://www.youtube.com/watch?v=Nt3mw9Xy2xI)

[चित्रपट भाग २ साठी क्लिक करा](https://www.youtube.com/watch?v=n2XDW7dMye0&feature=youtu.be)

अंजली जोशी

व्यवसायाने ऑक्युपेशनल थेरपिस्ट
के ई म रुग्णालयातून असिस्टंट प्रोफेसर
म्हणून रिटायर
दिव्यांग व विशेष करून ऑटिस्टिक किंवा
स्वमग्न मुलांच्या पुनर्वसनाचे व त्यांच्या
पालकांच्या प्रशिक्षणाचे काम
विविध स्वयंसेवी संस्थांबरोबर व स्वतंत्रपणे
करत आहेत

भारतीय जनता पार्टी

विलेपार्ले विधानसभा

नूतनवर्षाच्या आपणांस हार्दिक शुभेच्छा!

नवीन वर्षात करू नवनवीन संकल्प, विधानसभेसाठी आखू नवीन प्रकल्प
विकास करूनी वाढवू जनमानसी हर्ष, सुखदायी ठरो आपणांस नवीन वर्ष

स्वागत २०२१

शुभेच्छुक

पराग म. अळवणी

(आमदार - विलेपार्ले विधानसभा)

विलेपार्ले विधानसभेतील सर्व पदाधिकारी व कार्यकर्ते

लॉकडाउनच्या गमती जमती

श्रीनिवास
प्रभुदेसाई

अमेरिकन सत्ताबदल आणि भारत

अमेरिकेच्या अध्यक्षीय निवडणुकीचा आणि तिथल्या सत्तापालटाचा भारतावर काय परिणाम होणार याचा विचार करण्यासाठी अमेरिकन निवडणुकीच्या वातावरणाचा उल्लेख अत्यावश्यक आहे. ही निवडणूक तीव्रतम धृवीकरणाच्या वातावरणात झाली होती. कदाचित अमेरिकेतील यादवी नंतर प्रथमच असे झाले होते. त्याच्या सावल्या रेंगाळणार आणि नूतन अध्यक्ष जो बायडेन यांना ते आधी बदलावे लागेल, जे अत्यंत कठीण असे आव्हान आहे. कमला हॅरीस त्यांची यात मदत करू शकतात पण त्यांचा इतिहास फार मात्र सर्वसमावेशक असा नाही. ट्रंप यांच्यावर ढकलणे सोपे असले तरी गेल्या दोन दशकात, अमेरिकेत मुस्लीम -इतर, वृष्ण-गोरे, भूमिपुत्र-- स्थलांतरित असे सामाजिक वस्त्राचे अनेक पदर उसवले आहेत आणि त्याची शिवण नीट घालणे हे बायडेन यांच्यापुढे मोठे काम आहे. त्यामुळे बायडेन

दीपक करंजीकर

यांच्यापुढे ते प्राधान्याचे काम असेल ज्यात त्यांची २ वर्षे तरी निघून जातील .

डोनाल्ड ट्रम्प यांची अध्यक्षपदाची कारकीर्द कितीही वादग्रस्त असली तरी ते भारताचे मित्र होते यात शंका नाही. त्यांचे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्याशी असणारे संबंध अनेक राष्ट्रप्रमुखांचे पोटशूळ उठवणारे होते. ट्रंप यांनी आपल्या अत्यंत बेभरवशी धोरणांनी अमेरिकेला जगापासून तोडले असले आणि अमेरिका फर्स्टचा धोशा लावून धरला तरीही भारत अमेरिका संबंध त्यांच्या काळात अतिशय बहरले हे नाकारता येत नाही. यात नरेंद्र मोदी आणि ट्रंप यांच्या वैयक्तिक संबंधाचा वाटा मोठा आहे यात शंका नाही ट्रंप यांनी आपल्या कारकिर्दीत आणि अगदी जाता जाता जे करार भारताबरोबर केले त्यातून बायडेन बाहेर पडू शकणार नाहीत हे ही नक्की.

दुसऱ्या बाजूला, ट्रंप यांच्या कारकिर्दीत भारताला काही आर्थिक बाबतीत निष्कारण त्रास झाला हे खरे आहे. पण संरक्षण उत्पादने सामुग्री आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील अनेक मुद्यांच्या बाबतीत भारत अमेरिका ही एक अभेद्य युती बनून राहिली होती हे ही खरे आहे. पण तरीही मोदींना अनेकवेळा ट्रंप यांच्या अनाकलनीय निर्णयांचा धक्का सोसावा लागला पण बायडेन यांच्याबाबतीत तसे

होणार नाही असे सामरिक तज्ञांना का वाटते ? यातले एक कारण बायडेन यांच्या भूतकाळात आहे ते जेव्हा सिनेट संरक्षण समितीचे अध्यक्ष होते तेव्हा त्यांनी भारताला खूप मदत केली आहे. तरीही काही मुद्दे आहेतच ज्यावर या संबंधांचा तोल अवलंबून आहे. बायडेन चीन आणि पाकिस्तानबद्दल काय नेमकी भूमिका घेतात ही त्यातली एक बाब. कारण त्या धोरणावर भारतचे स्वारस्य किती जपले जाते हे सरळपणे अवलंबून आहे. हे सगळे समांतर चालू शकत नाही हे मात्र खरे. बराक ओबामा यांच्या कार्यकाळात ते तब्बल ८ वर्षे उपाध्यक्ष होते. गेल्या काही दशकात अमेरिकेच्या राजकीय इतिहासात घडलेल्या सर्व महत्त्वाच्या घडामोडींचे बायडेन स्वतः साक्षीदार राहिलेले किंवा त्यावर त्यांनी भाष्य तरी केले आहे.

राजकारणात एवढा दांडगा आणि दीर्घ अनुभव फार कमी लोकांच्या नशीबात असतो. अमेरिकेच्या सर्वोच्च राजकारणात जवळपास ५० वर्षे घालवणारे बायडेन, निर्णय घेण्याच्या बाबतीत कणखर होते हा दावा कधीच करू शकत नाहीत आणि म्हणूनच राजकारणाचा प्रदीर्घ अनुभव हा बायडेन यांच्या विरोधातला मुद्दा बनणार का अशीही चर्चा निवडणूक काळात होतीच. इथे ओबामा यांच्या कार्यकाळात संरक्षण मंत्री असलेले रॉबर्ट गेट्स यांच्या वक्तव्याचा हवाला द्यायला हवा. रॉबर्ट गेट्स म्हणाले होते, 'जो बायडेन न आवडणं अशक्य आहे. मात्र, अडचण अशी आहे की गेल्या चार दशकांमध्ये परराष्ट्र धोरण असो किंवा देशाच्या सुरक्षेविषयीचे मुद्दे या सर्व बाबतीत बायडेन कायम चुकीच्या पक्षाच्या बाजूने उभे राहिले आहेत.'

बायडेन १९९१ च्या आखाती युद्धाच्या विरोधात होते, तर २००३ साली इराक युद्धाच्या बाजूने होते. मात्र, पुढे इराकमध्ये अमेरिकी हस्तक्षेपावर त्यांनी कडाडून टीकाही केली आहे. अशा मुद्द्यांवर बायडेन यांनी कायमच सावध भूमिका घेतली आहे. अमेरिकी कमांडोंनी केलेल्या कारवाईत पाकिस्तानात दडून बसलेला अतिरेकी ओसामा बिन लादेन ठार झाला होता. मात्र ही कारवाई करू नये, असा सल्ला त्यावेळी

बायडेन यांनी ओबामा यांना दिला होता.

प्रथम उपराष्ट्राध्यक्ष बनण्याच्या तीन वर्षे आधी २००६ सालीच बायडेन यांनी भारत-अमेरिका संबंध भविष्यात कसे असतील ?

त्याविषयी आपले व्हिजन जाहीर केले होते. त्यातले एक वाक्य होते "२०२० साली भारत आणि अमेरिका हे दोन देश जगात परस्परांच्या खूप जवळ आलेले असतील, ते माझे स्वप्न आहे". असे तेव्हा बायडेन यांनी म्हटले होते. नशिबाने बायडेन यांना त्या बिंदूवर आणून ठेवले आहे आता भारताच्या सामरिक तज्ञांनी या बिंदुपासून पुढे रेषा ओढायला हवी. आक्रमक नसले तरी जो बायडेन हे परराष्ट्र धोरणाचे तज्ज्ञ म्हणून ओळखले जातात. जीभेवर साखर ठेवून बोलणारा नेता, अशी त्यांची ओळख आहे पण ती फक्त परराष्ट्र धोरणासंदर्भातच कारण ते अनेक वेळा आपल्या बेताल बोलण्याबद्दल ही कुप्रसिद्ध झाले आहेत म्हणूनच का कुणास ठाऊक, न्यूयॉर्क मॅगझिनच्या एका पत्रकाराने लिहिलं होतं, 'बायडेन यांनी बेताल बोलू नये, यावरच त्यांची संपूर्ण प्रचार मोहिम केंद्रित झाल्याचं जाणवतं.'

दुसरा मुद्दा बायडेन यांची भारत - अमेरिका व्यापाराच्या वादग्रस्त बाबीबद्दलची भूमिका काय असा आहे.

भारत जगातील मोठी बाजारपेठ आहे हे बायडेन विसरू शकत नाहीत. त्यामुळे बायडेन यांच्या काळात अमेरिकी उद्योगविश्व आणि भारताच्या संबंधात फारसे बदल होणार नाहीत. सध्या अमेरिका - भारत व्यापार संबंध हे, धोरण आणि व्यवहार अशा दोन्ही बाबतीत ते पूर्वी

कधीही नव्हते इतके निकटतम आहेत. बायडेन यात काही बदल करू शकतील असे वाटत नाही. मुळात अमेरिकेचे परराष्ट्र धोरण हे अमेरिकन व्यापार विश्व आणि अमेरिकन सामरिक स्वारस्य यांच्या काठांवरूनच वाहत असते. कोणी आले गेले तरी हे मुलभूत मुद्दे त्यातून कधीही वगळले जात नाहीत भारत आता अमेरिकेच्या उद्योगविश्वात विश्वासाचे आणि व्यापारात अमेरिकन व्यवसाय हिताचे मानाचे स्थान बाळगून आहे. ते अमेरिकन उद्योगविश्वातील धुरीण कधीही सोडणार नाहीत चीनबद्दल अमेरिकेच्या कॉर्पोरेट विश्वात परस्पर विश्वासाचे वातावरण नाही. त्याचा इथे भारताला फायदा होतो आहे आणि तो रोखणे बायडेन यांना शक्य नाही. चीन बरोबर अमेरिकेचे संबंध सुधारले तरी भारताच्या वाट्याचे लगेच काही हिरावले जाणार नाही. अमेरिका, भारत चीन दोघांनाही एकाच अंतरावर ठेवेल आणि इथे अमेरिकेचे सामरिक स्वारस्य आहे. भारताला अमेरिकेच्या बाजारात पुन्हा पूर्वीसारखा प्राधान्याचा दर्जा हवा आहे ट्रंप यांनी हा दर्जा काढून घेतला आणि बायडेन त्या बदल्यात अमेरिकन कॉर्पोरेट्स न काहीतरी घसघशीत पदरी पडल्याशिवाय तो पुन्हा देणार नाहीत आता इथे एक गोची अशी आहे की भारताने आत्मनिर्भर दिशेने पुढे पाउल टाकले आहे त्यामुळे हा पेच मुत्सद्दी कसा सोडवतात यावर ते अवलंबून आहे. असे असले तरी भारताच्या उद्योगजगताने अमेरिकेचे नवनिर्वाचित अध्यक्ष जो बायडेन यांच्या विजयामुळे भारत-अमेरिका संबंध आणखी दृढ होतील, तसेच ते वृद्धिंगतही होतील, असा विश्वास व्यक्त केला आहे. सीआयआयचे अध्यक्ष उदय कोटक म्हणाले, भारत आणि अमेरिका यांच्यात व्यापारी तसेच गुंतवणूकविषयक संबंध चांगले आहेत. हे संबंध सातत्याने वाढत असल्यामुळे दोन्ही अर्थव्यवस्था एकमेकांवर अवलंबून झाल्या आहेत. असो चेमाचे सरचिटणीस दीपक सूद यांनी सांगितले की, प्रगत वैज्ञानिक संशोधनाच्या क्षेत्रात भारत-अमेरिका संबंध अधिक दृढ होतील.

जे ट्रंप यांनी झिडकारलेल्या पर्यावरण करारात -पॅरीस करार बायडेन पुन्हा प्रवेश घेऊ

शकतात त्यामुळे रीन्युवेबल एनर्जी आणि ग्रीन तंत्रज्ञानात भारतात अमेरिका मोठी गुंतवणूक करू शकते.

पुढचा मुद्दा म्हणजे भारत आणि अमेरिकेचे जागतिक सत्तासमतोलाचे आकलन वेगवेगळे आहे. भारताला आपल्या गोटात ठेवणे, हे अमेरिकेच्या फायद्याचे ठरेल. पण, भारतातील मुद्द्यांबद्दल ट्रंप यांनी मोदींना जो मुक्त वाव दिला, तो बायडन नक्कीच देणार नाहीत. भारताच्या दृष्टीने विचार केल्यास अमेरिका अचानक त्यांचे परराष्ट्र धोरण बदलेल असे मात्र होणार नाही. जो बायडन यांचा इतिहास मात्र पाकिस्तान पाठींब्याचा जरी असला तरी, भारत आता आंतरराष्ट्रीय स्तरावर खूप पुढे निघून गेला आहे. इतका की भारताबद्दलची टिपणी ही चीन-भारत अशा आशिया परीघाच्या चौकटीत होते. भारत-पाकिस्तान असल्या पारंपारिक मुद्द्यांवर होत नाही हे नीट समजून घेतले पाहिजे. त्यामुळे उद्या जो बायडेन यांनी पाकिस्तानला आर्थिक मदत केली तरी आपण आता मोठ्या प्रतलावर उभे आहोत आणि आपण त्यात निष्कारण व्यक्त व्हावे असे काही नाही. इथे अमेरिका आणि इतर जग संबंधावर टिपणी करणे मला महत्वाचे वाटते कारण परराष्ट्रीय अवकाशाचे सगळे बंध परस्परपूरक असतात. जो बायडेन यांच्यामुळे अमेरिका बहुपक्षीय अशा

आंतरराष्ट्रीय धोरणावर पुन्हा परतेल अशी एक युरोप आणि इतर जगाला आशा आहे अर्थात त्यामुळे त्यांचा चीनबद्दलचा दृष्टीकोन बदलेल असे मात्र नाही कारण चीनच्या अनेक फसवाफसवीच्या उद्योगांना ट्रंप यांनी अगदी बेमुर्वतपणे आणि उघडपणे उजेडात आणले आहे आणि अमेरिका चीन संबंधांना एका विवक्षित परराष्ट्र धोरणात बांधले आहे, ते बदलणे बायडन यांना सोपे नाही आणि ते तसे करण्याचा प्रयत्न करतील असेही नाही. पण जो बायडन चीनच्या आपल्या धोरणासाठी अनेक राष्ट्रांचा पाठींबा मात्र उभा करतील. ट्रंप यांचे एकला चलो रे धोरण बायडेन यांच्या दृष्टीने योग्य नव्हते. कारण चीनवर आवश्यक असा दबाव उभा करण्यासाठी बहुपक्षीय धोरण फार मोलाचे आहे. ट्रंप म्हणाले होते की ते जर निवडणूक हरले तर चीन व्हाईट हाऊसचा ताबा घेईन आणि ते जणू खरे वाटावे अशा पद्धतीने बायडन यांनी चीनवर लादलेले आयात कर रद्द करण्यात येतील असे सांगितले आहे. ट्रंप यांनी एकेकाळी युरोपियन यूनियनला चीनपेक्षा बेकार अशा शब्दात फटकारले होते. बायडन यांच्या निवडीने युरोपियन यूनियन आणि नाटो यांच्याशी तुटलेला सांधा पुन्हा जुळेल असे वाटते. बायडन यांच्या निवडीने अमेरिका रशिया संबंध मात्र तणावाचे होतील. रशियावर ओबामांनी ज्या अनेक बाबतीत कठोर भूमिका

घेतल्या होत्या त्या बायडन पुन्हा चालू ठेवतील हे मात्र नक्की. आजही रशिया बायडन यांना अध्यक्ष मानायला तयार नाही हे सूचक आहे. बायडन त्यांच्या निवडीचा दूरगामी परिणाम दक्षिण अमेरिकी खंडातील देशांवर मात्र होणार आहे. अमेरिका- ब्राझील संबंध बिघडतील. अमेझॉनच्या जंगलातील पर्यावरण विरोधी बाबी याचे निमित्त घडेल. ट्रंप प्रशासन अगदी उघडपणे आशियात भारताकडे झुकले होते आता ती दिशा तशीच राहिल का? बायडन बहुपक्षीय विचारांचे असतील तर त्यांना सरळसोट अशी भूमिका घेणे कठीण जाईल आणि मग आत्तापर्यंत जे भारताला सहजसाध्य झाले ते तसेच राहिल का हा यक्षप्रश्न आहे ?

यात बायडन यांची आधीची भूमिका पाकिस्तानसमर्थक असली, तरी दहशतवादाच्या मुद्यावर पाकिस्तानची पाठराखण करणे अमेरिकेला या काळात अवघड आहे. ओबामा-बायडन यांच्या कार्यकाळातच भारताला महत्त्वाचा संरक्षण भागीदाराचा दर्जा देण्यात आला. यामुळे भारताला अमेरिकेकडून संरक्षण बाबतीत आवश्यक असणारे तंत्रज्ञान मिळविणे सुलभ झाले. पुढे ऑगस्ट २०१६ मध्ये दोन्ही देशांनी LEMOA करारावर स्वाक्षरी केली. यामुळे अमेरिका आणि भारत दोन्ही देशांना परस्परांचे लष्करी तळ वापरण्याची मुभा

मिळाली. इंडो-पॅसिफिक क्षेत्रात दोन्ही देशांच्या नौदलाला याचा विशेष फायदा झाला.

ट्रंप यांच्या राजवटीत त्या पुढचे COMCASA आणि BECA हे दोन अत्यंत महत्वाचे करार झाले यातला BECA तर निवडणूक मतदान झाल्यावर, अमेरिकन संरक्षण आणि परराष्ट्र मंत्र्यांनी एकत्र भारतात येऊन भारताशी केलेला महत्वाचा संरक्षण करार आहे BECA भारत अमेरिका संबंधांचा मोठा दुवा बनून राहिल, कारण तो अमेरिकेच्या सामरिक हिताशी जोडलेला आहे ज्याला कोणीही अध्यक्ष सहसा हात लावणार नाही.

भारताच्या सीमांवर काही धोकादायक घडत असेल किंवा भारतीय उपखंडाची शांतता भंग पावेल, असे काही होणार असेल तर त्यावेळी अमेरिका भारताच्या बाजूने उभी राहिल, असे बायडन यांनी चीनचे नाव न घेता ऑगस्टमध्ये स्पष्ट केले होते ते आपल्याला स्मरणात ठेवायला हवे.

आता इतर काही बाबी पाहू -

बायडन यांचे कलम ३७०, CAA /NRC हे नागरिकत्व कायदा विषय यावरचे मत भारतीयांना आवडलेले नाही याशिवाय डेमोक्रेटिक पक्ष हा कडव्या इस्लामी लोकांना एकत्र आणण्याचे काम करत आलाय असा त्यांच्यावर आरोप आहे. जमैकन वडील आणि भारतीय आई असणार्या कमला हॅरीस यांनी आपली भारतीय ओळख पहिल्यांदाच या निवडणुकीत समोर आणली हे ही लक्षात ठेवले पाहिजे, त्यांचा काश्मीरबद्दलची मते आणि सद्याच्या भारत शासनकर्त्यांना असणारा विरोध सर्वपरिचित आहे. भारत सरकारसाठी हाच चिंतेचा विषय आहे. जम्मू-काश्मीरला विशेष राज्याचा दर्जा देणारे कलम ३७० रद्द केल्यानंतर मानवी हक्कावरून अमेरिकन काँग्रेसमधील काही पुरुष आणि महिला सदस्यांनी मुद्दे मांडले होते. नागरिकत्व सुधारणा कायदा, एनआरसीवरूनही अमेरिकन काँग्रेसमधील काही जणांचा आक्षेप आहे. ट्रम्प प्रशासनाने काही स्टेटमेंट वगळता त्यावर कोणतीही ठोस भूमिका घेतली नव्हती. पण आता बायडन सरकार जम्मू-काश्मीर, एनआरसी या मुद्द्यांवर काय भूमिका घेते ते

लवकरच समजेल.

भारत अमेरिका संबंधांचा अजून एक भाग आहे आणि तो म्हणेज अफगाणिस्थान. जर अमेरिकेला अफगाणिस्थानातून आपले सैन्य तातडीने बाहेर काढायचे असेल तर त्यांना पाकिस्तानवर अवलंबून राहणे भाग आहे आणि तिथे काश्मीर प्रश्न एखाद्या वेताळासारखा लोंबकळतो. पुरे वर्षभर गप्प असणारा पाकिस्तान बायडन निवडून आल्यावर पुन्हा काश्मीरचा राग आळवायला लागला आहे हा योगायोग नाही.

बायडन यांचे आशियातील प्राधान्याचे विषय काय? चीनला उत्तर देणे की, अफगाणिस्तानचा प्रलंबित प्रश्न सोडवणे यावर ते अवलंबून आहे आणि यातले काहीही असले तरी भारताचा संबंध आहेच.

आजपासून चार वर्षांपूर्वी २०१६ साली अध्यक्षपदाच्या निवडणुकीत उभं रहायचं की नाही, या पेचात असताना बायडन म्हणाले होते, 'मी मरेन तेव्हा माझ्या मनात ही सल अजिबात असणार नाही की मी राष्ट्राध्यक्ष होऊ शकलो नाही.'

नशीबाने त्यांना हा सल शिल्लक ठेवला नाही आणि ते अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष झाले आहेत. त्यांच्या कार्य स्मरणाचा इतिहास इथून पुढे सुरु होणार आहे.

दीपक करंजीकर

'आजच्या विश्वाचे आर्त' हे नावाजलेले पुस्तक प्रकाशित
'अर्थक्रांती प्रतिष्ठानचे' राष्ट्रीय स्तरावरील प्रवक्ते
विविध विषयांवर अभ्यासपूर्ण लेखन.
३० वर्षांहून अधिक काळ परदेशी कंपन्यांमध्ये उज्ज्वल व्यवस्थापकीय कारकीर्द
अनेक मराठी नाटके, चित्रपट व मालिकांमधून अभिनय.
अखिल भारतीय नाट्य परिषदेचे माजी कार्यवाह.
९८८९५४६५७८

ह्युमन जिनोम प्रकल्पाची दोन दशकं २००१ ते २०२१

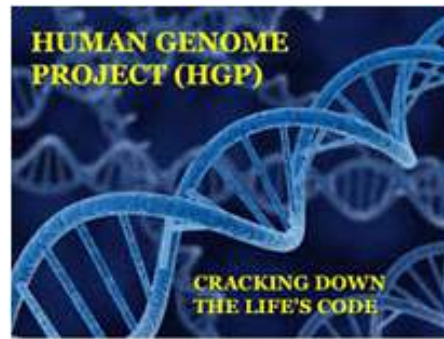
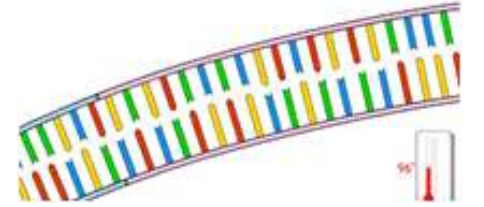
सद्गुरु कुळकर्णी

डॉ.अमेय कुळकर्णी

प्रत्येक शतकात मानवजातीच्या आयुष्यात उलथापालथ घडवून टाकणारी काही शास्त्रीय संशोधनं किंवा तंत्रज्ञानं निर्माण होतात. विसाव्या शतकाची पहिली पन्नास वर्षे अणु-विज्ञान, पुढेच पाव शतक अवकाश-शास्त्र आणि शेवटची पंचवीस वर्षे संगणकशास्त्र ह्या शास्त्रांनी गाजवली. एकविसावें शतक गाजतं आहे ते कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि आधुनिक वैद्यकशास्त्र ह्या दोन शास्त्रांनी! त्यातील आधुनिक वैद्यकशास्त्रातला महत्त्वाचा विषय जनुकीय

१९७० साली डॉ.मॅक्सम आणि डॉ.गिल्बर्ट हे अमेरिकन शास्त्रज्ञ आणि प्रो.सेंगर हे ब्रिटिश शास्त्रज्ञ, ह्यांनी शोधलेल्या 'डीएनए'मधील अमिनो आम्लांची संरचना ठरवण्याचं तंत्र, हे

तंत्रज्ञान.

जनुकीय तंत्रज्ञान ग्रेगॉर मॅंडेल ह्या युरोपियन धर्मगुरूने १८६५ साली, आनुवंशिकतेचे प्रयोग केल्यावर सुरु झालं. पण त्या शास्त्राचं तंत्रज्ञान बनलं ते वॉटसन आणि क्रिक ह्या जोडगोळीने १९५१ मध्ये डीएनए रचना शोधून काढल्यानंतर.

वापरात आल्यापासून तर हे तंत्रज्ञान विलक्षण वेगाने पुढे जाऊ लागलं. प्रथम एकेका सजीवाची जनुकीय संरचना शोधून, १९८५ साली व्हायरस, यीस्ट, फ्रुट फ्लाय, अशा सजीवांचे जनुकीय नकाशे उलगडत, शास्त्रज्ञांचं लक्ष ठरलं ते मानवाच्या जनुकीय नकाशा आणि १९९० साली सर्वात मोठा प्रकल्प सुरु झाला तो फ्लॅस ह्युमन झेनोम (पुडइ). ३.३ अब्ज बेस पेअर्स एवढा प्रचंड आवाका, दहा ते पंधरा वर्षांचं प्रयोग शाळेतील काम, तीन एक हजार शास्त्रज्ञ, आणि २.७ अब्ज डॉलर्स (म्हणजे १८००० कोटी रुपये) एवढा खर्च! अशा प्रचंड प्रकल्पातून काय निष्पन्न होईल, ह्याची कल्पना सध्या धुरिणांना सुद्धा नव्हती. पण काही तरी मोठी, अफाट स्वप्न पाहण्याचं

काम वेडे शास्त्रज्ञ कायमच करीत आले आहेत आणि अशा स्वप्नाळू शास्त्रज्ञांनीच मानवजातीची इथवर प्रगती केली आहे !.

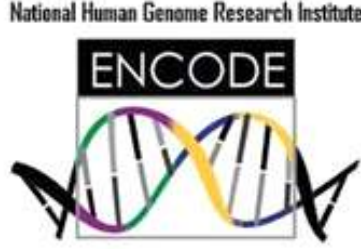
मानवाच्या जनुकीय नकाशाची उलगड करण्याचा महत्वाकांक्षी प्रकल्प अमेरिकेच्या ष्ट- म्हणजे राष्ट्रीय आरोग्य केंद्राने १९९० मध्ये सुरू केला आणि फेब्रुवारी २००९ मध्ये ह्या प्रकल्पावर पहिला शास्त्रीय लेख म्हणजे पेपर प्रकाशित झाला.

त्याला आता वीस वर्ष होतील. ष्ट- आणि शास्त्रीय जगत् त्या निमित्ताने एक वृत्तान्त प्रकाशित करत आहे. गेल्या वीस वर्षात जनुकीय पृथःकरणाच्या तंत्रज्ञानात अफाट प्रगती झाली आहे; पृथःकरणाचा अवधी वर्षांवरून दिवसांवर आला आहे आणि किंमत तर कोटीपटींनी घटलेली आहे! आता केवळ आपल्या लाळेचा नमुना परीक्षानळीमधून पॅथॉलॉजीच्या प्रयोगशाळेत पाठवून, आपला जनुकीय नकाशाचा अहवाल आठवड्याच्या आत मिळू शकतो आहे. त्या समवेत आपल्याला होऊ शकणाऱ्या रोग आणि व्याधींनी यादी, (र्गीर्दीी), ते होऊ नयेत म्हणून घ्यायची काळजी, वगैरे माहिती मिळू शकते आहे.

काही असाध्य व्याधीवर जनुकीय उपाय तयार होत आहेत. आनुवंशिक रोगांचं निदान मूल जन्माला येण्याच्या बरच आधी करता येऊ लागलं आहे, जेणेकरून अशा व्याधियुक्त मुलांस आयुष्यभर रोग आणि व्याधीने जखडून ठेवण्यापेक्षा, जन्म न घालण्याचा विचार सूझ पालक करू शकत आहेत. जनुकीय समुपदेशनाच्या डडाह्याम पदल्होल्हू. मदतीने जन्माला येणारं मूल निरोगी आणि व्याधिविरहित असणं शक्य होत आहे.

मानवाचा शरीरात जनुकीय नकाशा तर उलगडला, पण त्यातील कोणत्या जनुकाचं कार्य काय हे शोधून काढणं हे अती कठीण काम! २००३ साली 'एन्कोड' नावाने सुरू केलेला हा प्रचंड मोठा प्रकल्प आहे. केवळ जनुकीय नकाशा

समजून न थांबता ह्या शोधापलीकडे जाऊन जनुकाचं नियंत्रण करण्याचं महत्वाकांक्षी ध्येय

'एन्कोड'ने ठेवलं आहे! कोणत्या जनुकाचं काय कार्य आहे, वगैरे गोष्टींचा थोडाफार उलगडा होत आहे. आपली महत्वाची इंद्रिय, जसे हृदय, यकृत, स्वादुपिंड, किडनी वगैरे खराब होऊन सद्ब्याकित्येक माणसांचा जीव धोक्यात येतो. कोण्या कनवाळू इंद्रिय दात्यांची किंवा अपघातात मृत झालेल्या दात्याच्या जीवलागांच्या परवानगीची वाट पहात बाण्याखेरीज त्यांच्या हाती काही उरत नाही! जनुकीय तंत्रज्ञान वापरून, ही महत्वाची इंद्रिय प्रयोगशाळेत बनवून गरजूंना जीवन दान देण्याची शक्यता आता फार दूर नाही!

औषधशास्त्राला ह्या जनुकीय तंत्रज्ञानाने एक नवीनच परिमाण दिले आहे, ज्यामुळे नवीन औषधं शोधून काढणं, त्यांच्या टेस्ट करणं आणि शोधापासून ते केमिस्ट पर्यंत येण्याचा अवधी खूप कमी करणं शक्य होत आहे. रोगाच्या लक्षणावर उपचार करण्या ऐवजी, हे रोगजंतू ज्या प्रोटीनमुळे आणि ज्या जनुकाद्वारे माणसाच्या पेशींवर परिणाम करतात, त्या जनुकांचं नियंत्रण करण्याचं एक नवीन तंत्र ह्या जनुकीय वैद्यकामुळे तयार होत आहे. एंलोपॅथिक वैद्यकशास्त्राची प्रमुख समस्या असलेले औषधाचे दुष्परिणाम नाहीसे करण्याची जादू ह्या नव्या तंत्रामुळे सुरू होत आहे

क्रिस्पर हे नवीन तंत्रज्ञान- जनुकीय नकाशातील आपल्याला असलेला भाग सर्जनच्या कुशलतेने कापून घ्यायचा आणि दुसऱ्या सजीवाच्या जनुकीय नकाशात योग्य त्या जागी जोडायचा हे क्रिस्परचं तंत्र. जेमतेम दशक

भरापूर्वी दोन स्त्री शास्त्रज्ञांनी शोधलेली ही क्लुप्ती हवे ते गुणधर्म हव्या त्या सजीवात घालण्याची गुरुकिल्लीच आहे म्हणायला हवी. योग्य काळजी घेऊन वापरल्यास ही क्रिस्परची

गुरुकिल्ली माणसाला ज्ञाण ब्रह्मादेवाची म्हणजे निर्मात्याची

शक्ती देऊ शकते! वनस्पतींवर आणि पिकावर वापरल्यास अधिक पौष्टिक, शिवाय कमी पाणी वापरणारी, वेगाने वाढणारी पिके बनवणं, अधिक देणारी बनवणं, झालच तर प्रचंड ताकदीचा, किंवा प्रचंड बुद्धिमत्तेचा मनुष्य किंवा साऱ्या रोगांवर आणि व्याधीवर मात करणारा मनुष्यप्राणी बनवणं, असे स्वप्नवत वाटणारे प्रकल्प क्रिस्पर मुळे शक्यतेच्या कोटीत आले आहेत! कित्येक शास्त्रज्ञांना शोध लावल्या पासून ते नोबेल मिळेपर्यंत आयुष्याची संध्याकाळ

उगवते.! पण उगीच नाही २०२०चं नोबेल पारितोषिक डॉ. कार्पेन्टर आणि डॉ. दॅन्डा ह्या मध्यवयीन स्त्री शास्त्रज्ञांना क्रिस्पर चा शोध लावल्या पासून दशकाच्या आत मिळालं ! वैद्यकीय शास्त्राला आणि तंत्रज्ञानाला पूर्णपणे बदलून टाकण्याची क्षमता असलेलं हे क्रिस्पर तंत्रज्ञान आपण सर्वांचं जीवन सर्वार्थाने किंवा बिघडवू शकेल! इतकी शक्ती दडून राहिलेलं शास्त्र आणि तंत्र शतकात एकदाच आणि ते ही क्वचित निर्माण झालं आहे. मानवी जनुकीय तंत्रज्ञानाचं क्रिस्पर तंत्रज्ञान हे मोठं योगदान म्हटलं पाहिजे!

असल्या प्रगतिशील प्रयोगांनी तंत्रज्ञाना मुळे, आपल्याला हव्याश्या वाटणाऱ्या 'डिझायनर बेबीज' पासून फार दूर नाही, अशी खात्रीच

पटते! 'क्रिस्पर'सारखी अद्ययावत प्रणाली वापरून, हवे ते आणि तसे गुणधर्म असलेले जनुक मानवी जनुकीय नकाशात योग्य त्या जागी घालून, वंशजामध्ये गुणधर्म घालणं, हे प्रयोगशाळेत शक्य झालं आहे. एकदा आपल्या जनुकीय नकाशातील कोणते जनुक कोणते गुणधर्म देतात हे आपल्याला समजलं की पाहिजे तसा वर्ण, हव्या त्या रंगाचे डोळे, हवी ती उंची, जाडी, ते आरोग्य, ती बुद्धिमत्ता असे असलेली 'मेड टू ऑर्डर' बेबी बनवणं हा माणसाच्या हातचा खेळ होईल! अल्डस हक्सलेच्या 'ब्रेव्ह न्यू वर्ल्ड'; मधल्या कवी कल्पना प्रत्यक्षात आणल्याचा भास निर्माण करणारी ही संशोधन एका दशकात आपल्या दैनंदिन जीवनाचा भाग झाली नाहीत, तरच नवल! एकेक गुणधर्मासाठी अनेक जनुकांचा एकत्र खेळ रचण्याची क्लुप्ती आणि प्रत्येक जनुकाला प्रतिजनुक असण्याची शक्यता त्या विश्वनिर्मात्याने ठेवल्या मुळे, सुदैवाने अजून कित्येक वर्षांच्या नंतरच ही क्षमता माणसाच्या हाती येईल, असं आज तरी वाटतं !

अर्थात असं दुधारी तंत्रज्ञान विकृत प्रवृत्तीच्या माणसाच्या हातो पडल्यास, त्याचे भयानक परिणाम होऊ शकतात; आणि 'डिझाइनर बेबी' ऐवजी 'भस्मासूर' निर्माण होण्याची, तसंच मानवाच्या भल्याऐवजी वंशवाद आणि वंशहार होण्याची शक्यता आहे; त्यामुळे अशा तंत्रज्ञानांचा वापर योग्य त्या नियंत्रणाखालीच होणं हे महत्वाचं आहे; हे शास्त्रज्ञांना आणि शास्त्यांना उमजलं आहे; आणि हा अतीव काळजीचा मुद्दा ही बनला आहे! चीनमधल्या एका महत्वाकांक्षी डॉक्टरने असा प्रयोग अवैधरीत्या केल्याची वदंतेने तर ह्या आधुनिक शास्त्रीय प्रयोगांच्या मूल्यांबद्दल प्रश्नचिन्ह निर्माण केले आहे.

आपलं मूळ शोधणं, हा मानवाचा आवडता उद्योग आहे. जनुकीय नकाशाच्या पृथःकरणातून जमलेला डेटा गेल्या आठ पिढ्यांमधले आपले जनुकीय नातेवाईक शोधण्यासाठी उपयुक्त ठरतो आहे. '23 स' सारख्या कंपनी असा डेटा वापरून पिढ्यान् पिढ्या, देशो देशी लांब गेलेल्या जनुकीय

नातेवाईकांना परत जोडण्याचं काम करत आहेत. इंग्लंड, फिनलंड, अशा देशांत जवळ जवळ दहा टक्के लोकांची जनुकीय माहिती अशा डेटा बँक मध्ये जमा झाली आहे.

आता पर्यंत पाश्चात्य देशात, त्यां वंशाच्या लोकांसाठी बनवलेली आणि त्यांच्यावर टेस्ट केलेली औषधे जगभरातील रोग्यांवर वापरली जात आहेत. अशा औषधांचा परिणाम आणि दुष्परिणाम वंश आणि भौगोलिक विविधतेप्रमाणे बदलत जातात. ह्या सान्या प्रकल्पातून, विविध वंशाच्या लोकांसाठी योग्य अशी औषधं बनवणं शक्य होत आहे. भारतात मूळातच वांशिक विविधता भरपूर आहे. तरीही 'जिनोम इंडिया' हा मोठा प्रकल्प सुरू करून आपण पाहिलं पाऊल उचललं आहेच. त्याची फळं येत्या दशकात आरोग्यात सुधारणा होऊन चाखायला मिळतीलच!

गेल्या शतकाच्या पहिल्या पन्नास वर्षांनी अणुविज्ञानाला कल्पनेतून प्रयोगशाळेत आणि प्रयोगशाळेतून वास्तव जगात आणलं. ह्या शतकातील पहिल्या वीसच वर्षांत जनुकीय तंत्रज्ञानात झालेल्या प्रगतीमध्ये जग आणि मनुष्यजात हलवून किंवा हादरून टाकण्याची ताकद आहे. पुढील दोन दशकांमध्ये हे शास्त्र आणि तंत्र वैद्यकीय क्षेत्रात अफाट बदल आणि प्रगती करेल. त्याच्या पाऊलखुणा आजही दिसत आहेत. २०२१ च्या दशकात ह्या शास्त्रात होणा-या प्रगतीमध्ये मानवजातीचं भविष्य घडवण्याची शक्ती आहे.

आजच्या वैद्यकीय प्रयोगशाळेत डॉक्टरसमवेत, विदा शास्त्रज्ञ म्हणजे देटा सायंटिस्ट, संगणक अभियंते, स्टॅटिस्टिकसचे तज्ज्ञ, ग्राफिक डिझायनर्स, अगदी कृत्रिम बुद्धिमत्ता तज्ज्ञ सारे एकत्र गुण्या गोविंदाने काम करताना दिसत आहेत. जीवशास्त्र आणि संगणकशास्त्र ह्या विभिन्न शास्त्रांमधल्या भिंती कोसळायला लागल्या आहेत!

१९९० साली सुरू झालेला आणि २००१ मध्ये पहिला टप्पा गाठलेला हा ह्युमन जिनोम प्रकल्प २०२१ साली एका महत्वाच्या उंबरठ्यावर उभा आहे. गेल्या वीस वर्षांचा

आढावा आणि पुढच्या वीस वर्षांच्या योजना येत्या फेब्रुवारीत प्रकाशित होतील. अखिल मानव जातीला आरोग्याची देणगी देण्याची क्षमता असलेल्या ह्या प्रकल्पाची पुढची देणगी काय आहे हे लवकरच समजेलच!

आतापर्यंत केवळ विज्ञानरंजन कथांमध्ये आणि कविकल्पनेत ऐकलेल्या गोष्टी याची देही याची डोळां पाहायला आपल्या जमान्याला मिळत आहेत! तोवर द्रष्टे कविवर्यं मर्दंकर यांनी लिहिल्या प्रमाणे- 'अहो बत् महद् भाग्यम् द्रष्टुम् व्यवसिताम् वयम्'

सद्गुरू कुळकर्णी

व्यवसायाने केमिकल इंजिनियर आणि अग्रगण्य औद्योगिक संशोधन संस्थेतून निवृत्त. रसायने, धातू ह्या बरोबर आधुनिक जैव तंत्रज्ञान क्षेत्रात संशोधन. संशोधन व्यवस्थापनाचा अनुभव.

डॉ. अमेय कुळकर्णी

'मानवी जनुकीय तंत्रज्ञान' (Human Genetics & Aging Science) ह्या विषयात अमेरिकेतील ख्यातनाम विद्यापीठातून डॉक्टरेट. आंतरराष्ट्रीय जर्नल्स मध्ये संशोधन प्रकाशित. अमेरिकेतील एका बहुराष्ट्रीय फार्मास्युटिकल कंपनीत शास्त्रज्ञ.

नोव्हेंबर महिन्यातील अंधारी रात्र होती. नागझिरातील वनखात्याच्या टुरिस्ट संकुलातील कॉटेजेसच्या समोरील हिरवळीवर खुर्ची टाकून मी जंगलातील वेगवेगळे आवाज कान देऊन ऐकत होतो. माझ्यासारख्या वन्यप्रेमींना ती एक पर्वणीच असते. घड्याळात पाहिलं तर रेडियमचे चमचमणारे काटे ११ वाजल्याचे दाखवत होते. माझ्या मागे अर्ध वर्तुळाकार मांडलेल्या वनखात्याच्या कॉटेजेस मधील तमाम पर्यटक केव्हाच निद्राधीन झाले होते. समोरील हिरवळ जवळ पन्नास -साठ फुटांवर संपत होती. त्यापुढे वृक्षांच्या रांगेच्या पलीकडे नागझिराचे घनदाट जंगल पसरले होते.

संजय देवस्थळी

गेली कित्येक वर्ष उराशी बाळगलेले स्वप्न आज साकार होत होते. काही वर्षांपूर्वी व्यंकटेश माडगूळकरांचे नागझिरा वरील पुस्तक वाचल्यापासून मला नागझिराचे वेध लागले होते. नागझिरा जंगलात जवळ महिना-दोन महिने वास्तव्य करून त्यांनी लिहिलेली वर्णने मी वारंवार वाचत असे आणि तेथे वॉल्ड लाईफ कॅम्प आयोजित करायची स्वप्ने रंगवत असे. पण जंगलामध्ये हत्ती-वाघ-सिंह या व्यतिरिक्त पाहण्यासारखे काहीही नसते अशी चुकीची समजूत घेऊन माझ्याकडे येत असलेल्या माझ्या

प्रवासी गुप्समुळे नागझिराचा योग जुळून येत नव्हता. पुण्यातील काही वन्यप्रेमींनी सुदैवाने नागझिराला पसंती दिली आणि एक अविस्मरणीय अनुभव गाठीशी बांधला गेला. आज सकाळीच आम्ही नागपूर - साकोली - पितेझरी असा प्रवास करून नागझिरा येथील वनखात्याच्या प्रवासी संकुलात येऊन दाखल झालो होतो. दुपारी अभयारण्यात प्रवेश करण्यापूर्वी गोंड आदिवासी जमातीतील पितेझरी गावाच्या प्रमुखाकडे स्थानिक जेवणाचा आस्वाद घेतला. नागपूर पासून सुमारे १२२ किमी अंतरावर असलेल्या नागझिरा अभयारण्याच्या बाबतीत पर्यटक तसे उदासीनच दिसतात. जंगलात केवळ वाघ, हत्ती, सिंह, गेंडे असे प्राणी बघण्याच्या उद्देशाने जाणाऱ्या पर्यटकांची पसंती ताडोबा, बांधवगड, सासण गीर, काझीरंगा, बंदीपूर, कॉर्बेट, रणथंबोर अशा प्रसिध्द ठिकाणांनाच असते. पण याचा सकारात्मक फायदा खऱ्याखऱ्या वन्यप्रेमींना अनुभवायला मिळतो. टुरिस्ट लोकांचा राबता कमी असल्याने येथे अतिशय शांतता असते. किंबहुना यामुळेच मानवापासून थोडे दूर राहणे पसंत करणारे प्राणी आणि अनेक प्रकारचे पक्षी नागझिरामध्ये दिसतात. १२ डिसेंबर २०१३

साली व्याघ्र प्रकल्प म्हणून जाहीर झालेल्या या अभयारण्यात ३४ प्रकारचे सस्तन प्राणी, १६६ प्रकारचे पक्षी आणि ३६ प्रकारचे सरपटणारे प्राणी पाहायला मिळतात. नागझिरा सरोवरात अनेक प्रकारचे मासे आणि चार पाच प्रकारचे

उभयचर घर करून आहेत.

प्रवासी संकुलात फक्त जरूरीपुरतेच लाईट असल्याने मिट्ट काळोख पसरला होता. नुकताच पाऊस संपून हिवाळ्याची चाहूल लागल्याने वनश्री तारुण्याने नुसती मुसमुसल्यासारखी वाटत होती. डाव्या बाजूचा खूप सुंदर आणि माडगूळकरांनी ज्याचं वर्णन जंगलाचा डोळा असं केला आहे तो जलाशय धीरगंभीर आणि गूढ वाटत होता. रातकिड्यांची किरकिर, पहारा देण्याची जबाबदारी असणाऱ्या वानरांचा आवाज, पाचोळ्याची सळसळ आणि इतर जंगलरव वातावरण आणखीनच गूढ बनवत होते. घनदाट झाडी आणि तळ्यावरून येणारा मंद पण थंड वारा अंगावर हळुवारपणे काटा आणत होता. समोरील काळोखाकडे डोळ्यात तेल घालून आणि डोळे काळोखाला सरावल्यावर पहिले तर हरणांचे कळप अगदी जवळ आल्याचे जाणवत होते. यात्री संकुलाला कुंपण नसल्याने हरणे अगदी ४०-५० फुटावर येऊन बसली होती. विजेरीचा प्रकाश टाकल्यास हरणांचे चमचम करणारे इतके डोळे दिसत होते कि जणू काही आकाशगंगा आज पृथ्वीवर उतरून आली आहे. काय गम्मत आहे पहा! अशा काळ्या आणि भयान रात्री या दुर्वाकुर खाणाऱ्या प्राण्यांना एरव्ही क्रूरतेने वागणारा माणूस, वाघ-बिबळे- रानकुत्री

यांच्यापेक्षा अधिक जवळचा वाटतो. दगडापेक्षा वीट मऊ असे म्हणतातच ना? हे शिकारी प्राणी मानवाच्या आसपासही फिरकत नाहीत हे तृणभक्षींना अनुभवाने आणि उपजत ज्ञानाने माहिती असते. अशा शांत आणि एकांतसमयी मनुष्य अगदी अंतःमुख होतो. त्यात माझ्यासारखा वन्यप्रेमी आणि थोडेफार लेखन करणारा असेल तर मग काय विचारता?

एव्हाना रात्रीचे बारा वाजून गेले होते. जंगलातील रंगमंचावरील हा प्रवेश जगताना माझ्या मनात काय विचार येत होते ते आता मला नक्की आठवत नाही. पण अचानक डाव्या बाजूच्या तळ्याच्या काठावरून धोक्याची सूचना देणारा ईशारा कुठल्याश्या पक्ष्याने दिला आणि माझी तंद्री भंग पावली. काही वेळाने ठिपकेदार हरीणांचे आणि सांबरांचे धोक्याचे आवाज ऐकू आल्यावर कुठलातरी हिंस्त्र शिकारी प्राणी जवळच असल्याचे स्पष्ट झाले. आत्तापर्यंत शांत असलेल्या रंगमंचावर क्षणार्धात बदल झालेला दिसत होता बसलेली हरणे त्वरेने उदून डावीकडील जलाशयाच्या दिशेने पाहत होती. त्यांच्या डोळ्यात मूर्तिमंत भीती दिसत होती. पाडसे आपापल्या मातांना केव्हाच चिकटली होती. मोठे नरआपले पुढील पाय जमिनीवर आपटत हैराणपणे डावीकडे टक लावून पहात, नाक वर करून आणि फेंदरून वास घेत होते. तळ्याच्या अलीकडील आणि पलीकडील काठावरील वेगवेगळ्या टोळ्यांचे नर काळजीयुक्त स्वरात एकमेकांना साद घालत होते. त्यांच्या एवंदरीत प्रतिक्रियेवरून जंगलातील सर्वात डौलदार आणि उमदा प्राणी वाघ सावज शोधात असावा असा अंदाज मी केला. अर्धा पाऊण तास असाच गेल्यावर उत्तेजित झालेले प्राणी हळूहळू शांत झाले. शिकारीला निघालेला वाघ हा अतिशय काळजीपूर्वक, मंद आणि कल्पकतेने चाली करतो. मगाशी जरी जागरूक पक्षी आणि लंगूर मुळे वाघाचा डाव उधळला असला तरी भुकेला असल्यास तो परत प्रयत्न करणार हे स्पष्ट होतं.

त्यामुळे ह्या नाट्याची सांगता झालेली नाही याची मला खात्री होती. आणि म्हणूनच मी उत्कंठेने पण बिलकुल हालचाल न करता तेथेच बसून राहिलो.

अगदी थोड्याच वेळात माझा कयास खरा ठरला. मागील नाट्यप्रवेशाची पुनरावृत्ती झाली. यावेळी फरक एवढाच होता की वाघ आता गोलाकार वंरसात उजवीकडे म्हणजे घड्याळाच्या भाषेत ११ च्या जवळ सरकला होता. रात्रभर अनेकदा हाच प्रवेश होत राहिला. प्रत्येक वेळी वाघ गोलाकार वंरसात उजवीकडे सरकायचा. हे क्षण जगताना प्रत्येक वेळी अंगावर उत्कंठावर्धक रोमांच उठायचे. पहाटे तीन वाजता तो बरोबर उजव्या हाताला घड्याळाच्या २ जागी होता. तास-दोन तासात तो जंगलखात्याच्या कचेरीसमोर असेल अशी खूपगणत बांधून मी झोपायला जायचे ठरवले. कारण वाघ बघायची आशा आता मावळली होती.

पहाटे ५.३० वाजता जंगल सफारीला जायचे होते त्यामुळे ५.१५ ला तयारी करून ग्रुप मध्ये सामील झालो. वनखात्याच्या कचेरीला लागून असलेल्या कॅटीन मध्ये चहा पिताना माझा रात्रीचा अनुभव कथन केल्यावर सर्वांनी मला वेड्यात काढले. आपला ग्रुप लीडर झोपेत बरळत आहे असेच त्यांना वाटले असावे. इतक्यात आमचा गाईड रुपचंद धावत येऊन म्हणाला 'दादानुं, दादानुं तुम्हाला वाईच उशीर झाला. आत्ता सकालीन सकालीन वाघ हिथं सामोर (म्हणजे समोर) होता!' प्राण्याच्याबाबतीत आपले अंदाज अचूक आल्यामुळे मी मनातल्या मनात स्वतःला आणि ग्रुप मधील परांजपे यांनी मला शाबासकी दिली. जंगलातील प्रदीर्घ अनुभव अंदाज बांधायला शिकवतो तो असा.

नागझिरा जंगलात आम्ही चार रात्री वास्तव्य केले. संपूर्ण जंगलात यात्री संकुल सोडले तर कुठेही पायी भटकण्याची मुभा नाही. यात्री संकुल जंगलाच्या अगदी कोअर झोन मध्ये असल्याने इथेही ठराविक हद्दीच्या पुढे जायला

पण बंदी आहे. त्यामुळे वनखात्याच्या सफारी जीप ने जंगलात खूप भटकंती केली. केलेल्या ५ जंगल सफारीत अनेक पक्षी आणि प्राणी जवळून बघायला मिळाले. हातात भरपूर वेळ असल्याने बऱ्याचदा एकाच जागी थांबून निरीक्षणे करता आली.

पहिल्याच सफारीच्या वेळी संकुलातून बाहेर पडल्या डावीकडील एका उंच झाडावर दोन राखी डोक्याचे मत्स्यगरुड टेहेळणी करताना दिसले. त्यांची नजर खूपच तीक्ष्ण असते. मासा दिसल्यावर ते उडत जाऊन पृष्ठभागावर आलेला मासा बळकट पंजाने अलगद उचलतात. पुढे दोन दिवस हे गरुड सातत्याने त्याच झाडावर बसलेले पहिले. बहुदा त्यांचे झाडावर घरटे असावे. जंगलात मोरपिशी पिसांचे भारतीय नीलपंखी (इंडियन रोलर) खूप दिसत होते. हा पक्षी बसलेला असताना जितका सुरेख दिसतो तितकाच उडतानाही. त्याच्या निळ्या-मोरपिशी पंखांची हालचाल अतिशय मनमोहक दिसते. पांढऱ्या पोटाचा कोतवाल, राखी कोतवाल, काळा कोतवाल आणि भृंगराज कोतवालही खूप पाहायला मिळाले. कोतवाल (ड्रॉनगो) खूप आक्रमक असतात आणि आपली हद्द सांभाळण्यासाठी पक्षांशी झटपट देखील करतात. त्यांची आणि पोपटाची मारामारी मला इथेच पाहायला मिळाली.

जंगलात अनेक प्रकारच्या मुनिया , दयाळ (मॅगपार्ड रॉबिन), रानभाई (बॅबलर्स), पिवळ्या पायाची हारोळी (यलो फुटेड ग्रीन पिजन), होला (लाफिंग अँड स्पॉटेड डव्ह), पिवळे आणि पांढरे धोबी ((वॅग टेल), वेडा राघू (ग्रीन बी इटर) असे विविध प्रकारचे आणि जातीचे पक्षी दिसत होते. कावळ्याच्या जातीचे पण रंगाने काळे पिवळे आणि झालरवाली शोपटी बाळगणारे टकाचोर (रुफस ट्रीपाय) खूप होते. एका झाडावर पावश्या (कॉमन हॉक ककू) आमच्याकडे टक लावून

बघत होता. बदल्यात त्याचे खूप फोटो काढून घेतले. दोन तीन प्रकारचे धोबी, वटवट्या तसेच अनेक जातीची फुलपाखरे पण होती.

एका सफारीत ढोलीत पुढे-मागे बसलेली शिंगळा घुबडाची (इंडियन स्कॉप्स आऊल) जोडी पाहायला मिळाली . वटारलेले मोठाले पिवळे धम्मक डोळे बुबुळाची हालचाल न करता आमच्याकडे बघत होते. मधूनच पापण्या उघडझाप झाल्यामुळे दोघंही जागे आहेत एवढेच कळले. आजूबाजूच्या खोडात रंगात ते इतके बेमालूमपणे मिसळून गेले होते कि सामान्य माणसाच्या नजरेला दिसलेही नसते. दिवसभर झोप काढणारे हे पक्षी रात्री फळ , कीटक खायला बाहेर पडतात.

सफारी करताना तुरेवाला सर्पगरुड (क्रेस्टेड सरपंट ईगल), तिसा (व्हाईट आय बझार्ड), मधुबाज (हनी बझार्ड), मोठा ठिपकेवाला गरुड (स्पॉटेड ईगल) असे अनेक शिकारी पक्षी अगदी जवळून दिसले. एका वटून खाली पडलेल्या झाडावर शिक्रा आपले पंख पसरून, आपले गुंजेसारखे लाल डोळे आमच्यावर रोखून होता.

एका फेरी मध्ये छोट्याश्या डबक्यावरील ओणावलेल्या फांदीवर एक सामान्य धीवर (खंड्या किंवा कॉमन किंग फिशर) आपली मान खालीवर करत डबक्याकडे टक लावून बसला होता. अशावेळी तो शिकार करणार आहे हे जाणकार ओळखतात. आम्ही स्तब्धपणे आणि जराही आवाज न करता पुढे काय होतंय हे बघत

होतो. बऱ्याच वेळानंतर त्याने बेमालूम सूर मारून, पाण्याच्या आत शिरून एक मोठा शेंदरी रंगाचा मासा पकडला. आणि मन वर करत बघता बघता गिळंकृत केला. स्वारी परत दगडावर बसून आणखी शिकार शोधू लागली. अशी दृश्य डोळ्याची पारणे फेडतात.

थोड्या पुढे वाघाच्या पावलांचे ताजे ठसे दिसत होते. वाघ सावकाश चालत होता हे उशावरून समजत होते. तो तसा फारसा दूर नसावा. तेव्हा जीप थोडी जलद करून काही अंतर गेलो. बहुदा वाघाने आमचा आवाज ऐकला असणार. तो जंगलरस्ता सोडून डावीकडे उतरून जंगलात घुसल्याचे पग मार्क वरून समजले. वाघाने परत एकदा गुंगारा दिला होता. हा लपाछपीचा डाव वाघासोबत आम्ही तीन वेळा खेळलो. आमच्यावर राज्य होते पण प्रत्येक वेळी वाघाने आमचा डब्बा ऐसपैस केला. काही गोष्टी मनाला रुखरुख लावून गेल्या तरी आनंददायी असतात. म्हणतात ना - गोडी अपूर्णतेची लावील वेडजिवा!

जंगल म्हणजे पशूसंग्रहालय नाही आणि प्राणी दिसतील याची खात्री कधीच नसते. पण हे कितीही मान्य असले तरी वेडं मन मानत नाही. वाघाने गुंगारा दिला तरी बिग कॅट मधील काही तरी दिसावं हि सुप्त ईच्छा होतीच. अचानक शेवटच्या जंगल सफारीत वाघ नाही तर त्याच्या छोट्या भावाने दर्शन दिले. एका जंगल रस्त्यावरून जाताना राखी मुंगूस दिसले. आता माणसे कितीही शिकली तरी थोडीफार अंधश्रद्धाळू असतातच. राखी मुंगूस दिसणं हा जंगलप्रेमी शुभशकुन मानतात. ' आता वाघ नक्की दिसणारच! ', गुप मधील कोणीतरी आशावाद बोलून दाखवला. मुंगुसाचे फोटोसेशन करून पुढे निघालो आणि दहा पंधरा मिनिटात चोखरामारा रस्त्यावरील वाकडा बेहडा जवळ आलो. अचानक जीपच्या डावीकडील लंगूर माकडे बिथरून

धोक्याच्या सूचना द्यायला लागली. खालच्या फांदीवर माकडे त्वरेने वरच्या फांद्यांवर पळाली. थांबून कितीही निरीक्षण केले तरी काहीच दिसेना. एवढ्यात रस्त्याच्या उजव्या हाताला जीप पासून १५-२० फुटावर हिरवे-पिवळे रोखलेले दोन डोळे मला दिसले. अर्धवट वाळलेल्या जंगलात थोड्याफार मोकळ्या जागेत बिबळ्याची मादी बसली होती. आजूबाजूच्या रंगसंगतीत बेमालूमपणे मिसळल्याने आम्हाला प्रथम दिसली नव्हती. पाच एक मिनिटे अनिमिष नेत्रांनी आम्ही ती कलाकृती पाहत होतो. मादी आता उठून डौलदारपणे जीपला समांतर चालत पुढे रस्त्यावर आली. रस्ता ओलांडताना तिने आपली हद्द आखून ठेवली. मांसभक्षक प्राणी मूत्रविसर्जन करून किंवा झाडावर नखांचे ओरखडे काढून आपली हद्द जाहीर करतात. प्रतिस्पर्ध्यांने जर दुसऱ्याच्या कमावलेल्या हद्दीत प्रवेश केला तर मग युद्ध अटळ. युद्ध जिंकून आपली हद्द ठरवायची. मादी पुढे डावीकडील जंगलात घुसली आणि मागील पायावर उभे राहून तिने पुढील पंज्याने झाडाच्या खोडावर परत हद्द आखली.

त्यावेळी आम्हाला कल्पनाही नव्हती पण आणखी पुढे गेल्यावर गौरगल्ली जवळ एक मोठा नर बिबट्या रस्त्याच्या जवळ बसून मादी ज्या दिशेला होती त्या दिशेला एक टक पहात होता.. नर बिबटे मादी पेक्षा मोठे आणि पिळदार असतात. या बिबळ्याची अंगकांती बघून तो पूर्ण वाढ झालेला तरुण बिबट्या आहे हे लगेच समजून येत होतं. म्हणजे ही बहुदा मीलनोत्सुक जोडी होती. जीप बघताच बिबळ्या लगेच जंगलात शिरला. मुंगूस आमच्यासाठी शुभशकुन घेऊन आले होते. कुणाच्या कोंबड्याच्या आरवण्याने का होईना पण आमच्या दृष्टीने उजाडले होते.

सायंकाळी निवासस्थानी परतत असताना रानरेड्यांनी केलेल्या रस्ता रोको आंदोलनात अडकलो. इंडियन गौर कळपात राहतात. कळपात माद्या आणि वासरे असतात. नर

जवळपास पण एकटे चरत असतात. काळसर निळा रंग, पिळदार स्नायू, अजस्त्र आकार, पाठीवर वशिंग आणि पांढरे मोजे घातल्यासारखे पाय असलेला प्राणी खूपच देखणा दिसतो. वासरे पिंगट रंगाची असतात. पंधरा मिनिटभर अडकलो तरी एकही क्षण कंटाळवाणा झाला नाही.

नागझिरातील आजची शेवटची सकाळ. सुंदर सोनेरी कोवळं ऊन पडलं होतं. एक माकडीण उबदार उन्हात बसून आपल्या पिल्लाला पाजत होती. त्यांचे डोळेही खूप काही सांगून जात होते. दोघांच्याही चेहऱ्यावर एक समाधान झळकत होते. पलीकडे एक बाप्या उन्हात उबेला बसला होता. तेव्हाच एका माकडाने कॅन्टीन मधून मोठा बटाटा पळवला आणि भराभर झाड चढून गेला. दोन सोनेरी पाठीचे सुतारपक्षी झाडावर टोक-टोक करत होते. एक टोई पोपट आणि त्याची सखी प्रेमात रममाण झाले होते. तो तिला चोचीने काही तरी भरवत होता. कसं मंत्रमुग्ध कसं वातावरण होतं! इथून पाय निघायला तयारच होत नव्हते.

पण निरोप घेणं भागच होतं. उद्यापासून

रहाटगाडगं सुरु होणार होतं. मी घरी निघताना अनेक मित्र, आणि कॅम्पेच्यात आणि मनात अनेक आठवणी बंदिस्त करून घेऊन परतत होतो. उद्यापासून माझ्या आठवणीच मला आनंद देणार होत्या. आजही कधी रात्री झोप लागत नसली तर मी नागझिरातील पहिली रात्र आठवतो. आपोआप कानात जंगलरव ,हरणांचे , माकडांचे धोक्याचे आवाज स्पष्ट ऐकू येतात. आणखी

गुप्स घेऊन इथे कॅम्पस करावेत असं मनातल्या मनात ठरवत राहतो आणि झोपेत केव्हा हरवून जातो कळतच नाही.

संजय देवस्थळी

इलेक्ट्रिकल इंजिनिअरिंग आणि व्यवस्थापनातील पदवी.

डॅनिश कंपनीमध्ये कार्यकारी संचालक वन्यजीवांचा सखोल अभ्यास, लेखन आणि सहलींचे आयोजन.

सर्व प्रकारच्या फोटोग्राफीचा अभ्यास, छंद आणि व्यवसाय

संपर्क ९८३३८६६४६२

अटल सेवा केंद्र व अनुभवी फाउंडेशन, मुंबई आयोजित

SSC Board दहावीच्या विद्यार्थ्यांकरिता
पार्ले टिळक विद्यालय व इतर तज्ञ शिक्षकांच्या सहभागाने

विनामूल्य ऑनलाईन प्रशिक्षण

1. महत्वाच्या धड्यावर सराव वर्ग (एकूण 50 वर्ग)
2. सराव परीक्षा पेपर्स (एकूण 24)
3. सराव परीक्षा पेपर्स व उत्तर यावर तज्ञांचे मार्गदर्शन वर्ग

विषय : गणित 1, 2, विज्ञान 1, 2 व इंग्रजी

माध्यम : मराठी , सेमी इंग्लिश, इंग्लिश

हा उपक्रमा मध्ये सहभागी होऊ इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी खालील Google Form भरायचा आहे.

<https://forms.gle/Wbs57e3y7nPjT9f59>

आपले स्नेहांकित,

अभिजित सामंत

संचालक - अटल सेवा केंद्र, मुंबई
नगरसेवक - प्रभाग क्र. ८४
atalsevakendra18@gmail.com

अनिता कुलकर्णी

अनुभवी फाउंडेशन, मुंबई
contact@anubhavifoundation.org

श्रीकांत दातार

- ❑ अमेरिकेच्या प्रसिद्ध हार्वर्ड बिझनेस स्कूलच्या अधिष्ठाता (डीन)पदी नियुक्ती
- ❑ विद्यमान अधिष्ठाता नितीन नोहरीया यांची जागा घेणार
- ❑ १ जानेवारी २०२१ पासून पदभार स्वीकारणार
- ❑ व्यावसायिक शिक्षणाच्या भवितव्याविषयी सखोल विचार करणारे कल्पक विचारवंत, नव्या संकल्पना मांडणारे शिक्षक आणि प्रदीर्घ अनुभव असलेले शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून प्रसिद्ध
- ❑ कोरोना महासाथीदरम्यान उद्भवलेल्या आव्हानांचा सामना करण्यासाठी हार्वर्ड बिझनेस स्कूलमध्ये मोलाची भूमिका
- ❑ १९७३ साली मुंबई विद्यापीठातून पदवी, नंतर चार्टर्ड अकाउंटंट आणि अहमदाबादच्या आय आय एम मधून पदवी.
- ❑ स्टॅनफोर्ड विद्यापीठातून सांख्यिकी-अर्थशास्त्र विषयात पीएचडी
- ❑ गेल्या २५ वर्षांपासून हार्वर्ड विद्यापीठामध्ये विविध महत्त्वाच्या पदांवर कार्यरत

जनरल मनोज मुकुंद नरवणे

- ❑ भारतीय लष्कराच्या सर्वोच्चपदी (जनरल) नियुक्ती
- ❑ देशाचे २८ वे लष्करप्रमुख
- ❑ गेल्या ३७ वर्षांपासून लष्करी सेवेत
- ❑ परम विशिष्ट सेवा पदक,
अति विशिष्ट सेवा पदक,
विशिष्ट सेवा पदक,
सेना पदक अशा पदकांनी सन्मानित
- ❑ यापूर्वी लेफ्टनंट जनरल, आसाम रायफल उत्तर-पूर्व विभागाचे 'इन्स्पेक्टर जनरल', स्ट्राइक कोअरचे दिल्ली क्षेत्रातील 'जनरल ऑफिसर इन कमांडिंग', लष्कर प्रशिक्षण विभागाचे प्रमुख, महू स्थित लष्कर युद्धशास्त्र महाविद्यालयात प्रशिक्षक अशा अनेक महत्त्वपूर्ण पदांवर कार्यरत
- ❑ युद्ध, शांतताकालीन परिस्थिती आणि दहशतवादी कारवाया अशा तिन्ही प्रकारच्या क्षेत्रांत उल्लेखनीय कामगिरी
- ❑ युनिट - ७ सीख लाईट इन्फंट्री
- ❑ इंडियन मिलिट्री अकॅडमी (डेहराडून), एनडीए (पुणे), ज्ञानप्रबोधिनी (पुणे) येथे शिक्षण
- ❑ पेंटिंग, योगाभ्यास, बागकाम यांचा छंद

रणजितसिंह डिसले

- ❑ युनेस्को व लंडनस्थित वार्की फाउंडेशन यांच्या संयुक्त विद्यमाने दिल्या जाणाऱ्या 'ग्लोबल टीचर प्राइज' पुरस्काराचे यंदाचे मानकरी
- ❑ पुरस्काराची रक्कम 10 लाख अमेरिकन डॉलर (७ कोटी रुपयांहून अधिक)
- ❑ लंडनमधील नॅचरल हिस्ट्री म्युझियममध्ये झालेल्या समारंभात सुप्रसिद्ध अभिनेते स्टीफन फ्राय यांच्याकडून अधिकृत घोषणा
- ❑ हा पुरस्कार मिळणारे पहिले भारतीय शिक्षक
- ❑ जगभरातून आलेल्या 12 हजार नामांकनांमधून अंतिम फेरीतील 10 जणांत निवड आणि त्यात सर्वोत्तम म्हणून जाहीर
- ❑ पुरस्काराची अर्धी रक्कम डिसले यांनी अंतिम फेरीतील ' शिक्षकांना दिल्याने त्या देशांतील हजारो मुलांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाची संधी
- ❑ QR कोडेड पुस्तकांच्या माध्यमातून शिक्षणक्षेत्रांत केलेल्या अभिनव क्रांतिकारक उपक्रमांबद्दल हा सन्मान
- ❑ सोलापूरच्या परितेवाडी येथील जिल्हा परिषदेच्या शाळेत शिक्षक म्हणून कार्यरत

उज्ज्वल निरगुडकर

- ❑ ऑस्कर अकादमीच्या (अकॅडमी ऑफ मोशन पिक्चर्स आर्ट्स अँड सायन्सेस) विज्ञान आणि तंत्रज्ञान समितीच्या सदस्यांमध्ये निवड
- ❑ चित्रपटांच्या विज्ञान - तंत्रज्ञान विभागासाठी ऑस्कर पुरस्कार देण्याचे काम या समितीकडे
- ❑ अकादमीचे सदस्य आणि सोसायटी ऑफ मोशन पिक्चर अँड टेलिव्हिजन इंजिनीअर्सचे अध्यक्ष म्हणून आधीपासून कार्यरत
- ❑ २००३ मध्ये स्थापित या समितीमध्ये समावेश झालेले भारतीय नागरीकत्व असलेले पहिले भारतीय
- ❑ नामांकित कलाकार, दिग्दर्शक, निर्माते यांच्या मुलाखती घेऊन ते 'हिस्ट्री ऑफ सिनेमा'च्या अंतर्गत जतन करणे आणि शिक्षण देऊन नवनवीन विद्यार्थ्यांना तयार करणे ही मुख्य जबाबदारी
- ❑ भारतीय सिनेविश्वात तांत्रिक विभागासाठी गेली ३८ वर्षे कार्यरत

शिवसेना युवासेना

विलेपार्ले विधानसभा

महाराष्ट्र राज्याचे मुख्यमंत्री

मा.श्री.उध्दवजी बाळासाहेब ठाकरे

ह्यांच्या नेतृत्वाखाली राज्यात
कोरोना संक्रमण रोखण्यासाठी शासनातर्फे
विविध उपाययोजना राबविल्या जात आहेत.
शासनाच्या नियमांचे व सूचनांचे पालन करावे.

माझे कुटुंब
माझी जबाबदारी

महाराष्ट्र कोरोनामुक्त करूया...

**'२०२१' हे नववर्ष आपणांस
सुखाचे व आरोग्यदायी जावो
ह्याच शुभेच्छा!**

श्री.वरुण सरदेसाई
(युवासेना सचिव)

अॅड.अनिल परब
(परिवहन मंत्री, विभागप्रमुख)

चंद्रकांत सिताराम पवार
उपविभाग प्रमुख / मा. नगरसेवक

सिद्धेश चंद्रकांत पवार
युवा विभाग अधिकारी

आपुले मरण पाहिले म्या डोळा

राजश्री बर्वे

अरेच्या ! हे काय होतंय मला ? मी असा वरवर का जातोय ? बापरे ! एकदम हलकं झालंय शरीर. हे हात पाय दगडासारखे झालेत जड. आणि हे असे कानात दडे बसल्यासारखे का वाटताहेत ? शरीरातून काही वाफेसारखं बाहेर पडतंय. अरे देवा ! थांबव हे सगळं. काय करू ? ओरडू का मोठ्याने ? पण छे ! जमतच नाहीय. आ सुद्धा करता येत नाहीय. उलट अजूनच वरवर गेल्याचा भास होतोय.

आ ssssss आ ssssss.

हुश्र ! आलो बाबा खाली.काय भयानक अनुभव होता. तो मृत्यू तर नव्हता ना ? अरे बापरे ! होय तो मृत्यूचं असणार. दुसरं काय ? कधीतरी वाचलेलं आठवतंय. जड आणि सूक्ष्म देह. त्या दोन देहांना जोडणारी ती सिल्हर कॉर्ड. ती तुटली की संपलंच सगळं. अगदी सगळं...

राजश्री बर्वे

ऑर्गॅनिक केमिस्ट्री या विषयातून एम.एस.सी एल.आय.सी. मध्ये प्रशासकीय अधिकारी या पदावर कार्यरत, प्रकाशित तीन कथा संग्रह पुरस्कार प्राप्त विविध नियतकालिकांमधून व दिवाळी अंकांमधून सातत्याने कथालेखन, कवितालेखन व बालनाट्यलेखन संपर्क ९८२०३९६६६५

संपूर्ण कथा ऐकण्यासाठी क्लिक करा

<http://www.yourstory.com>

सिल्बो गोनेरो - शिष्टीची भाषा

आपल्याकडे काही कलाकार मंडळी तोंडाने शिष्टी अथवा शीळ वाजवून गाणी म्हणत लोकांचे मनोरंजन करतात. अशा प्रकारे शीळ वाजवून एकमेकांच्यात संवाद साधणारी विशिष्ट भाषा ज्याला 'व्हिसल लॅंग्वेज' म्हणतात, अस्तित्वात आहे हे ऐकून थोडे आश्चर्यच वाटेल. पक्षी ज्याप्रमाणे तोंडाने आवाज काढून अथवा शीळ वाजवून एकमेकांशी कम्युनिकेट करतात त्याच धर्तीवर स्पेन जवळील कॅनरी बेटांवरील धनगर जमातीतले लोक विशिष्ट पद्धतीने शीळ वाजवून आपापसात संवाद साधतात. या शीळ भाषेला 'सिल्बो गोमेरो' असे म्हणतात. स्पॅनिश भाषेत सिल्बर म्हणजे शीळ व गोमेरो या कॅनरी बेटांपैकी एक असलेल्या बेटावर ती बोलली जाते म्हणून तिचे नाव 'सिल्बो गोमेरो'.

डेव्हिडकोरिना या वॉशिंग्टन युनिव्हर्सिटी मधील मानसशास्त्र व भाषाविषयक शास्त्रज्ञाने सिल्बो या शीळ भाषेचा सखोल अभ्यास केला. त्याविषयीचा अहवाल नेचर या सायन्स विषयाला वाहिलेल्या मासिकात प्रसिद्ध झाला आहे. कोरिनाने म्हटलं आहे की सिल्बो हा प्रीहिस्पॅनिक सांस्कृतिक कलांचा वारसा आहे व ही कला दिवसेंदिवस दुर्मीळ होत चालली असून जवळ जवळ नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहे. तिचे जतन व्हायला हवे या उद्देशाने त्याने कॅनरीज सरकारच्या हिस्टॉरिकल हेरिटेज डिपार्टमेंट या खात्यातर्फे ही भाषा शिकवण्याचे खासवर्ग सुरू केले व आज सुमारे तीन हजार विद्यार्थी शिकत आहेत.

तसं बघायला गेलं तर शीळ भाषांचे जवळ जवळ सत्तर एक प्रकार जगभरात विविध ठिकाणी आढळतात पण सिल्बो प्रमाणे त्यातले एक दोनच जास्त विकसित झालेले आहेत.

शीळ भाषा अवगत असणाऱ्या तज्ज्ञ लोकांचं एक अंतरराष्ट्रीय संमेलन गेल्या वर्षी लागोमेरा येथे भरवण्यात आलं होतं व त्यात हा भाषा कला प्रकार जिवंत ठेवून त्याचं योग्य प्रकारे संवर्धन झालं पाहिजे असं ठरवण्यात आलं. संवाद साधण्याचा हा भाषा प्रकार कॅनरी प्रमाणेच पापुआ,

न्यू गिनीज, मेक्सिको, गयाना, व्हिएतनाम, चीन, नेपाळ, सेनेगल आदी ठिकाणी ही थोड्या फार प्रमाणात वापरात असल्याचं आढळून येतं.

या भाषेचा उगम उत्तरआफ्रिकेतील बेरबेरिस येथे होऊन नंतर ती केनारिज बेटांवर आली असे समजण्यात येते.

या बेटांवरील डोंगराळ प्रदेशातील पहाडी धनगर जमातीतील लोक आपली गुरे, मेंढरे वगैरे पाळताना प्रामुख्याने या भाषेचा वापर करतात. छोटे छोटे संदेश एकमेकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी पहाडी प्रदेशात मेंढरे राखण्यास गेले असताना त्यांना शीळ भाषेचा उपयोग होतो.

उदा. दरवाजा उघडा, सगळी मेंढरे बरोबर आली का, वगैरे लहान-सहान संवाद दूरवरच्या आपल्या सहकार्या बरोबर करताना ते शीळेचा वापर करतात. मोठ्याने शीळ वाजवताना ते दोन बोटे तोंडात घालतात व दुसऱ्या हाताच्या पंजाचा मेगाफोन सारखा वापर करून आवाजाला दिशा देतात. या लोकांना सिल्बाडोर असे म्हणतात व एवाद्या सराईत सिल्बाडोरची सांकेतिक शीळ मैलभर लांब सुद्धा ऐकू येऊ शकते. डोंगरातून उमटणाऱ्या प्रतिध्वनीचाही ते खुबीने उपयोग करून घेतात. त्यादृष्टीने सिल्बोही व्यावसायिक भाषा आहे असे म्हणावे लागेल.

शीळ भाषेचा अभ्यास करताना डेव्हिडकोरिना याला मानवी मेंदूच्या विविध संकेतांचे (सिग्नल्स) अर्थ लावण्याच्या

अगाधशक्तीचा प्रत्यय आला. इंग्लिश अथवा स्पॅनिश यासारख्या बोलीभाषांचा ज्या पद्धतीने मेंदूतील पेशी उलगडा करतात अथवा सांकेतिक अर्थ लावतात त्याच पद्धतीने या विविध शीळांचे सुद्धा मेंदू पेशीद्वारे प्रोसेसिंग केले जाते व त्याचा अर्थ लावला जातो. या निरीक्षणासाठी डेव्हिडने पाच स्पॅनिश भाषा बोलणाऱ्या व अन्य पाच स्पॅनिश व सिल्बोदोन्ही भाषा जाणाऱ्या माणसांचा वापर केला. त्यांना वेगवेगळी वाक्य व शब्दस्पॅनिश व सिल्बो भाषांत ऐकवली गेली व त्याच वेळी त्यांच्या मेंदू पेशींचे बारकाईने

जयवंत दातार

मॉनटरिंग केले गेले. कम्युनिकेशनचे वेगवेगळे फॉर्म्स समजून घेण्यासाठी मानवी मेंदू किती लवचिक व साजेसा होऊ शकतो हे या निरीक्षणातून दिसून आले. ही अगाध आकलन शक्ती निसर्गाने केवळ मानवालाच बहाल केली आहे, इतर प्राण्यांना नाही.

सिल्वोहीस्पॅनिश भाषेच्या जवळची आहे. स्पॅनिशमधील शब्द व वाक्य सिल्वोमध्ये रूपांतरीत करून सांगितली जाऊ शकतात व त्यातील अर्थ पोहोचवला जाऊ शकतो. सिल्वोमध्ये चार स्वर आणि चार व्यंजने असतात. व स्पॅनिश भाषेमध्ये जवळजवळ चारशे शब्द जिभेच्या हालचाली करून शिळेद्वारे उच्चारले जाऊ शकतात. शीळ वाजवताना वेगवेगळ्या फ्रिक्वेन्सीमध्ये स्वरांची उच्चनीचता राखून तरतऱ्हेचे संदेश धरानित केले जातात. सिल्वोही आता अधिकृत भाषा आहे. शालेय अभ्यासक्रमात तिचा समावेश केला गेला असून युनेस्को'नेही या भाषेला मान्यता दिली आहे. लागोमेरो किंवा कोलंबस हे बेट कॅनरी आयलॅंड्सची राजधानी टेनेरिफे पासून सुमारे ३० किमी वर आहे. क्षेत्रफळ ३ २चौकिमी व लोकसंख्या सुमारे २५०० असलेल्या या बेटावर कॅनरी आयलॅंड्सच्या सफरी वर असताना एक आकर्षण म्हणून आपणास बोटीने सहज जाता येते. अमेरिकेच्या शोधासाठी १४९२ मध्ये निघालेला क्रिस्तोफर कोलंबस एक महिना या बेटावर आपल्या बोटीची डागडुजी व पाणीअन्नव गैरेंचा साठा करून घेण्यासाठी थांबला होता. त्यामुळे 'कोलंबसबेट' असेही त्याचे नाव पडले. इतले स्थानिक लोक या भाषेची प्रात्यक्षिके आपल्याला करून दाखवतात. तू सध्या काय करतो आहेस? तुझे जेवण झाले का? तुला हॅपी बर्थडे. आदी संवाद प्रश्नोत्तरे या शिष्टीच्या भाषेद्वारे केली जातात. तोंडात एक किंवा दोन बोटे घालूनही शिष्टी वाजवली जाते. त्याचे उच्चार, भाषा एकमेकांना बरोबर समजते. दोन सिल्वोडोर एकमेकांशी बोलताना पक्षी जसे चिव चिव अथवा हम्मिंग करतात तसे वाटते. त्यांचे संभाषण मोठे मनोरंजक व ऐकण्यासारखे असते. सिल्वो भाषेतील दोघांचे भांडण ऐकतानातर आणखीनच धमाल येते..... नुसता किलबिलाट.

शीळ भाषेमुळे कॅनरी आयलॅंड्स आणि लागोमेरा किंवा कोलंबसबेट हे सांप्रत स्पेन सोबत युरोपातील एकमोठे टुरिस्ट डेस्टिनेशन झाले आहे यात नवलनाही.

जयवंत दातार

गेल्या चार दशकांहून अधिक काळ नोकरीच्या निमित्ताने अनेक देशांमध्ये भटकंती. तेथील अनुभवांवर आधारित खुसखुशीत लेख, प्रवासवर्णने, पुस्तक परीक्षणे वेळोवेळी प्रसिध्द संपर्क ९८२०४८६४४०